

STO LET OD VELKÉ RUSKÉ REVOLUCE

Redakce *Právnicka* se rozhodla věnovat listopadové číslo našeho časopisu stému výročí události, v jejímž důsledku v největším státě světa vzniklo a rozvinulo se státní a právní uspořádání odlišující se podstatně od všeho, co znala tehdejší civilizace. Šlo, jak známo, o systém „socialismu“ sovětského typu expandujícího zvláště po druhé světové válce a poznamenavšího na víc než čtyři desetiletí i naše země. Důvod, proč v tomto sešitě uveřejňujeme šestici statí analyzujících vliv důsledků změn zahájených v Rusku na začátku listopadu 1917 na právo a právní myšlení, je také v tom, že *Právnick* v minulosti nejednou výročí této události *vzýval*, a to – jak z povahy věci a logiky doby vyplývalo – dosti jednostranně. Hlavně však jde o fakt, že mnohá myšlenková paradigma přetrvávají a mutují, a nehodí se zapomínat na starou pravdu, že současnosti plně neporozumíme, pokud nepochopíme i minulost.

Ruská revoluce nepředstavovala dlouho pro *Právnicka* téma. V posledním dvojčísle šestapadesátého ročníku zaznamenal *Právnick* z těch listopadových událostí roku 1917, jež uznal za hodné pozoru, toliko úmrtí plzeňského starosty JUDr. Václava Petáka (*Právnick*. 1917, LVI, s. 731). I v průběhu dalších let se texty o sovětských právnických reáliích objevovaly na stránkách časopisu pouze sporadicky a mimo kategorii tak řečených článků rozpravných (např. *Právnick*. 1921, LX, s. 359 a násl.), jakkoli problematika *socializace práva* tématem pro *Právnicka* byla, zvláště ve 20. letech. Poukázat můžeme na *Několik slov o socializaci práva soukromého* od Jana Hellera (*Právnick*. 1918, LVII, s. 110 a násl.) nebo na rozsáhlou stať *Socializácia práva* od Augustína Rátha (*Právnick*. 1921, LX, s. 1 a násl.). Ještě 30. výročí bolševického povstání ponechal osmdesátý šestý ročník *Právnicka* v roce 1947 bez povšimnutí, i když už v prvních poválečných letech, za krátkého období třetí republiky, *Právnick* publikoval několik pojednání věnovaných sovětskému právu.

Počátkem roku 1949 zavládly i v našem časopisu nové pořádky. V jejich duchu se nese programový úvodník zdůrazňující jako inspirativní zdroj „*hluboké a mnohaleté zkušenosti Sovětského svazu*“ a „*vysokou úroveň sovětské právnícké literatury*“ (*Právnick*. 1949, LXXXVIII, s. 2). Není proto divu, že *Právnick* věnoval výročím Velké říjnové socialistické revoluce, jak se po jejím desátém výročí ustálilo v Sovětském svazu i v sovětském bloku oficiální označení, celý devátý sešit. I o deset let později připomnělo říjnové číslo našeho časopisu revoluční aniversarium, a ačkoli šlo v roce 1967 o půlstoletí, statí k jubilejnímu tématu celý sešit ani nezaplnil. Zato u příležitosti šedesátého výročí otiskl *Právnick* v normalizačním roce 1977 tolik příspěvků věnovaných výročí říjnové revoluce v Rusku, že jejich rozsah vytlačil z říjnového čísla rubriky recenzí i zpráv z vědeckého života. Leč po dalším desetiletí se 70. výročí ruské revoluce věnuje v příslušném sešitě *Právnicka* již jen jediná stať. Náš časopis ovšem uveřejnil na dané téma víc příspěvků, než je rozsah právě naznačený. (Jako nejtypičtější z dalších příkladů lze připomenout dubnové číslo *Právnicka* z roku 1970, věnované stému výročí *Leninova* narození.) Co snad může být v dané souvislosti zajímavé, jsou nejen posuny v rozsahu textů v číslech věnovaných kulatým výročím ruské revoluce, ale i volba slovníku a výrazové posuny i změny v obsahu textů, byť se samozřejmě vše událo v rámci oficiózního diskursu. Například v roce 1967

poukazovali někteří přispěvatelé na inspirativní význam děl *Pěterise Stučky* a *Jevgenije Bronislavoviče Pašukanise*, tabuizovaných jak v padesátých, tak v sedmdesátých letech. A jakkoli většina autorů vzpomenuých příspěvků je dnes již zapomenuta či zapomínána – a někteří i neprávem – stálo by za to zabývat se také jejich osudy. Na podobné analýzy a hodnocení samozřejmě není v úvodníku místo.

Náš časopis nechce tímto číslem revoluci v Rusku oslavovat, jak opakovaně činil v minulosti, ale zamýšlí nabídnout čtenářům odideologizovaný pohled na dopad ruské revoluce do různých oblastí, jimž se *Právník* jako teoretický časopis pro otázky státu a práva věnuje, a tím se snad i trochu vyrovnat se svou vlastní ne tak dávnou minulostí. Číslo obsahuje dvě podnětné koncepční stati zaměřené obecně: *Přibáňova* stojí v úvodu a *Sobkova* naopak rubriku statí uzavírá. Mezi nimi jsou zařazeny významné texty dalších přispěvatelů ke konkrétnějším otázkám. Zajímavým obohacením čísla jsou jistě i dva příspěvky od našich bulharských kolegů. To tím spíš, že se profesorka *Irena Ilieva*, ředitelka Ústavu státu a práva Bulharské akademie věd, vyjadřuje k právní disciplíně vpravdě internacionální, a její mladší spolupracovníci z téhož pracoviště, docentka *Ekaterina Salkova* a doktor *Janko Rojčev*, oba z oddělení trestního práva, napsali příspěvek o problematice i u nás opakovaně diskutované.

VĚČNÉ NÁVRATY NOVÝCH ŘÁDŮ: O ŘÍJNOVÉ REVOLUCI, SOCIÁLNÍM INŽENÝRSTVÍ A KONCI STÁTU I PRÁVA

Jiří Přibáň*

Abstrakt: Říjnová revoluce patří do široké palety moderní víry v konec politiky, odumírání státu a jeho nahrazování racionální správou společnosti. Toto schéma, v němž legální legitimitu státu střídá nelegální revoluce zaměřená na zrušení státu a práva a vytvoření zcela nové společnosti, jejímiž základními hodnotami jsou revolučnost i racionální organizace, odlišuje Říjnovou revoluci roku 1917 od klasických revolucí konce 18. století i většiny emancipačních revolucí 19. století. V této stati se proto nejprve zabývám problémem legality, hodnot a legitimacy státu. V následující části analyzuji legitimitu Říjnové revoluce v kontextu obecné revoluční dynamiky. V závěrečné části se vracím k problému hodnot v právu a politice a jejich proměnlivosti, která znemožňuje, aby se z nich staly fundamenty systémů pozitivního práva a politiky. Říjnová revoluce zde slouží jako příklad regresu, k jakému takové pokusy vedou v kterékoli moderní společnosti. Zároveň však odmítám popisovat ji jako izolovaný nebo ojedinělý fenomén, a naopak ji zasazují do rámce obecných depolitizačních a sociálně inženýrských tendencí moderní doby. Stejně jako avantgardnímu sovětskému umění nelze porozumět bez znalosti italského futurismu, ani Říjnové revoluci nelze porozumět bez této obecné legitimizace modernity.

Klíčová slova: Říjnová revoluce, bolševismus, legitimita, depolitizace, teror, sociální inženýrství

ÚVODNÍ POZNÁMKY

Revoluce nemá legální základ a formu, a proto také nemůže mít právněteoretický popis. Je to situace, ve které dosavadní kritéria platnosti práva již neexistují, zatímco nová kritéria se teprve formují. Střet vůlí předchází jakoukoli možnost ustavit normativní řád.

Tuto konkurenční situaci, ve které není jasné, jaký nárok na platnost nebo, řečeno jazykem právněpozitivistické teorie, jaká základní norma nebo pravidlo uznání se nakonec v souboji různých skupin uvnitř té či oné společnosti prosadí, nelze vyřešit legálně. Jejím základním znakem je naopak rozklad systému pozitivního práva, rozsáhlé porušování právních předpisů a vynucování pravidel, která jsou s nimi v přímém konfliktu. Právní teorie proto nemůže uchopit revoluci jinak než v reduktivní interpretaci jako pouhou patologii systému pozitivního práva,¹ která se dříve či později zhojí, když nový systém postupně obnoví svou vynutitelnost a autoritu v rámci celé společnosti.

Zatímco revoluce je legálně myslitelná jen jako difference mezi různými normativními nároky, o to víc otevírá problém, který je v moderní společnosti s legalitou neodmyslitelně spojen, totiž problém legitimacy politického řádu a pozitivního práva jako takového. Normativní otázka, zda a kdy přestává staré právo existovat a namísto něj se definitivně prosazuje právo nové, nemá v revoluci nikdy zcela jasnou odpověď, protože nový řád se vždy ustavuje postupně a v konfliktu se starým řádem a tento proces je ovlivněn mnoha sociálními, ekonomickými a politickými skutečnostmi. O to důležitější je potom otázka, ve jménu jakých normativních nároků, očekávání, hodnot a principů se revoluce vedou proti existujícímu politickému řádu a jeho pozitivnímu právu.

* Prof. JUDr. Jiří Přibáň, DrSc., School of Law and Politics, Cardiff University. E-mail: Priban@cardiff.ac.uk.

¹ HART, H. L. A. *The Concept of Law*. 2nd edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, s. 118.

Revoluce je normativní difference, ve které se ukazuje neredukovatelnost legitimacy na legalitu, ale současně se z legality stává nástroj revoluční změny. Kromě bezpočtu historických, politologických nebo filosofických úvah na téma Říjnové revoluce provedené bolševiky roku 1917 je tak třeba toto období zkoumat právě v kontextu vztahu mezi legitimitou a legalitou, který představuje vlastní téma právní a politické sociologie.

Současně je třeba zdůraznit, že takové zkoumání Říjnové revoluce nemá nic společného s komunistickou nebo socialistickou právní teorií,² která se kromě jiného ustavila jako legitimizační schéma porevolučního státu a práva prosazovaného komunistickou mocí po roce 1917 v Rusku a poté v dalších zemích, v nichž byl tak či onak nastolen komunistický režim, tj. v důsledku občanské války, okupace atp. Teorie státu a práva legitimizující Říjnovou revoluci představuje problém jiného řádu, který se týká vztahu politiky a vědy, a proto může představovat nanejvýš zvláštní předmět zkoumání, ale rozhodně nemůže vést k porozumění revoluci jako takové.

O vnitřní dynamice Říjnové revoluce také nemá smysl spekulovat s odkazem na Lenínův spis *Stát a revoluce*, protože jeho autor navzdory ideologické zarputilosti dokázal velmi pružně měnit rozhodnutí podle momentální politické situace. Karl Marx zase zamýšlel vedle kritiky kapitálu sepsat i komplementární kritiku práva, ale nikdy tento plán neuskutečnil,³ a v dílech Marxových i Engelsových bychom marně hledali jakoukoli ucelenější právní teorii nebo filosofii. Občanská práva představovala podle Marxe pouze symbol buržoazního politického řádu a ideologie vládnoucí třídy, které je třeba zbavit se revoluční cestou. Majetková práva nebo ústavní demokracie, to vše jsou pro něho jen pojmy popisující falešné právní formy, jejichž esencí je ekonomické vykořisťování a třídní boj. V tomto smyslu byli ruští bolševici pravými dědici Marxova učení, a ne jeho špatnými interprety, jak se někdy západní marxisté snaží tvrdit.

Jistěže lze vést paralely mezi Francouzskou a Říjnovou revolucí, respektive jakobíny a bolševiky. Jistěže lze nalézt mnoho analogií revolučního teroru v dějinách a jeho legitimizace sociální utopií, ve které revoluční násilí je vykoupeno harmonickým ideálem, k němuž lidstvo odnepaměti směřovalo a nyní ho naplňuje revoluční cestou. Přesto bychom v těchto srovnáních neměli zapomínat na to, co je pro Říjnovou revoluci jedinečné a co ji odlišuje od jiných revolucí moderní doby.

Negace práva a státu jako takového představuje základní legitimizační schéma Říjnové revoluce, jejíž průběh je ryzí ukázkou právní i politické diskontinuity. Přitom tato revoluce nemá nic společného s anarchismem, ale její ideologická východiska naopak patří do široké palety moderního utopického myšlení a učení o odumírání státu a jeho nahrazování racionální správou společnosti. Toto schéma, v němž legální legitimitu státu střídá nelegální revoluce zaměřená na zrušení státu a práva a vytvoření zcela nové společnosti, jejímiž základními hodnotami jsou revolučnost i racionální organizace, odlišuje Říjnovou revoluci roku 1917 od klasických revolucí konce 18. století i většiny emancipačních revolucí 19. století. Revoluční žár je pro ni stejně důležitý jako chlad

² K tématu komunistické a socialistické právní teorie viz PŘIBÁŇ, J. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds). *Komunistické právo v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 21–41.

³ MARX, K. Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844 (výňatek). In: MARX, K. – ENGELS, B. *Vybrané spisy v pěti svazcích. Svazek 1*. Praha: Svoboda, 1976, s. 45.

racionální organizace. Chaos společenského zmatku rodí řád rozumu, proti kterému bouřit se by znamenalo absurdně vzdorovat objektivnímu zákonu dějin a lidského pokroku.

Z těchto důvodů je třeba analyzovat Říjnovou revoluci roku 1917 v kontextu obecné teorie legitimacy státu a práva. S tím úzce souvisí druhý předpoklad této stati, a to odmítnutí teze, podle které Říjnová revoluce představuje úchylku v politice revolučního marxismu, a proto ji nelze považovat za „pravou“ revoluci v marxistickém smyslu slova. Představa, že bolševici nemohli být vzhledem k celkové zaostalosti Ruska pravými reprezentanty proletářské avantgardy a nemohli „naplnit odkaz“ marxismu, je jen špatně maskovaným šovinismem části západní levice projevující vůči celé zemi a jejím dějinám kulturní předsudky, proti kterým se v jiných souvislostech vždy velmi rázně vymezuje a které jinak považuje za projev koloniálního nebo imperiálního evropského myšlení. I ve vztahu k Říjnové revoluci je proto třeba zbavit se kulturního předsudku, že se jednalo o pouhou úchylku na velkolepé cestě dějin Západu za svou revoluční utopií, a naopak je třeba přijmout ji jako součást této utopie a všech politických katastrof, které k ní patří.

V této stati se proto nejprve zabývám problémem legality, hodnot a legitimacy státu. V následující části analyzuji legitimitu Říjnové revoluce v kontextu obecné revoluční dynamiky. V závěrečné části se vracím k problému hodnot v právu a politice a jejich proměnlivosti, která znemožňuje, aby se z nich staly fundamenty systémů pozitivního práva a politiky. Říjnová revoluce zde slouží jako příklad regresu, k jakému takové pokusy vedou v kterékoli moderní společnosti. Zároveň však odmítám popisovat ji jako izolovaný nebo ojedinělý fenomén, a naopak ji zasazují do rámce obecných depolitizačních a sociálně inženýrských tendencí moderní doby. Stejně jako avantgardnímu sovětskému umění nelze porozumět bez znalosti italského futurismu, ani Říjnové revoluci nelze porozumět bez této obecné legitimizace modernity.

1. BOLŠEVICKÝ POKUS SJEDNOTIT FILOSOFII LEGITIMNÍ POLITIKY SE SOCIÁLNÍM INŽENÝRSTVÍM

Každá moc usiluje o svou legitimizaci. V revoluci se toto úsilí radikálně zvyšuje s tím, jak roste násilí a konfrontace mezi různými legitimizačními nároky. Právě v tyto historické chvíle proto roste i role normativních zdůvodnění a filosofických vysvětlení legitimního politického řádu a dochází k jejich zakomponování do rozmanitých ideologických systémů. Než postoupíme k analýze tohoto sociálního faktu, je proto nutné odlišit filosofii legitimní politiky od sociologie legitimacy státu a práva.

Problém legitimacy odráží typicky moderní rozdíl mezi filosofií a sociálními vědami. Politická filosofie a teorie definuje normativní podmínky legitimacy pomocí různých modelů politické asociace a spolupráce, jako jsou například společenská smlouva, třídní konflikt, občanská společnost atp. Normativní teorie legitimacy tak převážně analyzují nároky *de facto* moci na *de iure* vládu nad celou politickou společností.⁴ Legitimita je v těchto filosofických koncepcích *normativní externalitou*, která konstituuje obecnou platnost systémů pozitivního práva s jeho legalitou i politiky s její mocí.

⁴ NOZICK, R. *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books, 1974, s. 114.

Naproti tomu druhý přístup, typický pro sociální vědy, se zaměřuje na výkon a operace těchto společenských systémů a procedur, jejichž prostřednictvím se moc a její rozhodnutí manifestují ve společnosti. Jak ukázal již Max Weber, různé sociální systémy – hospodářství, politika, právo, věda, náboženství atd. – mají různé nároky na platnost. Společenská diferenciací a partikularizací těchto nároků na platnost přitom zpochybňuje univerzální nároky definované morální a politickou filosofií nebo teologií. Filosoficky definované normativní hierarchie se ve funkcionálně diferencované společnosti nemohou prosadit, protože v ní neexistuje přístup k nějaké základní normě a nelze ji integrovat z jednoho centra politické, morální, hospodářské nebo náboženské moci.

Klasickou otázkou transformace moci na právo, která vedla největší postavy dějin filosofie k nejspletitějším úvahám o ústavě a podmínkách politické moci, moderní sociální vědy přeformulovaly jako dvě různé otázky, totiž účinnosti moci a jejího normativně právního ospravedlnění. Otázka legitimacy se potom typicky rozbíhá oběma směry bez možnosti zpětně ji sjednotit a syntetizovat. Stává se záležitostí účinného použití síly, jejímž prostřednictvím lze dosáhnout stanovených politických cílů a organizovat stát jako onu Hobbesovu *machina machinarum*, tj. umělou společnost. Zároveň právně definuje podmínky ospravedlnitelného použití síly a normativní očekávání spojená s nárokem suverénního státu ukládat povinnosti jeho občanům.

Na tuto nesouměřitelnost politické filosofie a sociálních věd poukázala například Hannah Arendtová, když kritizovala rozklad moderní politiky, ve které ctnosti a výtečnost postupně nahradila starost o sociální otázky a blahobyt a která z veřejného prostoru politické svobody postupně vytvořila sociální oblast vzájemné sociální závislosti. Stát se stal státem blahobytu a obecný princip spravedlnosti se transformoval na specifické formy sociální spravedlnosti.⁵

Pro Arendtovou a další filosofy představuje sociologický pohled na politiku s jeho zaměřením na funkce, operace a výkon jen symptom moderní politické krize. Její kritickou teorii politiky sdílí například Alasdair MacIntyre, který hovoří o ztrátě občanských ctností a vyčerpání politických tradic v naší kultuře směřující k „*nadcházejícímu věku barbarství a temnoty*“.⁶ Podle MacIntyry je moc bez ctnosti a metafyzických základů nelegitimní. Podle tohoto názoru legitimita politického řádu závisí na spravedlnosti ve smyslu ctnosti poskytující lidskému životu morální jednotu a také na metafyzickém pojmu dobra coby cíle, ke kterému jsou lidské bytosti přirozeně vedené rozumem. Jinými slovy, je třeba obnovit nadřazenost filosofie nad sociálními vědami, protože společné dobro politického celku nelze konstruovat pomocí imanentní veřejné rozpravy a různých sociálních potřeb a zájmů.

Tyto filosofické spekulace a kritiky sociálních věd jsou součástí obecnější reakce na změnu v moderním myšlení, kterou Sheldon Wolin kdysi označil jako obrat od politiky směrem k sociálním vědám a inženýrství. Tento posun má samozřejmě důsledky i pro otázky moci a její legitimacy. A málokterá historická událost ilustruje tento posun tak výrazně jako Říjnová revoluce s jejím příslibem zrušit rozdíl mezi veřejným a soukromým, a tím i mezi politickým rozhodováním a sociálním zájmem. Napříště se měla politika stát jen reprezentací totálního světa společnosti. V důsledku toho se ovšem

⁵ ARENDT, H. *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1958, s. 48–49.

⁶ MACINTYRE, A. *After Virtue*. London: Duckworth, 1981, s. 263.

společnost nakonec paradoxně zcela podřídila nové diktatuře a jejím totalitním politickým nárokům.

Říjnová revoluce je v tomto smyslu extrémním příkladem obecné moderní tendence zrušit politiku sociálním inženýrstvím. Moderní politická imaginace odvozovala politiku od svobodné vůle lidí ke sdružování, udržování a kultivování vzájemných vztahů a svrchovanou moc považovala za způsob, jak tyto vztahy zajistit. Svoboda občanů se stala podmínkou legitimacy státu. Než se svrchovaná moc může uplatnit, je třeba legitimizovat ji hodnotami a zájmy zformovanými ve společnosti do jazyka občanských práv a svobod a legálně konstituovaných jako první princip právního státu, tj. rovnost všech občanů před zákonem. Stát nepředchází společnost, jak se domníval Aristotelés, ale naopak je společenským výtvorem a výsledkem sociální interakce ve formě konsensu, ale i konfliktu, kontraktu atp.⁷

Bolševici naproti tomu nabídli utopický příslib jednou provždy stát zrušit, a to jednorázovou násilnou revoluční akcí, která měla uvést do pohybu spontánní a uvědomělou sociální interakci, jejíž vnitřní rozumnost a soulad s historickými zákony lidstva měly garantovat postupné mizení politické moci a její nahrazování racionalitou sociální organizace legitimovanou ideálem sociální spravedlnosti a rovnosti v přístupu k sociálním zdrojům. Fakticita rozumu se měla stát základní společenskou normou. Zcela v duchu marxistické dogmatiky se spekulativní filosofie a ideologie prohlásila za materialistickou vědu, která z titulu údajné vědecké přesnosti a souladu s objektivními zákony dějin má právo na diktování všech zákonů, tj. politickou legitimitu.

Příklad Říjnové revoluce transformující se do totalitní *machina machinarum* a současně udržující občany v budování a očekávání stále spravedlivější a blahobytnější společnosti ilustruje obecný přechod od politické filosofie k sociálnímu inženýrství, ovšem při paradoxním zachování univerzálních nároků platnosti.

2. HODNOTY A NORMATIVNÍ UZAVŘENOST PRÁVA

Rozdíl mezi obecným pojmem společnosti a specifickým pojmem politického společenství vytvořeného státem připomíná jiné distinkce používané v politických a sociálních vědách, jako například přirozený a politický stav, společnost a pospolitost, demokracie a autokracie, vláda a opozice, konsenzus a konflikt, veřejná a soukromá sféra, komutativní a distributivní spravedlnost, přirozené a pozitivní právo atp. Rozdíl mezi společností a politickým společenstvím však má zvláštní funkci v tom, že umožňuje diferencovat mezi totalitou společnosti a specifickou funkcí politiky, ve které se formuje politické společenství a s ním i systém mocenských vztahů a právních regulací.

Každá moc se musí legitimizovat. V demokratické společnosti však žádná legitimizace moci nemůže být omezena na skupinu těch, kdo drží politickou moc, a musí být naopak rozšířena i na ty, kdo jsou jí podřízeni. Moderní stát lze potom definovat jako politickou instituci, ve které dochází k permanentní selekci mezi záležitostmi, které lze mocensky rozhodovat, a těmi, které naopak rozhodnout nelze, a proto je třeba ponechat je jiným sociálním institucím či režimům vládnutí.

⁷ KRADER, L. *Formation of the State*. Upper Saddle River (NJ): Prentice-Hall, 1968.

Krise totalitního státu byla v tomto smyslu již předem zakódována v Říjnové revoluci bolševiků a jejich ambiciózním plánu pohltnout společenskou totalitu a regulovat ji podle základní normy marxistické ideologie coby principu stojícího nad každým pozitivním právem a politikou.⁸ Tato revoluce a následně i jí vytvořený stát se pokoušely vytvořit stav, v němž by platil jeden jediný veřejný a oficiální názor, tj. něco, čeho nelze dosáhnout v moderní funkcionálně diferencované společnosti, která diferencuje mezi soukromou a veřejnou sférou a generuje legitimitu z různých sektorů a normativních očekávání toho, co filosofové a teoretici politiky a práva obecně označují za „občanskou společnost“.⁹

Pro sociology práva je stát sociální organizací donucovacích technik, které kromě účinného použití síly vyžadují ještě další formy ospravedlnění. Na rozdíl od filosofů však hledají tyto formy a jejich nároky na platnost uvnitř společnosti, a ne mimo ni v externalitách typu čistého nebo komunikativního rozumu, obecné vůle, transcendentálně platných hodnot nebo principů.

Moderní právní stát formuluje normativní očekávání a omezení státu prostřednictvím legality. Tato notoricky známá definice legitimacy legalitou však pouze přesouvá problém legitimizace z politického systému, který je nyní legitimizován legalitou, na systém pozitivního práva, jehož legitimita mimo úzký rámec účinnosti norem se sama stává problematickou. Problém legitimacy právem se pouze mění na problém legitimacy práva, kterou nelze definovat úzce jen jako účinnost práva, ale zrovna tak se nelze jednoduše odvolávat na test vyšší legitimacy z pozice univerzální etiky, přirozeného práva atp.

Tento vnitřní paradox legitimacy, která nespočívá jen ve funkčnosti systému, ale zrovna tak ji nelze podřídít kódu univerzální morálky, dobře ilustruje slavná debata mezi Jürgenem Habermasem a Niklasem Luhmannem v 70. letech minulého století. O dvě desetiletí později Luhmann závěry z této debaty ještě radikalizoval, když poznamenal, že legitimita je důležitá jen pro ty, kdo ji za důležitou považují, ale jinak nemá valný význam, protože neumí odpovědět na otázku, jak systém pozitivního práva organizuje svou vlastní autonomii a jak se imunizuje proti zásahům ze sociálního okolí.¹⁰

Jednou z možných odpovědí na tuto robustní Luhmannovu poznámku je intenzivní studium systémových externalit, které se v pozitivním právu internalizují jako hodnoty nebo principy práva bez toho, že by je bylo možné předurčit a vynutit politickou mocí.¹¹ Zatímco revoluční změny se neobejdou beze změn vedených ve jménu vyšších hodnot a principů, systém pozitivního práva stabilizované společnosti pro změnu nemůže fungovat, pokud by jimi byl neustále destabilizován. Transformace Říjnové revoluce, vedené ve jménu vyšší historické pravdy a univerzálního zákona lidstva, na totalitní stát, v němž pravdu ztělesňuje stranické vedení a jeho donucovací aparát, není potom ničím jiným než extrémní formou této systémové internalizace hodnot sociálním inženýrstvím. Na rozdíl od funkcionálně diferencované demokratické společnosti ovšem bylo pro totalitní právo typické, že v něm vždy zůstával prostor pro intervenci ve jménu těchto vyšších

⁸ PODGORECKI, A. – OLGATI, V. (eds). *Totalitarian and Post-Totalitarian Law: A Sociolegal Analysis*. Aldershot: Ashgate, 1996.

⁹ ARATO, A. – COHEN, J. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 1992.

¹⁰ LUHMANN, N. Operational Closure and Structural Coupling: The Differentiation of the Legal System. *Cardozo Law Review*. 1992, Vol. 13, No. 5, s. 1419–1441, 1426.

¹¹ Tímto problémem jsem se zabýval ve vztahu k politickému disentu. Viz PŘIBÁŇ, J. *Disidenti práva*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.

hodnot tzv. třídní spravedlnosti, která ovšem z hlediska práva představovala ne možnost uvážení, ale arbitrární aplikace práva.

3. NUTNOST A TICHŮ: DEPOLITIZAČNÍ LEGITIMITA A TEROR ŘÍJNOVÉ REVOLUCE

Legitimita Říjnové revoluce spočívala v absolutním podřízení politického boje hodnotově a principiálně založené vizi budoucnosti, ve které společnost nebude již rozdělena na sociální třídy žijící v nesmiřitelných ekonomických a sociálních konfliktech, ale naopak naplní ideály rovnosti, volnosti, bratrství a totální spravedlnosti tím, že kromě třídních rozdílů zruší celý společenský řád a s ním i jeho organizaci včetně buržoazního státu a práva.

Legitimitu revoluce tak zakládala již v úvodu zmiňovaná *negace* státu a práva vycházející z představy, že tyto instituce nahradí beztřídní společnost, ve které stát sám sebe zruší a právo nahradí společenská samospráva. Nešlo tedy o pouhý boj proti existujícímu státu a jeho právnímu systému, který měl nahradit systém jiný, jak je tomu běžné v jiných „patologiích“ platného práva od revolucí přes státní převraty a okupace až po nejrozměnitější formy kolonizace a dekolonizace. Určujícím znakem Říjnové revoluce nebyl ani obvyklý boj proti sociálním nerovnostem, nespravedlnostem a křivdám, protože ten byl typický již pro revoluční změny a politický pohyb v Rusku před bolševickým převratem. Rozhodující byl mnohem zásadnější ideologický posun v Říjnové revoluci, kterým se rušila nejen základní norma platného práva, ale od základu se měnila celá společnost a s ní i samotný člověk.

Namísto deontologického problému norem šlo v případě bolševického revolučního experimentu o pokus o ontologický převrat světa a lidského bytí. Otevřeně protistátní a protiprávní charakter revoluce si potom vyžaduje analýzu specifických legitimizačních prvků této revoluce, které ji odlišují například od Francouzské revoluce, ve které šlo o transformaci moderního státu, nebo Americké revoluce, ve které legalita a ústavnost hrála klíčovou roli při budování americké demokratické společnosti.

Přes očividné podobnosti mezi jakobínským obdobím Francouzské revoluce a ranou fází Leninova revolučního teroru je Říjnová revoluce podstatně komplexnějším politickým pohybem, ve kterém nejde o vznik nové legitimní vlády, ale o zrušení vlády jako takové ve jménu utopie všeobecného bratrství a spravedlnosti definované přes rovnost nejen ekonomických nebo právních, ale všeobecně sociálních podmínek života. Despotický stát, do jehož zformování vyústila Francouzská revoluce, nelze jednoduše srovnávat s totalitní mašinérií státního násilí, k jaké nakonec paradoxně vedl bolševický slib zrušit každou vládu a vykořisťování.

Legitimita Říjnové revoluce je ale zrovna tak vzdálena Americké revoluci, která byla revolucí ústavní formy vlády, a proto si na rozdíl od Francouzské revoluce udržela právo a jeho vládu jako rozhodující princip omezující i konzervující každou moc. Zatímco Francouzská i Říjnová revoluce své děti, obrazně řečeno, sežrala, Americká revoluce své děti nejen odměnila, ale umožnila jim i stabilizovat nový systém a paradoxně tak restaurovat systém ústavní vlády, který v mnoha ohledech navazoval na předrevoluční poměry.

Naproti tomu Říjnová revoluce důsledně vycházela z marxistické kritiky právního formalismu a abstraktní filosofie práva. Historická úloha politické vůle byla podle této

kritiky zásadní, zatímco instituce státu či práva se považovaly jen za její projev. V této souvislosti je také třeba odlišit revoluční pohyb organizovaný bolševiky na podzim 1917 a politické změny v Rusku, které jim předcházely. Revoluce totiž nezačínají jako utopické pokusy o vytvoření toho, co Hannah Arendtová popisovala jako *novus ordo saeculorum*,¹² v němž touha po tom, co je zcela nové, převažuje nad reformním úsilím o nápravu existujících nespravedlností a křivd. V první fázi se legitimita revolučního pohybu zpravidla opírá o politickou a sociální nápravu ve jménu existujících hodnot, zatímco teprve radikalizace a vstup revoluce do druhé fáze otevírá prostor pro legitimizaci utopickým očekáváním zcela nového politického řádu a vytvoření nové společnosti.

V tomto smyslu Arendtová trefně poznamenává, že muži Října se nepoučili ani tak z činů Francouzské revoluce, ale především z jejího historického významu a role, jakou si sami bolševici v roce 1917 po vzoru jejich francouzských předchůdců přisoudili v dramatu moderních dějin. Raději hrát zločince, pokud jim dějiny měly tuto roli připsat, než aby zůstali mimo jejich hru.¹³

Historická nutnost tak představuje další určující legitimizační prvek Říjnové revoluce. Absolutnost revolučního násilí a vůle za ním stojící se zde setkává se stejně absolutní normou zákona dějin, o němž marxisté vždy tvrdili, že ho rozkryli, a proto mohou být i jeho svrchovanými interprety a uvádět ho prakticky do života moderní společnosti. Jakákoli forma aplikace tohoto zákona včetně revolučního násilí je tak předem legitimizována normou tohoto zákona dějin.

S tím ovšem úzce souvisí třetí legitimizační prvek Říjnové revoluce, a to převedení revoluční vůle a násilí páchané ve jménu historické nutnosti na další, totiž *sociální nutnost*. Revoluce představuje vyhrcočenou formu sociální otázky, pro kterou mají marxisté i bolševici připravená překvapivě depolitizovaná technická řešení. Komunismus? To je elektrifikace a sověty! Ne tedy stranická vůle nebo politika ústředního výboru zformulovaná do zákonů a vynucená státními orgány, ale moderní technika společně s decentralizovanými a samoorganizovanými radami pracujících vyřeší nakonec otázku chudoby a sociální nespravedlnosti.

Tento paradox depolitizace revoluce samotnými bolševiky ovšem ve skutečnosti znamená posílení jejího hodnotového základu, protože proti technice a vědě nelze hlasovat. Lze je jen přijmout a podřídít se jim, ovšem samozřejmě ve formě, jaká je politicky přípustná. Osud sovětské vědy a techniky tak nápadně připomíná i osud samotných sovětů, které sice vznikly jako vskutku nová a revoluční forma vlády v roce 1917, ale v okamžiku, kdy se jejich rozhodování odchylovalo od stranické linie, jejich vliv byl okamžitě potlačen.

Důležitá na této zdánlivé depolitizaci revoluce je však proměna, o které již byla řeč, a to transformace politiky na sociální inženýrství, jehož extrémní formou se následně stal stalinistický režim. Zde také musíme hledat ještě jeden legitimizační prvek Říjnové revoluce, kterým není jen vítězství bolševiků nad opozicí a její neutralizace, ale doslova umlčení všech hlasů, které se neztotožnily s revolucí a jejím étosem i patosem. *Ticho* je tak důležitým znakem revoluce roku 1917. Zcela mizí politické procesy přesvědčování, vyjednávání nebo kompromisu, tj. legitimizační strategie, bez nichž si nelze představit fungování moderního systému pozitivního práva a politiky. Není jich třeba, protože

¹² ARENDT, H. *On Revolution*. London: Penguin, 1990 (orig. publ. 1963), s. 41, 179 an.

¹³ *Ibidem*, s. 58.

vůdci revoluce představují nový typ člověka, který se již nemůže mýlit, jelikož stojí na straně dějin a jejich zákona pokroku.

Tito neomylní vůdci nového typu ochrání chudáky, zničí nepřátele a naplánují budoucnost i cestu k ní. Kdokoli by se proti nim postavil, musí být umlčen. Nezapomínejme, že čistky neprobíhaly v bolševickém vedení až za Stalina, ale byly běžnou součástí politické praxe a Leninova vůdcovského stylu dávno před revolucí. Důvodem byly ideologické spory. Jakmile bolševici převzali moc, tyto spory a čistky dostaly jen jinou mocenskou formu a staly se záležitostí ne stranického, ale přímo státního aparátu a represe.

Vazba mezi ideologií a terorem se nikdy v dějinách neukázala v tak čisté podobě, jako během Říjnové revoluce a po ní. Kde násilí vládne absolutně, tam všichni musí zmlknout, jako například v koncentračních táborech totalitních režimů. Tam ale také končí politika a začíná teror sociální a historické nutnosti! A v tomto smyslu legitimita Říjnové revoluce nespočívala jen v negaci státu a práva, ale politiky jako takové, a to ve jménu sociálního inženýrství na straně jedné, a absolutních hodnot komunistické utopie na straně druhé.

ZÁVĚR: O NEZBYTNOSTI I NEMOŽNOSTI LEGITIMIZACE HODNOTAMI

Revoluci lze považovat za absolutní hodnotu, která legitimuje sebe sama. Chová se jako božstvo, které krutě žárí na všechna ostatní božstva a jakoukoli odchylku považuje za trestuhodnou neposlušnost.

Říjnová revoluce tak fungovala jako „super-médium“, které chtělo podřídit veškerou sociální komunikaci „vědeckému světovému názoru“ nepřipouštějícímu žádné pochybnosti ani odchylky. Moderní společnost však takové médium nezná, a proto každý pokus o jeho zavedení vede jen k regresi ve všech oblastech sociálního života od hospodářství a politiky až po vědu nebo výchovu.

Absolutní povaha hodnot odporuje bytostně pluralitní povaze moderní politiky a společnosti, ve které neexistuje možnost, že by hodnoty byly akceptovány jako univerzálně platné. Hodnoty jsou příliš nestabilní a konfliktní, takže nemohou vytvářet normativní základy moderní společnosti. Jak poznamenává Max Weber, moderní společnost je morálně pluralitní a hodnotově polyteistická a různí lidé v ní zastávají různé a často nesouměřitelné a vzájemně konfliktní hodnoty. Stát nemůže garantovat legitimitu tím, že by integroval morální hodnoty do právní normativity, takže nakonec je to byrokratický řád pronikající všechny formy moci ve společnosti, co zajišťuje politický požadavek všeobecné poslušnosti navzdory tomu, že osobní a konfliktní forma politiky a neosobní a abstraktní forma byrokracie jsou si navzájem zcela cizí.¹⁴

Paradox spočívá v tom, že hodnoty jsou z definice absolutní, zatímco platnost byrokratických pravidel může být jen relativní a závisí na oficiální kompetenci a potřebě sociálního řízení a inženýrství. Podle Webera si moderní politika paradoxně vyžaduje trvat na možnosti objektivní platnosti hodnot a konečného smyslu politické moci, přestože v odkouzleném světě moderní společnosti nelze tyto objektivní hodnoty nabízející konečná řešení a odpovědi na otázky smyslu života nikdy rozkrýt a založit.

¹⁴ WEBER, M. *Economy and Society* 2. Berkeley: The University of California Press, 1978, s. 959.

Odkaz Říjnové revoluce tak dnes spočívá především v poznatku, že moderní společnost není podřízena objektivním zákonům, jejichž poznání by nám otevíralo současně cestu k revoluční transformaci této společnosti. Hodnoty nelze z moderní společnosti vytěsnit, ale současně je nelze považovat za transcendentální základy společnosti, které by šlo jednoduše vynutit politickou mocí nebo uzákonit a prosadit silou zákona. Univerzálně platné marxistické zákony společnosti tak nakonec naplňoval partikulární teror stalinistického sociálního inženýrství s jeho neosobními normami, do nichž bylo možné dosadit kdykoli jakýkoli ideologicky hodnotový rámec.

V roce 1917 se bolševici domnívali, že vlastní schéma historického a společenského pokroku a revolučním násilím ho jen uvedou do pohybu a tím ho patřičně *zhodnotí*. Modernita však znamená pravý opak, totiž že všechny „*seznamy hodnot jsou čekací seznamy*“,¹⁵ protože nikdo předem neví, které hodnoty si společnost zvolí, aby se řídila podle jejich normativních očekávání.

Tyto čekací seznamy hodnot jsou nejen vždy pouze dočasné, ale nakonec i méně důležité než morální naděje spojované se samotným čekáním. Optimisté věří, že jejich Godot s hodnotami jednoho dne přijde. Pesimisté v jeho příchod nevěří. A skeptici se chovají tak, jako kdyby měl přijít, i když jim veškeré poznání a zkušenosti říkají, že to není možné. Naproti tomu revolucionáři jako ti nejzapálenější moralisté předstírají, že tyto hodnoty našli, a poučují ostatní, jak mají podle nich jednat. Když se však z pouček stanou příkazy, revoluce končí a přichází diktatura. Proto musí každá revoluce obsahovat také vnitřní procedury, jak přehodnotit svou vlastní hodnotu, a tím předem znehodnotit každý pokus o převrat ve jménu absolutních a univerzálních hodnot.

¹⁵ LUHMANN, N. Quod Omnes Tangit: Remarks on Jürgen Habermas's Legal Theory. *Cardozo Law Review*. 1995–1996, Vol. 17, s. 886.

RUSKÁ REVOLÚCIA, FEDERALIZMUS A PRÁVA NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN (POZNÁMKY K PROBLEMATIKE Z PERSPEKTÍVY UPLYNULÝCH STO ROKOV)

Ivan Halász*

Abstrakt: Príspevok sa venuje krátkej histórii národnostnej politiky ZSSR od roku 1917 až po rok 1991. Osobitnú pozornosť venuje historickým a ideologickým aspektom tejto politiky. Jedným zo základných pilierov tejto politiky bolo ťažko uchopiteľné právo národov na sebaurčenie, ktoré vo vnútropolitickej rovine umožnilo vznik sovietskeho federalizmu, v medzinárodnoprávnej sfére zase zintenzívnilo proces dekolonizácie. Príspevok sa krátko venuje aj vplyvu sovietskej národnostnej politiky na jeho satelity po roku 1945. Tu tento vzor po určitý čas pomohol revitalizovať klasickú národnostnú politiku založenú na práve na vzdelanie vo vlastnom jazyku a používanie tohto jazyka vo verejnom styku. Paradoxne, práve paralelne s ideologickým oslabovaním tohto vplyvu po roku 1968 sa začali intenzívnejšie prebúdzat nacionalistické tendencie v rámci jednotlivých štátov strednej a východnej Európy.

Kľúčové slová: národnostné menšiny, medzinárodné právo, OSN, právo národov na sebaurčenie, ruská revolúcia, ústava

ÚVOD

Jedným z dôsledkov veľkej ruskej revolúcie v roku 1917 bola úplná prestavba štruktúry dovtedajšieho ruského štátu, ako aj zrod nového prístupu k problematike riešenia práv podrobených národov a menšinových národností. Ak teda veľká francúzska revolúcia vytvorila ideu suverenity ľudu a koncept jednotného politického národa (čiže aj národného štátu), tak jej ruská obdoba – okrem iného – vytvorila ideu socialistickej federácie a systému rozličných národnostných autonómií. Okrem toho revolúcia znamenala aj obrovský impulz pre antikolonialistické hnutia mimo Európy. Avšak dôsledky tohto impulzu sa naplno prejavili až po druhej svetovej vojne, v ktorej európske metropolitné krajiny „úspešne“ preukázali svoju poraziteľnosť.

1. CHARAKTER PREDREVOLUČNÉHO RUSKÉHO ŠTÁTU, NÁRODNOSTI A BOĽŠEVICI

Porevolučný vývoj v Rusku súvisí jednak s mnohonárodnostným charakterom štátu, v ktorom sa spomínané udalosti udiali, ako aj s ideológiou a politikou radikálnych socialistických síl, ktoré sa postupne stali hlavným motorom celej revolúcie. Cárské Rusko spolu s Rakúsko-Uhorskom a Osmanskou ríšou pred rokom 1917 patrili medzi národnostne a konfesiónálne najheterogénnejšie štáty vtedajšieho „civilizovaného“ sveta. Podľa sčítania ľudu bola cárska ríša domovom pre 128 924 289 osôb, z toho však ruskú materinskú reč uviedlo len 55 667 469 osôb (teda 44,3 % celej populácie). Išlo teda skôr o početne aj politicky dominantnú menšinu, než o demograficky jednoznačnú väčšinu.

* Prof. Ivan Halász, PhD., Ústav právnych vied Spoločenskovedného výskumného centra MAV. E-mail: halasz.ivan@tk.mta.hu.

Na druhej strane treba priznať, že ukrajinský jazyk, teda jazyk druhej najpočetnejšej národnostnej skupiny (Ukrajinci) považovalo za svoj rodný jazyk 22 380 551 obyvateľov (17,8 %). Tretou najväčšou národnostnou skupinou boli podľa jazyka Poliaci (7 931 306, teda 6,3 %) a potom Bielorusi (5 885 547, teda 4,68 %).¹

Národnostná otázka bola v starom Rusku spolu s agrárnou otázkou a sociálnymi problémami vznikajúceho priemyselného proletariátu považovaná za jeden z najnaliehavejších problémov cárskej ríše. Nebolo teda náhodou, že skoro všetky opozičné a revolučné sily krajiny si k nej museli vytvoriť nejaký vzťah. Nebolo tomu inak ani v prípade ruskej sociálnej demokracie, ktorá mala aj inde v Európe tradične snahu spravodlivo (čiže nenacionalisticky) vyriešiť národnostnú otázku. Najviac pozornosti venovali tomuto problému práve sociálnodemokratické strany a ich politici v Rakúsku-Uhorsku a Rusku. Rakúska sociálna demokracia v duchu myšlienok Otta Bauera inklinovala skôr k modelu kultúrno-národnej autonómie postavenej na personálnom princípe.² V rámci ruskej sociálnej demokracie bola táto myšlienka blízka skôr menševikom, čiže umiernej frakcii sociálno-demokratického hnutia.³

Komplikovanejšia a zároveň asi radikálnejšia bola pozícia bolševickej frakcie, na ktorú mal veľký vplyv jej vodca, Vladimir Iljič Lenin. Lenin sa pôvodne venoval národnostnej otázke predovšetkým z pohľadu organizácie strany a straníckej politiky, postupne ho však začali zaujímať širšie aspekty tejto problematiky. O jeho záujme svedčí aj to, že pred októbrom 1917 napísal skoro sto prác, článkov a polemík na túto tému.⁴ Lenin sa časom vypracoval na hlavného bolševického odborníka na národnostnú otázku. Ďalším dôležitým teoretikom tejto otázky sa stal Josif Vissarionovič Stalin, ktorý bol neskôr aj ľudovým komisárom pre národnosti. Už len tento fakt svedčí o tom, že tento aspekt sovietskej politiky a ideológie vôbec nie je možné podceňovať. Stal sa dokonca súčasťou takpovediac sakralizovaného leninského dedičstva, ktoré vlastne po desaťročia vytváralo identitu sovietskeho systému.

Kľúčovú úlohu v koncepcii riešenia národnostnej politiky bolševikov zohrala myšlienka práva národov na sebaurčenie. Toto právo sa objavilo síce už na zasadnutí II. Internacionály v Londýne v roku 1896 a potom sa v roku 1903 dostalo aj do programu Všeruskej sociálno-demokratickej robotníckej strany, ale Lenin už vtedy podčiarkol, že uznanie práva národov na sebaurčenie ešte neznamená to, že by z hľadiska vývoja bolo vhodné, keby všetky národy aj skutočne realizovali toto právo.⁵ Koniec-koncov ruskí sociálno-demokratickí revolucionári neuvažovali v inštitucionálnom rámci národných štátov, ale bol im blízky skôr internacionalistický (globálny) prístup k problematike organizovania spoločnosti a budovania štátu.

Tu však treba spomenúť, že myšlienka práva jednotlivých národov na svoj vlastný štát sa začala formovať už skôr a to dokonca v medzinárodno-právnej literatúre a teórii

¹ Tieto údaje pozri GYÓNI, Gábor. *A történelmi Oroszország népei*. Budapest: Russica Pannonicana, 2011, s. 95.

² KOLEJKA, Josef. Teorie národa u Karla Kautského a Otty Bauera. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*. 1969, Vol. 16.

³ O tom svedčia aj rozhodnutia menševických orgánov v roku 1917. Pozri DIMANŠTEJN, S. M. (red.). *Revolucija i nacionalnij vopros. Dokumenty i materialy po istoriji nacionalnovo voprosa v Rossiji i SSSR v XX veke*. Tom III. Moskva, 1917, fevral-oktjabr.

⁴ KRAUSZ, Tamás. *Lenin*. Budapest: Napvilág, 2008, s. 206.

⁵ Ibidem, s. 206–207.

(J. C. Bluntschli, K. Oppenheim). Tieto názory hľadali korene tohto javu v plebiscite o príslušnosti sporného územia medzi Savojskom a Nizzou v roku 1860, ktorý rozhodol o prechode územia. Počas prvej svetovej vojny sa ako jeden z otcov myšlienky sebaurčenia národov tradične uvádzal americký prezident Woodrow Wilson a jeho 14 bodov, ktoré mali slúžiť ako základ pre mierové rokovania s centrálnymi mocnosťami. Medzi nimi však samotné právo národov na sebaurčenie neúčinkovalo *expressis verbis*, aspoň nie v jeho súčasnej podobe.⁶

Na druhej strane už *Dekrét o mieri*, ako jeden z prvých a zásadných ústavných dokumentov prijatých novou sovietskou mocou začiatkom novembra 1917, vychádzal z uznania práva národov na sebaurčenie. Totožný prístup charakterizoval aj známu *Deklaráciu o právach národov Ruska*, ktorá bola prijatá novou sovietskou vládou (Radou ľudových komisárov) už 15. novembra 1917 (podľa starého kalendára 2. novembra). Tu sa hovorilo o rovnoprávnosti, suverenite a práve na sebaurčenie národov a národností Ruska.⁷ Národy a národnosti teoreticky získali aj možnosť oddeliť sa od ostatných a založiť si svoj vlastný štát. Dôsledky tejto deklarácie nedali na seba dlho čakať. Fínsko už 2. decembra vyhlásilo samostatnosť, ktorú Rada ľudových komisárov prostredníctvom svojho komisára pre národnosti (t. j. Stalina) aj akceptovala. V decembri 1917 Lenin, ako predseda Rady ľudových komisárov podpísal aj uznanie národnej a štátnej nezávislosti obnoveného poľského štátu. Nezávislosť čoskoro získali aj tri pribaltické republiky.

Otvorenosť voči národnostiam a emancipačný prístup k ich právam bol dôležitou zbraňou bolševikov v boji s ich bielogvardejskými protivníkmi, ktorí boli vo veľkej väčšine stúpenkami obnovy imperiálneho Ruska (inak povedané jednotného a nedeliteľného Ruska).⁸ Ich nacionalistický prístup im často znemožnil nájsť spojencov medzi národnými hnutiami na periférii bývalej cárskej ríše. Voči národnostným aspiráciám boli síce otvorenejší centristickí – t. j. ľavicoví a liberálni – odporcovia bolševizmu, ale ani oni nevedeli sľubiť a akceptovať viac, ako bolševická moc. Tento fakt bol dôležitou zbraňou v rukách formujúcej sa sovietskej moci, nezávisle od toho, ako sa situácia vyvinula neskôr.

Nový prístup k otázke jednoty ruského štátu a k jeho národnostiam charakterizoval aj prvú ruskú sovietskú ústavu.⁹ Revolučný ústavodarný proces sa v podstate začal už začiatkom novembra 1917 na II. Všeruskom zjazde robotníckych a vojenských sovietsk, kde boli prijaté zásadné dokumenty nového bolševického režimu.¹⁰ Potom pokračoval na III. Všeruskom zjazde sovietsk, ktorý sa konal v januári 1918. Tu bola prijatá *Deklarácia práv pracujúceho a utláčaného národa*, ktorá vlastne určila hlavné smerovanie novej ekonomickej, sociálnej a štátnej politiky. Avšak skoro všetky dovtedajšie deklarácie

⁶ NAGY, Károly. *Nemzetközi jog*. Budapest: Püski Kiadó, 1999, s. 71.

⁷ Konkrétne: národy Ruska sú suverénne a rovnoprávne, majú právo na sebaurčenie a v jeho rámci aj na oddelenie sa od Ruska a vytvorenie vlastného štátu, všetky národné a konfesijné privilégiá budú zrušené a národné menšiny a etnické skupiny majú právo na slobodný rozvoj. Ibidem, s. 72.

⁸ O bielogvardejskej ideológii pozri podrobnejšie KENEZ, Peter. *Civil War in South Russia, 1919–1920. The Defeat of the Whites*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1977 a KENEZ, Peter. Ideológia belovo dvíženija. In: POLJAKOV, J. A. – IGRICKIJ, J. I. (eds). *Graždanskaja vojna v Rossiji: perekrestok mnenij*. Moskva: Nauka, 1994.

⁹ V danom prípade išlo skutočne ešte len o ústavu bolševického Ruska, teda územia bez ukrajinských a bieloruských, respektíve zakaukazských a stredoázijských častí ríše.

¹⁰ Vtedy sa na tvorbe nového systému však podieľali ešte aj ľavicoví eseri (sociálni revolucionári), ktorí sa voči bolševikom postavili až v lete 1918.

a ustanovenia mali predovšetkým deklaratívny a programný charakter, pričom nový režim už potreboval aj normatívne akty. Spomínaný III. Všeruský zjazd sovietskych preto prikázal vtedy zvolenému Všeruskému centrálnemu výkonnému výboru, aby vypracoval a potom zjazdu predložil koncepciu novej ústavy.

Práca nad ústavou trvala približne štyri mesiace a koordinoval ju Jakov Sverdlov, ale rozhodujúce slovo mal nakoniec prirodzene Lenin. Jednou z kľúčových otázok bola práve problematika federácie postavenej na národnom princípe. Takúto formu federalizácie síce nepodporovali ľavicoví eseri, nakoniec ju však Lenin presadil. Podľa ústavy prijatej V. Všeruským zjazdom sovietskych začiatkom júla 1918 boli subjektami federácie národné republiky, ale počítalo sa aj s vytvorením oblastných zväzov pozostávajúcich z niekoľkých národnostných regiónov, ktoré sa mali taktiež stať súčasťou novej federácie. Najvyšším mocenským orgánom oprávneným meniť a prípadne aj prijímať novú ústavu bol Všeruský zjazd robotníckych, vojenských, roľníckych a kozáckych sovietskych, ktorý zo svojich radov volil pravidelne zasadaajúci Všeruský centrálny výkonný výbor (ruská skratka: VCIK). Tento výbor formoval Radu ľudových komisárov, teda ruskú sovietskú vládu. Základným orgánom boli soviety, čiže zastupiteľské rady, ktorých členov priamo volili len na najnižšej – miestnej dedinskej a mestskej – úrovni. Členov všetkých ostatných úrovní volili alebo delegovali vždy nižšie stojace soviety/rady. Miestne soviety si začali v zmysle ústavy už vtedy vytvárať úradné aparáty.¹¹

Federalistické a autonomistické prvky pri budovaní štátu a riešení národnostnej otázky sa presadzovali teda už od začiatku roku 1918, o čom svedčí aj zvolený nový oficiálny názov sovietskeho štátu prijatý na už spomínanom V. Všeruskom zjazde sovietskych 4. až 10. júla 1918: Ruská sovietska federatívna socialistická republika (RSFSR).¹² Súčasťou RSFSR však v roku 1918 nebola ešte ani bolševická Ukrajina, Bielorusko, Zakaukazsko a niektoré stredoázijské oblasti. Tieto entity mali vlastné orgány a zatiaľ si ešte – skôr z taktických, než principiálnych dôvodov – budovali vlastnú socialistickú štátnu identitu, hoci ich kroky už vtedy riadili z Moskvy prostredníctvom jednotnej bolševickej, vtedy už aj oficiálne komunistickej strany.

2. NÁRODNOSTNÁ POLITIKA PO VÍŤAZSTVE V OBČIANSKEJ VOJNE

O tom, že počas ruskej občianskej vojny (1917–1920) nešlo iba o taktický ústupok, ale dlhodobejšiu politiku novej sovietskej moci, svedčí aj vývoj udalostí po víťazstve „červených“ bolševikov v občianskej vojne. Prirodzene na konečnom výsledku sa nepodpisali len radikálne socialistické myšlienky s koreňmi na západe Európy, ale aj fakt spomínanej občianskej vojny a formovanie jednostrannej „diktatúry proletariátu“.

Deklarovanie práva národov na sebaurčenie ako aj celková národnostná politika novej sovietskej moci, vychádzajúca zdola a z možnosti formovania rozličných národnálne zafarbených sovietskych vlád a územných jednotiek (pri paralelnom zachovaní jednoty bolševickej strany) zároveň tvorili dôležitý prvok v systéme budovania novej štátnosti a štátneho aparátu na troskách bývalej cárskej ríše. Z jej inštitúcií sa totižto

¹¹ ISAJEV, Igor Andrejevič. *Istorija gosudarstva i prava Rossiji*. Moskva: Jurist, 1996, s. 356–359.

¹² Predtým sa dokonca v internacionalistickom duchu uvažovalo aj o tom, že v názve revolučného štátu vôbec netreba spomenúť jeho ruský charakter.

bolševici deklarované „budujúci nový svet“ snažili uchovať len minimum. Bolševici na čele s Leninom totiž považovali reformu starej štátnej štruktúry za úplne nemožnú. Prirodzene nie všetko bolo jasné od začiatku veľkej ruskej revolúcie, ktorá začala už vo februári 1917. Počas tohto procesu sa aj pôvodne mocensky podstatne centralistickejší (nie však protinárodnostný) Lenin postupne postavil na platformu sovietskej federácie.¹³

Samotný Sovietsky zväz vznikol až v decembri 1922. Jeho vzniku v rámci sovietskej mocenskej elity predchádzal pomerne známy spor medzi tzv. federalistami a autonomistami. Podľa „autonomistickej“ koncepcie, ktorú reprezentoval Stalin mali jednotlivé sovietske republiky vstúpiť do RSFSR. Lenin však s touto predstavou nesúhlasil a želal si, aby Sovietsky zväz vznikol ako zväzok samostatných a rovnoprávných republík, ktoré by sa mali spojiť, a nielen jednoducho vstúpiť do najväčšej jednotky. Spor nakoniec vyhral Lenin a X. Všeruský zjazd soviетov rozhodol, že sa do Sovietskeho zväzu spoja dve národné (Bielorusko a Ukrajina) a dve federatívne (RSFSR a Zakaukazsko) republiky.¹⁴

Proces vzniku Sovietskeho zväzu zavŕšilo v roku 1924 prijatie zväzovej ústavy. Podľa ústavy mali všetky zväzové republiky právo vystúpiť zo ZSSR a ich územie bolo možné zmeniť len s ich súhlasom. Najvyšším mocenským orgánom naďalej zostal Zjazd soviетov Sovietskeho zväzu. V čase medzi jeho schôdzami zasadal Centrálny výkonný výbor, ktorý tvorili dve komory. Zväzovú radu volil vždy Zjazd soviетov spomedzi predstaviteľov jednotlivých republík proporcionálne počtu obyvateľstva. Radu národností tvorili predstavitelia zväzových a autonómnych republík (po päť členov z každej) a predstavitelia autonómnych oblastí (jeden člen z každej). Centrálny výkonný orgán si volil svoje Predsedníctvo (Prezídium). Skutočnú exekutívu predstavovala Rada ľudových komisárov, ktorá mala predsedu, jeho zástupcu a desať ďalších členov. Päť ľudových komisárov pracovalo len na zväzovej úrovni (obrana a morské záležitosti, zahraničné veci, zahraničný obchod, rezort komunikácie, pošty a telegrafu). Päť ľudových komisariátov pracovalo na tzv. zjednotenom princípe (financie, národné hospodárstvo, kontrola, práca a zásobovanie obyvateľstva). Posledne menované komisariáty spolupracovali na republikovej úrovni s tam existujúcimi republikovými ľudovými komisariátmi (ministerstvami), ktoré mali rovnaký profil. Mnohé ďalšie rezorty existovali len na republikovej úrovni (spravodlivosť, vnútorné veci, poľnohospodárstvo, zdravotníctvo, vzdelávanie a sociálne zabezpečenie). Každá republika mala svoju vlastnú vládu a vlastný reprezentatívny Centrálny výkonný výbor.¹⁵ Na základe zväzovej ústavy potom aj všetky republiky prijali svoje vlastné základné zákony.

Vo 20. rokoch sa v rámci sovietskeho štátu vytvorila pomerne komplikovaná a členitá sieť rozličných federalizovaných a autonómnych útvarov. V prípade ZSSR išlo v podstate o viacstupňovú federáciu s určitými asymetrickými prvkami vnútri jednotlivých zväzových republík. Prirodzene existenciu skutočného federalizmu relativizoval fakt vedúcej úlohy komunistickej strany a tzv. „diktatúry proletariátu“, ktorá sa stále viac a viac podobala na diktatúru jednej veľmi dobre organizovanej strany a jej vedenia. Ako je známe, nakoniec vyústila do despotickej diktatúry J. V. Stalina.

¹³ O tomto procese pozri podrobnejšie monografiu KRAUSZ, Tamás. *Bolsevizmus és nemzeti kérdés*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ ISAJEV, Igor Andrejevič. *Istorija gosudarstva i prava Rossiji*, s. 433–434.

Napriek tomu práve uznanie princípu sebaurčenia národov a preferovanie socialistickeho federalizmu, spolu s veľkou otvorenosťou smerom k rozličným formám územnej autonómie, predstavovalo jedno z hlavných špecifik sovietskej národnostnej politiky. Táto politika sa zvonku zdala mimoriadne ambicióznou a veľkorysou. Prirodzene v reálnom živote mala svoje veľmi prísne limity, o ktorých už bola reč vyššie. Sovietska národnostná politika taktiež pracovala s klasickými metódami a riešeniami, ktoré boli zamerané na tradičné témy zaujímajúce skoro každú menšinu: školstvo, kultúra a používanie svojho jazyka v úradnom styku.

Ambiciózna a celkovej emancipácii menšinových spoločenstiev naklonená sovietska národnostná politika bola asi najúprimnejšia a zároveň najveľkorysejšia práve na svojom začiatku, teda v období pred rokmi 1927/1928. V týchto rokoch prebiehala politika tzv. „korenizácie“, ktorej cieľom bolo vytvoriť jazyk, identitu, národno-inštitucionálnu infraštruktúru a vedúce kádre pre väčšinu významnejších – neruských – národných a národnostných spoločenstiev. Ruskí a iní európski vedci vtedy pomáhali vytvárať aj jazykovú štruktúru pre viaceré neeurópske národy a kmene.¹⁶

Túto politiku prerušil veľký zvrät pred koncom druhého desaťročia 20. storočia a začiatok politiky intenzívnej industrializácie a urbanizácie, ktorá mala okrem iného aj veľký vplyv na celkovú kultúrnu homogenizáciu práve sa rodiacej sovietskej spoločnosti. Politická moc reálne už nebrala do úvahy záujmy a citlivosť menšinových národnostných spoločenstiev, ruština sa presadzovala v čoraz väčšej miere, a politika „korenizácie“ sa rýchlo stala minulosťou. Celý tento proces prebehol paradoxne pod taktovkou bývalého ľudového komisára pre národnosti, ktorý bol pritom sám gruzínskeho pôvodu.

Nový stav na ústavnoprávnej úrovni regulovala tzv. stalinská ústava z roku 1936. Napriek tomu, že sa na rozdiel od 20. rokov zásadne zmenila atmosféra a spôsob vládnutia, ani táto ústava nezrušila sovietsky federalizmus pozostávajúci z rôznorodých subjektov. Skutočnými subjektmi federácie však boli len zväzové republiky, ktoré mali formálne ústavnoprávnu možnosť vystúpiť zo Sovietskeho zväzu. V roku 1936 sa zároveň zmenil počet zväzových republík. Zakaukazsko sa právne rozpadlo na tri republiky: Arménsko, Azerbajdžan a Gruzínsko. Okrem toho dve dovtedy „iba“ autonómne stredoázijské republiky (Kazachstan a Kirgizsko) získali štatút zväzovej republiky. Všetky nové republiky dostali svoje ústavy, podobne ako boli podľa vzoru novej sovietskej vypracované aj ústavy Ruska, Ukrajiny a Bieloruska.¹⁷

Stalinská ústava taxatívne vymenovala zväzové kompetencie, všetko ostatné patrilo do právomoci republík. Prirodzene, treba si uvedomiť, že išlo o federáciu vytvorenú v rámci skoro všeobjímajúcej diktatúry jednej strany a na vrchole stalinského kultu osobnosti. Text ústavy deklaroval jednotné sovietske občianstvo a za vrcholný orgán štátnej moci prehlásil Najvyšší sovietsky zväz ZSSR. Tento orgán pozostával v duchu sovietskeho federalizmu z dvoch komôr – Zväzovej rady a Rady národností. Poslancov posledne menovanej komory volili podľa zväzových a autonómnych republík, ako aj podľa autonómnych oblastí a okruhov. Obe komory boli rovnoprávne a mali pravidelné zasadnutia. Hlavným orgánom Najvyššieho sovietskeho zväzu bolo Prezídium, ktoré bolo vlastne kolektívnou hlavou sovietskeho štátu. Prezídium malo primerane tomu právo vydávať vlastné naria-

¹⁶ GYÓNI, Gábor. *A történelmi Oroszország népei*, s. 14.

¹⁷ ISAJEV, Igor Andrejevič. *Istorija gosudarstva i prava Rossiji*, s. 484.

denia, vypisovať referendá a voľby, respektíve rozpúšťať Najvyšší soviety. Centrálna vláda bola formálne zodpovedná celému zákonodarnému zboru.¹⁸

Dôležité však je, že počas prvých rokov existencie sovietskej moci sa pozitívne riešenie národnostnej otázky tak hlboko zapísalo do identity celého systému, že napriek všetkým ruským imperiálnym a nacionalistickým tradíciám formálne nikdy nedošlo k zásadnej revízii viacstupňového sovietskeho federalizmu a komplikovaného systému národnostných autonómií. Pravda, ich pôvodný obsah sa skoro úplne vytratil a minimálne do nástupu k moci Nikity Chruščova sa priveľmi nerešpektovala požiadavka, aby aspoň čelní predstavitelia zväzových a autonómnych republík boli príslušníkmi tzv. titulárnych národov. Táto politika sa začala znovu uplatňovať až po roku 1956.

Naposledy bola prijatá nová ústava Sovietskeho zväzu a následne aj jednotlivých republík v roku 1977, teda v čase, keď obrovskú krajinu v pozícii generálneho tajomníka viedol Leonid Iljič Brežnev. S prípravou novej ústavy sa však začalo ešte v období Nikity Chruščova v roku 1962, keď vznikla špeciálna ústavná komisia pre prípravu novej ústavy. Počas celého procesu sa zdôrazňovala kontinuita všetkých sovietskych ústav (1918, 1924, 1936). V ústave sa deklaroval princíp vedúcej úlohy komunistickej strany a zároveň rozhodujúca úloha sovietskych republík v procese výstavby štátu. Zväzové republiky si naďalej zachovali formálne právo vystúpiť zo ZSSR, ktorý v ústavnom zmysle sám seba definoval ako „jednotný zväzový mnohonárodnostný štát“.¹⁹

V procese konzervácie hlavných inštitútov sovietskej národnostnej politiky určite zavážil fakt, že podľa vtedajšej propagandy išlo o leninské dedičstvo, čo bola napriek všetkej propagande viac-menej aj pravda. Toto dedičstvo pritom vo svojom čase intenzívne formoval aj samotný Stalin. Formálne odstránenie tohto systému by teda bolo aj priznaním vlastnej viny alebo aspoň chýb. Preto napriek rozličným zmenám nikdy nedošlo k likvidácii systému menšinovej autonómie, ale len k jej úplnému vyprázdneniu a formalizovaniu celého systému.

3. SOVIETSKY ZVÄZ A NÁRODNOSTNÁ OTÁZKA VO SFÉRE MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA

O tom však, že pravdepodobne už nešlo o srdcovú záležitosť stalinského režimu svedčí aj fakt, že Sovietsky zväz nedokázal zvrátiť celkový odklon od koncepcie menšinových práv, ku ktorému došlo v dôsledku druhej svetovej vojny na medzinárodnom poli.²⁰ Moskva sa pritom na rozličných medzinárodných fórach a rokovaniach pomerne intenzívne venovala tejto otázke, hlavne s antikolonialistickým podtextom, ktorý chcela využiť na oslabenie západných štátov. To sa jej vcelku aj podarilo.²¹ O tom svedčí aj zakomponovanie práva národov na sebaurčenie do Charty OSN v roku 1945. To právo sa dokonca objavilo hneď v článku 1. odsek 2. Charty, v ktorom sa spomína, že cieľom

¹⁸ Ibidem, s. 471.

¹⁹ Ibidem, s. 512.

²⁰ Po roku 1945 sa totiž zneužitie otázky práv nemeckých menších žijúcich vo východoeurópskych štátoch Adolfom Hitlerom považovalo za jednu z dôležitých príčin druhej svetovej vojny. Prirodzene, išlo o veľmi skreslený pohľad na danú problematiku, ale napriek tomu tento postoj a nedôvera voči národnostným menšinám na dlhé desaťročia ovplyvnila postoj väčšiny štátov na poli medzinárodnej ochrany menších.

²¹ O týchto otázkach pozri podrobnejšie AZUD, Ján. *Třicet let OSN*. Praha: Horizont, 1976.

OSN je rozvíjanie priateľských vzťahov medzi národmi na základe princípov rovnoprávnosti a sebaurčenia národov. Charta však nekonkretizovala podrobnejšie čo presne rozumela pod týmto pojmom, ktorý preto začal postupne žiť svoj vlastný život.

Sovietska delegácia sa inak počas príprav týchto zásadných dokumentov často a rada odvolávala na „vyriešenie národnostnej otázky“ v rámci socialistického štátu. Prirodzene však pred partnermi neexponovala otázku deportácie celých národnostných skupín v rámci povojnových operácií. Problém nemala ani s masovými transfermi celých národnostných skupín, ani s medzištátnou výmenou obyvateľstva. Koniec koncov však v povojnovej atmosfére s týmto nemali veľký problém ani Briti.

Pre Sovietsky zväz sa vytvorila komplikovanejšia situácia počas rokovania Valného zhromaždenia OSN pred prijatím Všeobecnej deklarácie ľudských práv v decembri 1948. Vtedy sa už začala studená vojna a to bolo cítiť na postoji jednotlivých delegácií. Sovietsky zväz sa pri záverečnom hlasovaní o spomínanom dokumente spolu so sovietskym Bieloruskom a Ukrajinou,²² ako aj „spojeneckým“ Československom, Juhosláviou a Poľskom nakoniec zdržali hlasovania. Okrem týchto štátov sa hlasovania zdržala len Juhoafrická únia a Saudská Arábia. Hlasovanie inak skončilo pomerom 48 hlasov za prijatie Všeobecnej deklarácie a 8 krajín sa zdržalo. Nikto z vtedajších členov OSN nehlasoval proti.

Jednou z oficiálnych príčin zdržanlivého postoja Sovietskeho zväzu a jeho spojencov bola práve otázka nedostatočnej ochrany práv národnostných menšín a absencia jasnej deklarácie práva národov na sebaurčenie. Paradoxne sovietsky postoj pred hlasovaním prezentoval vedúci Stálej delegácie ZSSR pri OSN Andrej Januárjevič Višinskij,²³ bývalý generálny prokurátor z obdobia veľkého teroru. Sovietsky zväz okrem iného vytýkal navrhovanému textu Deklarácie, že neobsahuje právo národov na sebaurčenie, ďalej chcel doplniť aj článok 3) o klauzulu, podľa ktorej sa v nej obsiahnuté práva (právo na život, slobodu a osobnú bezpečnosť) vzťahujú aj na obyvateľov poručníckych a nesamosprávnych území, respektíve navrhoval, aby Deklarácia obsahovala antidiskriminačnú klauzulu aj v prípade ustanovení, ktoré sa venovali právu každého občana na vláde svojej krajiny.²⁴

História práva národov na sebaurčenie inšpirovaná ZSSR sa však týmto na pôde OSN neskončila. Na VII. zasadnutí Valného zhromaždenia OSN v roku 1952 boli prijaté dve rezolúcie. Prvá vo všeobecnosti vyzvala členské štáty na to, aby boli nápomocné pri realizácii práva národov na sebaurčenie, druhá deklarovala jeden z prvkov tohto práva (právo na disponovanie s prírodným bohatstvom a zdrojmi) ako neodňateľné právo národov. 14. decembra 1960 zase Valné zhromaždenie OSN vo svojej deklarácii zásad-

²² Tieto dve sovietske zväzové republiky mali totiž v OSN vlastné zastúpenie. Išlo o ústupok, ktorý medzinárodné spoločenstvo urobilo v roku 1945 J. V. Stalinovi. Takto Sovietsky zväz, ktorý si v roku 1945 len začal budovať sieť svojich satelitov a spojencov, mal dva hlasy navyiac v orgánoch práve sa rodiacej OSN.

²³ Andrej Januárjevič Višinskij (1883–1954) sa narodil v poľskej rodine vo vtedajšej juhorskej, dnes južnoukrajinskej Odeze. Právo skončil v Kyjeve, ale advokátom sa nestal. Pôvodne politizoval medzi menševikmi, v roku 1917 sa pridal k boľševikom. Patril medzi najvýznamnejších a zároveň najspornejších sovietskych právnikov. Generálnym prokurátorom sa stal v roku 1935. Neskôr zastával rozličné funkcie v sovietskej vláde. Od roku 1949 do roku 1953 bol dokonca ministrom zahraničných vecí.

²⁴ O postoji a návrhoch sovietskej delegácie pozri dokumenty OSN z 10. decembra 1948: *Hundred and Eighty-third Plenary Meeting. A/RES/217(III)C a A/PV 183* 10. Dec. 1948.

ného významu s odvolaním sa na právo národov na sebaurčenie deklarovalo potrebu zrušenia všetkých foriem kolonializmu.²⁵ Netreba zabudnúť, že rok 1960 bol „rokom Afriky“, keď veľké množstvo bývalých kolónií získalo nezávislosť v pomerne krátkom čase. Na právo národov na sebaurčenie sa odvolávali oba hlavné ľudskoprávne pakty OSN z roku 1966.²⁶ Nakoniec sa Valné zhromaždenie OSN venovalo právu národov na sebaurčenie, ako aj princípu rovnoprávnosti národov vo svojej deklarácii z roku 1970. Tieto práva deklarácia označila za súčasť hlavných medzinárodnoprávných princípov ohľadne vzťahov medzi štátmi. Deklarácia zdôraznila, že podrobenie si iných národov a ich udržiavanie v porobe pod cudzou nadvládou znamená porušenie práva národov na sebaurčenie, ako aj negovanie základných ľudských práv a preto odporuje Charte OSN.²⁷

Za väčšinou týchto dokumentov stál okrem iných aj Sovietsky zväz, ktorý sa aj týmto spôsobom pokúšal – vcelku úspešne – ideologicky a mocensky oslabovať západný svet. Inak samotné tradičné a autochtónne národnostné menšiny v Európe pre ZSSR neboli až tak dôležité, v zahraničných (a osobitne v zámorských) krajinách zase vtedajší režim videl skôr svojich nepriateľov. V rámci svojho impéria, ktoré sa občas propagandisticky nazývalo aj „táborom mieru“ sa však snažil udržiavať akceptovateľnú situáciu a zabrániť najväčším nacionalistickým prechmatom a excesom.

4. VPLYV SOVIETSKEJ NÁRODNOSTNEJ POLITIKY V „SOVIETIZOVANEJ“ POVOJNOVEJ VÝCHODNEJ EURÓPE

Hoci na medzinárodnom poli sa Sovietsky zväz zvlášť úspešne neangažoval v prospech zachovania medzivojnových medzinárodných štandardov ochrany národnostných a etnických menšín, v priestore, ktorý sa dostal pod jeho priamu kontrolu, zväčša nepovolil jednostranný nacionalistický kurz. Namiesto toho sa snažil svojich satelitov inšpirovať a motivovať v prospech „leninského riešenia“ národnostnej otázky. Pravdou však je aj to, že ZSSR mal v tejto sfére občas aj postranné úmysly a vyložene politickú motiváciu. To bolo vcelku prirodzené. Takouto citlivou a zároveň šikovne využiteľnou záležitosťou bola napríklad otázka štátnej príslušnosti národnostne zmiešaného Sedmohradska, na ktoré si robili nárok dve krajiny, ktoré po roku 1945 patrili do sféry sovietskeho vplyvu: Maďarsko a Rumunsko.²⁸ Moskva sa rozhodla celé Sedmohradsko ponechať v rámci Rumunska, ale maďarskej menšine nakoniec cez rumunskú legislatívu zabezpečila určité národnostné práva.

Zaujímavým prejavom vplyvu tejto politiky bolo vytvorenie Maďarskej autonómnej provincie v Rumunsku v roku 1952, ktoré sa udialo pod taktovkou Stalina a jeho aparátu. Táto provincia v pôvodnej podobe existovala do roku 1960, keď bola čiastočne transformovaná na Marošsko-maďarskú autonómnu provinciu. Nakoniec bola zrušená počas

²⁵ HARASZTI, György – HERCZEGH, Géza – NAGY, Károly. *Nemzetközi jog*. Budapest, 1983, s. 94–95.

²⁶ SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz. *Mezinárodní právo veřejné*. 3. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2006, s. 279.

²⁷ HARASZTI, György – HERCZEGH, Géza – NAGY, Károly. *Nemzetközi jog*, s. 95.

²⁸ Adolf Hitler a Benito Mussolini tento neuralgický problém v roku 1940 vyriešili rozdelením Sedmohradska na maďarský sever a rumunský juh. Pri rozdelení územia medzi svojich spojencov viac-menej uplatnili etnický princíp, ktorý zároveň doplnili o čiastočnú výmenu obyvateľstva.

veľkej rumunskej reformy verejnej správy v roku 1968, ktorá namiesto 17 veľkých provincií vytvorila systém 40 žúp.²⁹

Najvýraznejším prejavom vplyvu pôvodnej („sebaurčovacej“) sovietskej národnostnej politiky v povojnovom období bola asi federalizácia Juhoslávie po roku 1945, ale tu zohrali svoju úlohu aj domáce juhoslovanské zdroje a inšpirácie, respektíve aj snaha vytvoriť veľkú balkánsku socialistickú federáciu, ktorá by spojila s Juhosláviou aj Albánsko a Bulharsko. Takýto veľký štátny útvar však už nebol v záujme Sovietskeho zväzu.

Komunistická národnostná politika inšpirovaná Sovietskym zväzom umožnila zmierenie mimoriadne represívnej národnostnej politiky povojnového Československa, ktorá bola realizovaná na základe tzv. Benešových dekrétov. Dokonca v jej duchu došlo po roku 1948 k obnoveniu základov národnostných práv na území republiky. Tu však okrem vzniku tzv. asymetrického modelu riešenia slovenskej otázky, ktoré bolo inak skôr dôsledkom Slovenského národného povstania a vnútorného československého vývoja, než produktom národnostnej politiky sovietskeho typu, nedošlo k využitiu prvkov územnej národnostnej autonómie.

Ustanovenia dotýkajúce sa práv národnostných menšín sa však dostali do tzv. socialistickej ústavy z roku 1960. Podľa jej 25. článku mal štát občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti zabezpečiť všetky možnosti a prostriedky ku vzdelávaniu v materinskom jazyku a ku kultúrnemu rozvoju. Medzi ustanoveniami o Slovenskej národnej rade sa zase v 74. článku (písm. g.) hovorilo o tom, že úlohou SNR je v duchu rovnoprávnosti zabezpečovať priaznivé podmienky pre všestranný rozvoj občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti. V roku 1968 v rámci federalizácie Československa bol prijatý ústavný zákon č. 143/1968 Sb., o postavení národností. Tento zákon občanom maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej)³⁰ národnosti primerane záujmom ich národného rozvoja zabezpečil právo na vzdelanie vo vlastnom jazyku, na všestranný kultúrny rozvoj, ďalej právo používať svoj jazyk v úradnom styku v oblastiach, kde dané národnosti žijú, právo spolčovať sa v národnostných kultúrnych spoločenských organizáciách, ako aj právo na tlač a informáciu vo vlastnom jazyku. Dôležité bolo aj to, že zákon deklaroval právo občanov slobodne rozhodnúť o svojej národnosti, ako aj právo národností na to, aby boli primerane svojej početnosti zastúpené v zastupiteľských zboroch a iných volebných orgánoch.³¹

ZÁVER

Paradoxom socialistickej národnostnej politiky inšpirovanej ruskou revolúciou z roku 1917 v krajinách strednej a východnej Európy bolo to, že s postupným slabnutím niekedy idealistického, inokedy pragmatického „leninského“ revolučného odkazu sa od 60. a 70. rokov 20. storočia aj v rámci vládnuccich elít skoro všade dostávali do popredia

²⁹ O histórii tohto zaujímavého verejnosprávneho útvaru pozri podrobnejšie BOTTONI, Stefano. *Sztálin a székekyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2008. Dostupné na: <<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=981>>.

³⁰ Toto bola formulácia zákona. V roku 1960 sa hovorilo ešte len o Ukrajincoch, Rusíni sa nespomínali. Vtedy v ústave nefigurovali ani Nemci.

³¹ Text zákona pozri GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III. 1960–1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 215–216.

čoraz intenzívnejšie nacionalistické tendencie. Tento jav neobišiel ani Sovietsky zväz. Pod vplyvom jeho veľmocenskej pozície, ako aj čínsko-sovietskeho konfliktu, ktorý prebiehal oficiálne v rámci socialistického tábora, sa postupne sformoval ruský neonacionalizmus a to dokonca hneď v dvoch rovinách – v prostredí opozičných disidentov a zároveň aj v prostredí určitých vplyvných častí sovietskej straníckej elity. Trend pravdepodobne súvisel aj so slabnúcou revolučnou a modernizačnou legitimitou jednotlivých komunistických režimov, ktorá sa vo väčšine krajín začala prejavovať po roku 1968.³² Niektoré komunistické strany sa pokúsili posilniť svoju legitimitu okrem iného teda aj oživovaním nacionalistických tendencií v prostredí väčšinového národa. Išlo totiž tradične o najjednoduchšiu cestu pomerne lacno zvýšiť legitimitu jednotlivých režimov minimálne v očiach časti populácie a jej tradičnej inteligencie. Prirodzene, vzhľadom na Sovietsky zväz išlo o veľmi senzitívnu otázku a politiku, ktorá si vyžadovala veľkú opatrnosť zo strany jednotlivých elít. Osobitne citlivá bola táto otázka v krajinách s tradične silným protiruským historickým resentimentom (Maďarsko, Poľsko a čiastočne Rumunsko). Nemecká demokratická republika bola z tohto aspektu v úplne špecifickej situácii. Z tohto dôvodu sa nacionalizácia ideológie a každodennej praxe jednotlivých komunistických režimov neprejavila všade rovnako.

Najbrutálnejšie sa prejavila v Rumunsku a Bulharsku v posledných dvoch desaťročiach existencie systému jednej (komunistickej) štátostrany. V Rumunsku došla k radikálnemu obmedzeniu práv maďarskej menšiny, v Bulharsku začala intenzívna bulharizácia tamojšej tureckej menšiny, ktorá nakoniec spôsobila veľký exodus Turkov z Bulharska. Aj čoraz viac sa izolujúce Rumunsko začali postupne opúšťať príslušníci ešte existujúcich tamojších národnostných a konfesijných menšín – predovšetkým Nemci, židia a Maďari. Inak k negatívnym zmenám vo vzťahu k menšinovému školstvu došlo aj v „normalizujúcom sa“ husákovskom Československu,³³ avšak našťastie tieto zmeny neboli tak drastické, ako na socialistickom Balkáne.

Takáto nepriateľská národnostná politika prirodzene začala spôsobovať určité napätie vo vzájomných vzťahoch oficiálne „bratských“ socialistických národov, ktoré však už po stáročia charakterizovali rozličné etnické animozity. Ich stupňovanie síce nebolo v záujme „metropolitného“ Sovietskeho zväzu, ktorý sa však musel začať venovať krízovým javom na vlastnom území. Táto tendencia sa osobitne otvorene začala prejavovať po začiatku politiky gorbačovskej prestavby (tzv. perestrojky) v roku 1985.

Hoci to asi nikto neplánoval vopred, perestrojka nakoniec spustila procesy, ktoré priviedli k pomerne rýchlemu, ale predsa len relatívne nekrvavému rozpadu sovietskeho impéria.³⁴ Paradoxne, práve predchádzajúca sovietska národnostná politika postavená na federalizácii a princípe územnej autonómie, uľahčila tento proces. Svojim spôsobom totiž proces budovania formálnych a inštitucionálnych základov štátnosti väčšiny zväzových republík prebehol hlavne v sovietskych časoch. Vtedy sa ustálili ich hranice,

³² O tomto jave pozri BOFFA, Giuseppe. *Ot SSSR k Rossiji. Istorija neokončenovo krizisa 1964–1994*. Izd. Meždunarodnije voprosi. Moskva, 1996, s. 94–98.

³³ Na Slovensku začali postupne zanikať maďarské triedy na jednotlivých stredných školách, postupne sa limitoval počet národnostných študentov – budúcich národnostných pedagógov na pedagogických fakultách atď. Táto politika dokonca vyvolala protest časti maďarskej inteligencie na Slovensku.

³⁴ BOFFA, Giuseppe. *Ot SSSR k Rossiji. Istorija neokončenovo krizisa 1964–1994*, s. 236–254. Okrem toho pozri TRENIN, Dmitrij. *Post-Imperium. Jevrazijskaja istorija*. Moskva: ROSSPEN, 2012, s. 36.

vznikli ľudové zastupiteľské a výkonné orgány, orgány miestnej správy, sformovali sa akadémie vied a v neposlednom rade sa zorganizovali aj miestne stranícke a byrokratické elity národnostného pôvodu. Tieto počas perestrojky dokázali prevziať iniciatívu a postupne aj moc namiesto slabnúceho sovietskeho centra. Prirodzene, tento proces mal aj mnoho nedostatkov, existovali aj rozličné výnimky a netreba podceňovať ani fakt, že vedúcu úlohu v sovietskom štáte predsa len tradične hrali väčšinou Rusi a s nimi spríbuznené väčšie slovanské národy. Spolu však všetky tieto fakty urobili proces rozpadu Sovietskeho zväzu menej krvavým a bolestným, než sa dalo pôvodne čakať. To neznamená, že by išlo o proces úspešný, alebo dokonca spravodlivý, to je však už otázka pre inú diskusiu.

ODRAZ ŘÍJNOVÉ REVOLUCE V PRÁVNÍCH SYSTÉMECH DÁLNEHO VÝCHODU

Michal Tomášek*

Abstrakt: Ruská revoluce z roku 1917 byla událostí, která po sedmdesát let ovlivňovala bezmála čtvrtinu lidstva, včetně zemí Dálného východu. Její marxisticko-leninská ideologie byla vůdčím principem sovětského práva, zaváděného postupně ve všech zemích, které nastoupily tzv. „cestu k socialismu“. První zemí Dálného východu, která tak učinila, bylo v roce 1924 Mongolsko. Ve třicátých letech minulého století zavedli čínští komunisté sovětské principy v severočínských „osvobozených oblastech“. Po druhé světové válce bylo sovětské právo zavedeno v Severní Koreji a v Severním Vietnamu. Čínská lidová republika byla zvláštní případ. Vymalela vlastní revoluční teorii „marxismus-leninismus a Mao Ce-tungovy ideje“ a byla velmi opatrná při zavádění sovětského právního řádu. Učinila tak ve skutečnosti jen v případě ústavního práva. Současný čínský hospodářský zázrak je výsledkem hlubokých reforem osmdesátých a devadesátých let 20. století včetně transformace čínského práva. Nikoliv na sovětských principech, ale spíše na japonských zkušenostech. Po zhroucení Sovětského svazu, jeho ideologie a jeho práva, všechny prosovětsky orientované země Dálného východu (vyjma Severní Koreje) začaly demontovat své právní systémy založené na sovětském modelu. Čína neměla co demontovat kromě svého ústavního modelu. Nicméně ten tam stále funguje a perspektiva, že bude v blízké budoucnosti nahrazen, je nevelká.

Klíčová slova: sovětské právo, čínské právo, korejské právo, vietnamské právo, marxismus-leninismus, sinomarxismus

ÚVOD

Sté výročí říjnové revoluce¹ v roce 2017 vyvolává různé reminiscence včetně otázek, do jaké míry ideologie, jež jí byla nastolena, ovlivnila právo těch zemí, které se dostaly do jejího vlivu. Marxismus-leninismus pronikl i na Dálný východ, kde ovlivňoval také tamní právo. Ovšem ne vždy byla tato ideologie aplikována zcela bezvýhradně. Učinily tak v podstatě jen Mongolsko a Vietnam.² V Severní Koreji ústava z roku 1972 ve svém článku 4 stanovila, že se KLDK ve své činnosti „řídí ideami čchučche Korejské strany práce, v nichž je marxismus-leninismus tvůrčím způsobem uplatňován na realitu naší země“.³ Základem principu čchučche byla myšlenka, že každý je sám pánem svého osudu a síla určující něčí osud pramení z něho samotného. Ve státoprávní oblasti byl princip čchučche chápán jako svébytná cesta ke komunismu, tedy nezávislost v politice, v obraně a v hospodářství. Dimenze svébytnosti severokorejské cesty ke komunismu ovšem nikdy

* Prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Tento článek vznikl v rámci výzkumného programu *Progres Q02 Publicizace práva v evropském a mezinárodním srovnání* a jako výstup profilového oboru výzkumu na Univerzitě Karlově *Právní systémy Dálného východu a evropské právo*. E-mail: tomasekm@prf.cuni.cz.

¹ Její oficiální název „Velká říjnová socialistická revoluce“ vyšel z užívání. Revoluce to byla určitě velká, protože její následky přímo či nepřímo zasáhly téměř třetinu světa. Přívlastek „socialistický“ byl ve své době sémanticky zmutován. Dále tu bude nazývána jako revoluce říjnová, i když ve skutečnosti proběhla 7. listopadu, což bylo podle v tehdejší Rusku používaného juliánského kalendáře 25. října.

² Nejprve severní část, a od roku 1976 celá země jako Vietnamská socialistická republika.

³ ZDOBINSKÝ, S. – ZLATOPOLSKIJ, D. L. a kol. *Ústavní systémy socialistických zemí*. Praha: Panorama, 1988, s. 422–424.

nedosáhla takové míry, aby vyvolala tak otevřenou roztržku se Sovětským svazem, jako tomu bylo v případě ČLR. Tam se ideovým základem nového práva měly stát marxisticko-leninské učení a Mao Ce-tungovy ideje (*Mao Ce-tung s'-siang*), západní sinologii nazývané „sinomarxismus“. ⁴ Mao Ce-tungovy ideje jsou považovány za „počínštěný marxismus-leninismus“. Mao sice ideologii ruské říjnové revoluce převedl do čínského prostředí, ale vhodně posunutými významy některých pojmů při překladu do čínštiny se mu podařilo posunout jejich smysl a tím i velké části marxisticko-leninské doktríny dle čínských potřeb.

1. REVOLUCE ČÍNSKÁ A RUSKÁ

Pět let před vypuknutím ruské říjnové revoluce proběhla v Číně tzv. „sinchajská“ revoluce, ⁵ jejímž výsledkem bylo svržení císařství dynastie Čchingů (1644–1911) a nastolení republiky. Stejně jako ruská revoluce měla svého hybatele V. I. Lenina (1870–1924), je čínská revoluce spojována s osobností myslitele a politika Sunjatsena (1866–1925). ⁶ Jeho dílo se stalo základem politického a ústavního systému Čínské republiky, je stále aplikováno na Tchaj-wanu, ale také Čínská lidová republika se k Sunjatsenovu odkazu hlásí. Sunjatsen byl přesvědčený přívrženec republikánského zřízení. Velmi dobře věděl, že mechanické přenesení amerických nebo evropských ústavních principů do Číny by zdaleka nebylo tak snadné jako vytvoření německého ústavního systému v Japonsku. Byl si vědom kvality čínských tradic a viděl mnoho analogií tradičních čínských učení s moderními euroamerickými principy a snažil se hledat mezi oběma systémy spojnice. ⁷

Spojnicemi mezi nejvýznamnějšími „západními“ právními a filozofickými idejemi na jedné straně a nejlepšími idejemi čínského právního myšlení na straně druhé vytvářel z obojího nový model čínské konstitucionalistiky. Jeho základní právní a politické teorie jsou obsaženy v teorii „Tří lidové principy“. Tyto principy – nacionalismus, vláda lidu a lidové blaho – jsou podle něho samotného „*spojením tradičního čínského myšlení s moderními čínskými a zahraničními politickými učenými, aplikovaným na potřeby nové doby*“. ⁸ Typickým příkladem je teorie a praxe tzv. „pěti mocí“, kterou Sunjatsen mechanicky nepřejímal systém tří mocí (zákonodárné, výkonné a soudní), ale došel k závěru, že tento systém není pro Čínu postačující a že by bylo vhodné doplnit to, co čínská civilizace vytvořila nejlepšího, totiž systém zkoušek a systém kontroly. Tak měl být čínský stát organizován na základě „pěti mocí“, představovaných pěti orgány – jüany (院):

⁴ Pojem „sinomarxismus“ není tak výstižný jako český překlad sousloví „marxismus-leninismus a Mao Ce-tungovy ideje“. Ten lépe odráží, že Číňané slovem „ideje“ (思想) ve spojení s Mao Ce-tungem povyšují toto učení nad „prostý“ marxismus-leninismus, stejně jako v češtině, neutrální příponou „ismus“ (主义).

⁵ Podle označení letopočtu v tradičním čínském cyklickém kalendáři jako 48. roku 75. šedesátiletého cyklu (měřeno od roku 2637 př. Kr.), který byl rokem nebeského kmene „sin“ (辛) a pozemské větve „chaj“ (亥). Trval od 30. ledna 1911 do 17. února 1912.

⁶ Sunjatsen pocházel z Kantonu, ale středoškolská studia absolvoval na Havaji. Angličtina se tak stala jeho druhým mateřským jazykem, což mohl později velmi dobře využít pro svoji práci. Vysokoškolské vzdělání v oboru medicína absolvoval v Hongkongu, kde se také nechal pokřtít v kongregační církvi.

⁷ TOMÁŠEK, M. *Právní systémy Dálného východu I*. Praha: Karolinum, 2016, s. 289 an.

⁸ SUN YAT-SEN. *Trois principes du peuple*. Shanghai: Maison de France, 1927, s. 125.

zákonodárným, výkonným, soudním, kontrolním a zkušebním. Systém pěti mocí vtělil Sunjatsenův švagr, pokračovatel a prezident Čínské republiky generál Čankajšek do prozatímní ústavy z roku 1931 a později do ústavy definitivní z roku 1947. Na Tchaj-wanu tento systém funguje dodnes.⁹

Mezi ideály čínské revoluce a ruské revoluce byly značné rozdíly a oba jejich protagonisté se vůči sobě vymezovali. Sunjatsen, stejně jako Lenin, požadoval zejména rovná práva k půdě čili její znárodnění, předávání do užívání rolníkům a zavedení pozemkové daně. V belgickém socialistickém deníku *Le peuple* Sunjatsen roku 1910 doslova napsal: „Hlavním úkolem čínské revoluce jsou přeměny sociální čili uskutečňování takových změn, kterými by se navždy zlikvidovaly rozdíly mezi bohatými a chudými. [...] Pozemková reforma musí být formulována tak, aby se takovým rozdílem předešlo čili odevzdáváním pozemkové renty do rukou státu. Teprve pak přidaná hodnota z půdních výnosů zůstane vlastnictvím těch, kdo ho vytvořili, a nikoliv těch, kdo se stali vlastníky půdy jen náhodou.“¹⁰ V dějinném kontextu se právě v tomto bodě Sunjatsenova učení nabízí otázka po jeho vztahu k marxismu a k ruskému bolševismu. Ostatně ideologie Čínské lidové republiky právě tyto části Sunjatsenova učení vydávala za sobě blízké, čímž udržovala a udržuje jeho kult. Soudě podle vyjádření samotného vůdce ruské revoluce V. I. Lenina, viděli bolševici sice se Sunjatsenovými myšlenkami určitou blízkost, ovšem na druhé straně je nepokládali za dostatečně revoluční. Lenin nazval Sunjatsena v roce 1912 „revolučním demokratem, plným šlechtivosti a hrdinství“. Podle Lenina byl „každý řádek Sunjatsenovy platformy prodchnut bojovným a upřímným demokratismem. [...] Úplně nepochopil, že rasová revoluce nestačí. [...] Ani kapka apolitičnosti, byť i jen ignorování politické svobody, či pouhé připuštění myšlenky slučitelnosti čínské samovlády se sociální reformou, s čínskými ústavními přeměnami. Ucelený demokratismus a požadavky republiky. To vše bez přímého nastolení otázky postavení lidových mas a třídního boje“.¹¹ Lenin tedy poukazoval na skutečnost, že Sunjatsen svůj bojovný demokratismus spojuje s utopistickými představami: „utopické rysy jeho platformy odvrátit v Číně kapitalismus bez revolučního řešení“.¹² Sám Sunjatsen vyjadřoval jisté sympatie s bolševismem. Politické problémy chtěl sice řešit revolucí, ale nebyl zastáncem revoluce ekonomické čili třídního boje. Tím se proti bolševismu vymezoval.

Přes nesporné zakotvení Sunjatsenovy ideologie v právní a ústavní ideologii Kuomintangu je na místě konstatovat, že ovlivnila i aplikaci marxismu-leninismu v čínském prostředí. Sunjatsen rovněž plánoval přechod Číny od císařství k republice ve třech etapách. V první etapě vojenských operací mělo dojít ke sjednocení země vojenskou silou a k postupné eliminaci místních vojenských velitelů, kteří využili pádu císařství k upevnění vlastní moci a k erozi celé země občanskými válkami. Tato etapa v praxi skončila nastolením Čankajškova režimu v roce 1927. Další období přechodu od císařství k demokratické republice mělo podle Sunajsenových předpokladů probíhat formou autoritářské vojenské vlády, protože stále budou existovat vnitřní síly, které by plný rozvoj

⁹ HUNGDAH, C. *Constitutional Development and Reform in the Republic of China on Taiwan*. Baltimore: University of Maryland, 1993, s. 5–8.

¹⁰ Citováno dle TICHVINSKIJ, S. L. *Dejiny a súčasnosť Číny*. Bratislava: Pravda, 1982, s. 237–238.

¹¹ LENIN, V. I. *Demokracie a narodnictví v Číně. Spisy sv. 18*. Praha, 1957, s. 141.

¹² Ibidem, s. 142.

demokracie brzdily. Takové období nazýval Sunjatsen „politickým poručenstvím“. V etapě politického poručenství by se měl lid vzdělat ve věcech veřejných tak, aby do všeobecného povědomí vstoupily takové pojmy jako suverenita nebo demokracie.¹³ Princip politického poručenství realizoval v praxi Čankajšek, který považoval za demokracii brzdící sílu Komunistickou stranu Číny a v roce 1935 pokračování politického poručenství odůvodňoval, rovněž oprávněně, japonským nebezpečím. Po komunistickém převratu v roce 1949 přenesl Čankajšek na Tchaj-wan nejen ústavu, ale také myšlenku politického poručenství. Platnost ústavy z roku 1947 byla na Tchaj-wanu obnovena v roce 1987 a fakticky se začalo s ústavou pracovat až roku 1991.¹⁴ Za třetí etapu přechodu k plné demokracii považoval Sunjatsen přijetí ústavy. Praxe ukázala, že také tuto část Sunjatsenovy doktríny přijali čínští vládcí za svou. Nejen Čankajšek, ale také Mao Ce-tung, který Ústavu ČLR nechal schválit až pět let po převzetí moci, tedy v roce 1954.¹⁵ Lze sice důvodně namítnout, že čínští komunisté se stejně ústavou neřídili, takže ji ani nepotřebovali. Alespoň *pro forma* mohli zavést sovětský ústavní model jako třeba my, ale neučinili tak. Právě to dokazuje, že vliv Sunjatsenovy teorie o postupném přechodu ústavnosti byl v ČLR silnější než vliv sovětské konstitucionalistiky.

2. PRŮKOPNÍCI SOVĚTSKÉHO PRÁVA

První zemí Dálného východu, která sovětské právo recipovala, bylo Mongolsko. V roce 1924 byla země pod sovětským vlivem pojmenována jako Mongolská lidová republika a byl zde zaveden sovětský systém, včetně sovětského práva.¹⁶ Vznikly zastupitelské orgány sovětského typu všech stupňů, zvané „churaly“, kam se volilo podle jednotných kandidátek. Jelikož do té doby v Mongolsku nikdy žádné volby nebyly, nikdo se nad tím příliš nepozastavoval. Z aktivního a samozřejmě i z pasivního volebního práva byli vyloučeni příslušníci šlechty a lámaističtí mniši a hodnostáři. Na vrcholu pyramidy zastupitelské moci stál Velký lidový chural, který dne 26. listopadu 1924 přijal ústavu podle sovětské předlohy. Jako součást ústavy vyhlásil Deklaraci práv pracujícího lidu Mongolska. Podle Deklarace byla Mongolská lidová republika „nezávislou lidovou republikou, v níž veškerá moc náleží pracujícímu lidu, který ji vykonává prostřednictvím Velkého lidového churalu“.¹⁷ Byly anulovány závazky vůči zahraničním věřitelům a byl vyhlášen monopol zahraničního obchodu. Deklarace zahrnovala obecný katalog základních práv jako právo volit nebo být volen nebo právo účastnit se na správě země. Ovšem rozumělo se

¹³ TOMÁŠEK, M. *Právní systémy Dálného východu*, s. 289 an.

¹⁴ HUNGDAH, C. *Constitutional Development and Reform in the Republic of China on Taiwan*, s. 32–37.

¹⁵ TOMÁŠEK, M. *Dějiny čínského práva*. Praha: Academia, 2004, s. 280 an.

¹⁶ Mongolsko bylo od roku 1757 pod vlivem dynastie Čching. V zásadě tam platilo právo čínské. Po pádu čínského císařství v roce 1911 byla vyhlášena nezávislost Mongolska, která neměla ovšem dlouhého trvání. V roce 1915 byla uzavřena trojstranná smlouva mezi Čínou, Mongolskem a Ruskem, na jejímž základě bylo Mongolsko rozděleno na dvě části: na Vnější Mongolsko, které získalo územní autonomii, a na Vnitřní Mongolsko, které se stalo součástí Číny. V roce 1919 bylo Vnější Mongolsko obsazeno Číňany, které v roce 1921 vyhnaly nejprve ruské bělogvardějské jednotky a ty pak téhož roku ze země vytlačily ruské jednotky bolševické. Nezávislé Mongolsko bylo znovu vyhlášeno 11. července 1921.

¹⁷ GRONSKÝ, J. *Přehled politického a ústavního vývinu ľudovodemokratických zemí*. Praha: Universita Karlova, 1954, s. 139–150.

vykonávat tato práva podle instrukcí Mongolské lidové revoluční strany. Rovněž právo na práci znamenalo korelativ s pracovní povinností, jejíž neplnění se trestalo. Také obecně pojaté základní svobody typu svoboda shromažďovací nebo svoboda projevu byly vykládány podle libovůle vládnoucí strany. Další ústava byla v Mongolsku přijata dne 30. června 1940 jako přesná kopie sovětské ústavy z roku 1936.

V letech 1924–1940 proběhla v Mongolsku vlna vyvlastňování majetku šlechty, zámožných občanů a samozřejmě lámaistické církve. Nevybíravé praktiky kolektivizace, převzaté ze Sovětského svazu, sjednotily systém hospodaření s půdou se systémem sovětským. Aby se Mongolsko Sovětskému svazu přiblížilo ještě více, bylo v roce 1940 usnesením vlády (Rady ministrů) původní mongolské písmo nahrazeno azbukou. Převzetím sovětského práva do všech oblastí práva mongolského znamenalo, že se Mongolsko už ve dvacátých letech 20. století stalo svým politickým a právním systémem vlastně sovětskou svazovou republikou, i když formálně nezávislou zemí.

Základní občanskoprávní kodifikaci v oblasti věcných práv představovala od roku 1924 ústava, která zavedla dělení na vlastnictví státní (socialistické) a vlastnictví družstevní.¹⁸ Nepopřela zcela soukromé vlastnictví jako přechodnou formu. Přesto byla v téže době spuštěna vlna vyvlastňování majetku šlechty lámaistické církve a majetných vrstev vůbec. Nejen nemovitého majetku, ale také stád dobytka, koní i velbloudů, která tvořila v zemi důležitou majetkovou podstatu. Závazkové právo představovaly směrnice o uzavírání hospodářských smluv mezi státními nebo družstevními právníckými osobami. Zásadnější kodifikační práce v oblasti občanskoprávních vztahů byly zahájeny až po přijetí ústavy z roku 1940. Roztříštěná občanskoprávní kodifikace byla v Mongolsku sjednocena občanským zákoníkem přijatým v roce 1952, jak jinak, podle sovětské předlohy.¹⁹

Druhou zemí Dálného východu, která převzala sovětský systém práva, byla Čína, i když jen na té části svého území, kterou ovládla komunistická strana. Komunistická strana Číny vznikla v roce 1921 v Šanghaji. Už v roce 1924 se stala členem Komunistické internacionály (Kominterny) a dostala se tudíž pod plný sovětský vliv. Po sjednocení většiny čínského území generálem Čankajškem se komunisté stali jeho úhlavním protivníkem. Přesto stále kontrolovali poměrně rozsáhlé území v provincii Ťiang-si, kde v roce 1931 vyhlásili tzv. Ťiangsijskou sovětskou republiku. Tamní sjezd sovětů vytvořil v symbolický den výročí ruské říjnové revoluce dne 7. listopadu 1931 Ústřední vládu sovětů, v jejímž čele stanul Mao Ce-tung. Sjezd také přijal základní sovětské právní normy, kterými byly: ústava sovětských oblastí, zákon o půdě, zákon o práci a zákon

¹⁸ Speciálním znakem sovětského práva bylo rozlišování tzv. druhů a forem vlastnictví. Zatímco občanské kodexy do té doby takové rozlišení neznaly, vycházejíce ze staré římskoprávní zásady „*res una – ius unum*“, marxistická teorie přišla s rozlišením druhů a forem vlastnictví dle vztahu k tzv. „výrobním prostředkům“. Výrobní prostředky mohl vlastnit toliko stát, což bylo vlastnictví státní, nebo družstva, zvláště zemědělská, což bylo vlastnictví družstevní. Státní a družstevní vlastnictví byly privilegované formy, požívající zvýšené právní ochrany. Systémy některých zemí vlivu sovětského práva tolerovaly i vlastnictví výrobních prostředků jednotlivci, především půdy. To bylo vlastnictví soukromé, které stálo spíše na okraji právní ochrany, a většinou se počítalo s jeho postupným zánikem. Jednotlivci mohli obecně vlastnit toliko věci sloužící k uspokojování osobních potřeb svých a své rodiny, což bylo vlastnictví osobní.

¹⁹ POUCHA, P. Über den Inhalt und die Rekonstruktion des ersten mongolischen Gesetzbuches. *Mongolian studies*. Amsterdam – Budapest, 1970, s. 377–415.

o zrovnoprávnění žen. Ústava vycházela z principu diktatury proletariátu a rolnictva. Nejvyšším orgánem státní moci sovětské republiky byl Sjezd sovětů, mezi jehož zasedáními vykonával nejvyšší moc Dočasný ústřední výkonný výbor, který též jmenoval ústřední lidovou vládu, zvanou podle sovětského vzoru „rada lidových komisařů“. Přes deklarovanou demokratičnost ústavy bylo volební právo nerovné, hlasy dělníků měly přednost před hlasy ostatních vrstev obyvatelstva v poměru 1:4. Ústava též deklarovala základní práva a svobody občanů.²⁰ Jejich naplňování realizovala Maova vláda třeba tak, že ve jménu svobody projevu zabavila všechny soukromé tiskárny za účelem výroby stranických tiskovin. V praxi tak byl celý systém totalitní diktaturou stalinského typu. K jeho udržování sloužila nejen armáda, ale také tajná policie zvaná „Čchi-čchia“ (契卡), což nemá čínský význam, nýbrž jde o fonetický přepis názvu nechvalně známé sovětské tajné policie Čeka. Zákon o půdě konfiskoval veškerou půdu ve prospěch rolnictva čili státu. Zákon o práci zavedl osmihodinovou pracovní dobu, ale také týdenní a pojem odměny za práci. Ve skutečnosti ovšem předepsal kategorickou pracovní povinnost v otrockých podmínkách a za minimální odměnu.

Ústřední vláda v Nankingu vyslala proti komunistům několik expedičních výprav. Až napočtvrté se jim podařilo komunisty porazit, ale jejich partyzánské oddíly, zvané Čínská lidová osvobozenecská armáda (ČLOA), se v roce 1934 přesunuly během tzv. „dlouhého pochodu“ do severní Číny. Komunisté dobyli nejprve oblasti Jen-anu a Šen-si a později pronikali i do dalších severních provincií země.²¹ V osvobozených oblastech začali komunisté zavádět nové pořádky, které lze považovat za právo jen s nejvyšší mírou shovívavosti. Ve své normotvorné činnosti se zaměřili téměř výlučně na půdní reformu. V roce 1934 vydala Ústřední sovětská vláda osvobozených oblastí dokumenty s příznačnými názvy „*Jak určovat třídní původ ve venkovských oblastech*“, nebo „*Rozhodnutí o některých otázkách zemědělské reformy*“. Rozdělování půdy bohatých rolníků rolníkům chudým bylo jistě opatření velmi líbivé a komunisté jím v Číně získali značnou oblibu u chudšího vesnického obyvatelstva. Komunistická strana Číny, školená sovětskými poradci, zaváděla praxi „demokratického centralismu v čínských podmínkách“. Všichni mohli teoreticky vyslovit svůj názor, ale jakmile bylo přijato usnesení, byl každý povinen podřídit se většině. To byl implantát sovětský. Implantát čínský spočíval v tom, že úředník na základě demokratického centralismu může vykonávat svou funkci skvěle, protože vládne v souladu s vůlí obyvatelstva, což je odrazem čínského přirozeného pořádku věcí.

3. POVÁLEČNÁ SOVĚTIZACE

Oblast vlivu sovětského práva na Dálném východě zdaleka nedosáhla takového významu jako v Evropě. Není divu. SSSR vstoupil do války s Japonskem až 8. srpna 1945. Rudá armáda obsadila severní část Koreje celkem hladce ihned v průběhu srpna 1945. Země byla na 38. rovnoběžce rozdělena na severní území pod kontrolou SSSR a na území

²⁰ TOMÁŠEK, M. *Dějiny čínského práva*, s. 267 an.

²¹ KUBEŠOVÁ, M. Cesty čínské revoluce 1946–1956. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica*. 1987, 117, s. 19–26.

jižní pod kontrolou USA. Výsledek korejské války z let 1950–1953 rozdělení země stvrdil. V Číně a ve Vietnamu intenzivně působily marxisticko-leninské strany podporované Moskvou. Po porážce Japonců ovládli vietnamští komunisté sever země, kde začali zavádět sovětské pořádky. Čínští komunisté ovládli celé území pevninské Číny koncem roku 1949.

Sovětský státoprávní model kladl velký důraz na existenci ústavy. Měla na západní demokracie působit dojmem ústavnosti, i když ta byla toliko formální, ostatně jako mnoho ustanovení příslušné ústavní listiny. Taktika tvorby ústavy se mohla měnit s ohledem na místní podmínky. Mongolský ústavní model se vyvíjel jako přesná kopie modelu sovětského. V roce 1949 byla změněna ústava z roku 1940 ve smyslu reformy justice a změn ve volebním systému. Druhá významná změna ústavy, provedená v roce 1952 reformovala složení a systém zasedání místních lidových churalů tak, aby odpovídal soudobému sovětskému pojetí.²² Odrazem mongolské věrnosti sovětské doktríně byla i reakce na destalinizaci sovětského ústavního systému, jíž se stala ústava přijatá v roce 1960.

Vietnamská ústava z roku 1946 byla sice koncipována jako ústava sovětského typu, ale projevil se v ní i více vlivy francouzské právní tradice. Nikoliv z nostalgie, nýbrž ve víře, že se časem podaří komunistům získat celý Vietnam, a že politicky je tak dobré ukázat perspektivu soužití komunistů s odlišně smýšlejícími obyvateli, zejména v jižních oblastech. Stejnou taktiku měli Sověti v Koreji. Ústava Korejské lidové demokratické republiky, sepsaná podle sovětské předlohy, byla přijata dne 8. září 1948. Údajně ji měl formulovat sám sovětský vůdce Josif Vissarionovič Stalin (1878–1953).²³ Záměrem sovětského vedení bylo ukázat Jihokorejčům přívětivou tvář příslibem, že se nebude znárodnovat a že soukromé vlastnictví bude zachováno, dokonce chráněno. Ústava proto utvrdila trojsektorové hospodářství. Základem státního sektoru byly podniky konfiskované bývalým japonským vlastníkům. Soukromé podniky v rukou korejských vlastníků měly být chráněny. Slibovala také v sovětském systému nevídanou věc, totiž chránit národní buržoazii a její kapitál. Není také bez zajímavosti, že za hlavní město země označovala tato ústava Soul.

Marxistické státy se rády honosily hodnocením sebe samých jako „nejdemokratičtějších zemí světa“. Výkladní skříní tu měly být mimo jiné volby do zastupitelských sborů všech stupňů. Převzetí moci v každé Sověty získané zemi následovaly formální volby s jednotnou kandidátkou pod taktovkou místní komunistické strany, s téměř stoprocentní volební účastí a s téměř stoprocentním volebním úspěchem. Volební právo bylo rovné. V zemích Dálného východu běžný genderový volební cenzus rušily marxistické režimy ihned po nástupu k moci. Volební cenzus byl jen věkový, což je běžné i v moderních demokraciích. Volby byly přímé a většinou i tajné. Princip, že se nevolilo mezi více kandidáty, ale že bylo možné buď volit, anebo nevolit jednotnou kandidátku, je pro komunistický volební systém příznačný. Pro marxistické země Dálného východu bylo navíc příznačné, že volby do nejvyšších zastupitelských orgánů nebyly většinou, anebo alespoň zpočátku přímé.

²² GRONSKÝ, J. *Přehled politického a ústavního vývinu lidovodemokratických zemí*, s. 139–150.

²³ ECKERT, C. J. et al. *Dějiny Koreje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 236 an.

Po ztrátě sovětských pozic v Koreji roku 1953 a ve Vietnamu o rok později nabyly sliby komunistických ústav v obou zemích „konkrétní“ podoby. Bezprostředně po skončení korejské války v roce 1953 byly v Severní Koreji vydány tzv. „dubnové teze“ (název inspirovaný stejnojmenným dokumentem V. I. Lenina), kde bylo vytyčeno „prosazování socialistické revoluce podstatným tempem“. V roce 1954 bylo přijato několik ústavních změn, které posílily moc vládnoucí Korejské strany práce. Byl přijat zákon o tříletém hospodářském plánu obnovy a rozvoje národního hospodářství (1953–1956), v němž se rozvinul proces kolektivizace a proces združstevňování řemeslníků.²⁴ Podle sovětského vzoru byla do roku 1958 provedena kolektivizace, jíž byly združstevněny pozemky, které původně získali drobní rolníci v důsledku konfiskace japonského majetku. Soukromý majetek sice požíval ústavní ochrany, ovšem toliko teoreticky a přímo úměrně svému objemu. Zákon o znárodnění z 10. srpna 1946 provedl znárodnění podniků, ale zachoval ochranu soukromého vlastnictví drobných a středních podnikatelů. Drobní řemeslníci a živnostníci tedy byli první etapy znárodnění ušetřeni. Větší majetky byly združstevněny a ty největší rovnou znárodněny. Také v Severním Vietnamu ústava z roku 1946 připouštěla ještě existenci „státně kapitalistického vlastnictví“, tedy smíšenou formu vlastnictví „výrobních prostředků“ státem a soukromými vlastníky. Podle Dekretu předsedy vlády z 27. listopadu 1959 měla tato forma postupně vést k integraci podniků vietnamských kapitalistů do socialistického sektoru.²⁵

Marxistická konstitucionalistika popírala trojdílnost státní moci, tedy dělbu moci zákonodárné, výkonné a soudní. Veškerá moc pocházela z lidu, což ústavy SSSR a jeho satelitů vyjadřovaly důrazně zpravidla hned v úvodních ustanoveních ústavy.²⁶ Přitom se brala do úvahy národní specifika. Mongolská ústava z roku třeba 1960 uvádí, že Mongolská lidová republika je socialistický stát založený na svazku dělnické třídy, třídy družstevních aratů (pasevců a zemědělců) a „vrstvy“ pracující inteligence. Praktickým důsledkem popření dělby moci zákonodárné, výkonné a soudní byl nejprve v SSSR a později v jeho satelitních státech univerzální zastupitelský systém volených rad, ruský „sovětů“. Sověty se v různých socialistických zemích nazývaly různě. U nás to byly národní výbory, v ČLR shromáždění lidových zástupců, v Mongolsku churaly, v Severní Koreji lidová shromáždění a v Severním Vietnamu národní výbory. Takové zastupitelské orgány byly voleny od nejnižších stupňů po stupeň nejvyšší s tím, že volby do jejich nejvyšších stupňů byly dlouho v některých zemích Dálného východu nepřímé. Spojovaly v sobě prvky moci zákonodárné i výkonné. Nejvyšší zastupitelské sbory si volily stále orgány, které *de facto* vykonávaly státní moc bez valné kontroly ze strany volených zástupců lidu. Stále orgány nejvyšších zastupitelských sborů měly být vrcholnými orgány kontroly zákonosti a ústavnosti. Taková úloha byla problematicky naplnitelná, protože by vlastně měly kontrolovat orgán, jehož byly fakticky součástí. V Mongolsku si Velký lidový chural k takovému účelu volil Prezídium Velkého lidového churalu, v severní Koreji si Nejvyšší lidové shromáždění volilo Prezídium Nejvyššího lidového shromáždění, v Severním Vietnamu mělo Národní shromáždění svůj Stálý výbor.²⁷

²⁴ GRONSKÝ, J. *Přehled politického a ústavného vývinu ľudovodemokratických zemí*, s. 126–137.

²⁵ TOMÁŠEK, M. *Přehled dějin vietnamského práva*. Praha: Univerzita Karlova, 2008, s. 96–99.

²⁶ KNAPP, V. *Velké právní systémy – úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C. H. Beck, 1996, s. 97 an.

²⁷ ZDOBINSKÝ, S. – ZLATOPOLSKIJ, D. L. a kol. *Ústavní systémy socialistických zemí*, s. 382–386.

4. ČÍNSKÁ CESTA

Sovětský státoprávní model nebyl v zemích Dálného východu aplikován jednotně. Nejvěrnější aplikace se dočkal v Mongolsku. V Severní Koreji a v Severním Vietnamu se i pod taktovkou sovětských poradců zavedly některé místní zvláštnosti. ČLR se od sovětského ústavního předobrazu odchýlila nejvíce, hledajíc, jako tolikrát předtím, vlastní cestu, jak napodobit zahraniční vzory. Za nejvýznamnější část Mao Ce-tungových idejí pro právo bylo považováno Maovo učení o dvou typech rozporů.²⁸ Podle Maa byl „svět plný rozporů a bez rozporů by nebylo světa“. Společnost se vyvíjí právě díky řešení rozporů, které se projevují den co den. Jakmile je vyřešen jeden rozpor, vzápětí se objeví jiný. Každý rozpor je třeba analyzovat a odlišit rozpory zásadní a podružné. Mao učil, že je třeba rozlišovat dva typy rozporů, a to rozpory antagonistické a neantagonistické. Antagonistické rozpory staví proti sobě lid a nepřátele lidu. Neantagonistické rozpory vznikají uvnitř lidu samotného. Antagonistické rozpory zmizí po vybudování komunistické společnosti. Podle Mao Ce-tunga mělo právo řešit antagonistické rozpory. Neantagonistické rozpory měly být řešeny mimoprávními prostředky, například smírcí cestou. Z toho důvodu také Komunistická strana Číny nijak neusilovala o komplexní právní řád, protože zkrátka potřebovala upravit jen ty právní vztahy, které považovala za zdroj možných antagonistických rozporů. Podle Maa by právo mělo sloužit jen k uplatňování diktatury proletariátu nad nepřáteli lidu. Ovšem období socialismu je podle Mao Ce-tunga složité: „*Je třeba vykonávat diktaturu nad zloději, podvodníky, vrahy, žháři, bandity, výtržníky a ostatními špatnými elementy [...] Ti, kdo mezi lidem porušují právo, musejí být potrestáni podle zákona, ale rozdílně od trestání nepřátel lidu v rámci diktatury*“.²⁹

Mao Ce-tung zformuloval i vlastní teorii diktatury proletariátu, tzv. „*teorii dvou pohledů*“. Každý stát, ať republika, nebo monarchie, je z jednoho pohledu diktatura, z druhého pohledu demokracie. Je diktaturou, protože vládnoucí třída vykonává moc nad třídou ovládanou. Demokracií je pro vládnoucí třídu, zatímco ovládaná třída nemůže požívat výhod demokracie. Diktatura proletariátu je, jak to formuloval Mao Ce-tung, „*lidově demokratická diktatura*“. Proletariát není toliko dělnická třída, nýbrž všichni pracující, kteří žijí z vlastní práce, a nikoliv z práce jiných, což je vlastně Mao Ce-tungova definice pro „lid“ (人民).³⁰ V ústavně politickém systému ČLR na přelomu čtyřicátých a padesátých let platilo, že ozbrojené síly měly zvláštní úlohu ve struktuře stranických a státních orgánů, byl zaveden systém vojenské kontroly. Činnost státních orgánů se prolínala s činností orgánů lidově demokratické fronty. Neexistovaly volené zastupitelské orgány a výkonná a soudní moc byly soustředěny do jediného orgánu. Zkoumat ústavně politický

²⁸ Rozpor se čínsky řekne „*mao-tun*“. Složenina znaku pro kopí (矛) a znaku pro štít (盾). Etymologicky odráží sofismus staročínského zbrojíře, který tvrdil, že jeho kopí jsou tak ostrá, že prorazí každý štít, a jeho štíty jsou tak pevné, že je žádné kopí neprorazí.

²⁹ 毛泽东. 选集. 北京, 人民出版社 (MAO CE-TUNG. *Vybrané spisy*. Peking: Lidové nakladatelství, 1978), s. 356 an.

³⁰ Ústava ČLR z roku 1954 označuje za zdroj veškeré moci ve státě svazek dělníků a rolníků, ovšem třeba vlnka ČLR „pětihvězdná vlnka“ je vykládána jako spojení velké hvězdy, tedy čínského lidu, pod vedením KS Číny s dělníky, rolníky, maloburžoazií a vlasteneckými kapitalisty. Na rozdíl od většiny lidově demokratických zemí se tu nepočítalo s inteligencí.

systém Číny a jiných komunistických zemí Dálného východu prismatem dělby moci zákonodárné, výkonné a soudní vede do slepé uličky. V ČLR, Severní Koreji, Mongolsku a Severním Vietnamu se vytvořil nový obsah triády moci, totiž dělba moci stranické, vojenské a policejní.

Mao Ce-tung, stejně jako kdysi Sunjatsen, soudil, že čínský lid je třeba postupně připravit na realizaci politických práv a na přijetí ústavy. Proto čínští komunisté zkoumali Sunjatsenovy principy politického poručení, ale i jeho mechanismy dělby pěti moci. Ústavní systém po roce 1949 předstíral respektování dělby pěti moci, které byly vlastně čtyři, protože moc zkušební byla z nového modelu vypuštěna. První Ústavu ČLR přijalo na svém prvním zasedání prvního funkčního období Všečínské shromáždění lidových zástupců (VSLZ) dne 20. září 1954 čili až za pět let po vzniku ČLR. Dnešní čínská konstitucionalistika přichází s vysvětlením, že ústavu v oněch pěti letech nahrazoval Společný program Čínské lidové politické poradního shromáždění z 21. září 1949.³¹ První volby do nových zastupitelských sborů – shromáždění lidových zástupců – byly vypsané až po čtyřech letech komunistického panství. Už roku 1955 byl zřízen Stálý výbor VSLZ, který převzal veškerou zákonodárnou pravomoc v zemi. Jeho zákonodárná pravomoc byla tak rozsáhlá, že ani nepotřeboval následný souhlas VSLZ. Jak vidno, v ČLR se nikdo ani nenamáhal vytvořit alespoň formální zdání, že předsednictvo zákonodárného sboru přejímá funkce celého zákonodárného sboru s výhradou *ratihabice* čili následného schválení. Stálý výbor mohl dokonce měnit i Ústavu, kterou si nakonec změnil tak, že v roce 1959 převzal veškeré zákonodárné funkce ve státě úplně. Výkonná moc byla formálně oddělena od moci zákonodárné, což bylo koneckonců bezvýznamné, protože veškerou moc vykonávaly *de facto* organizace komunistické strany.³²

5. DISKONTINUITA PRÁVA

V procesu sovětizace práva stála na Dálném východě na předních místech otázka kontinuity s předchozím právním vývojem. V Mongolsku proběhlo v říjnu 1945 v zemi referendum o dalším směřování země, v němž se všichni Mongolci rozhodli zachovat dosavadní státoprávní a politické směřování země. Výsledek byl jako vždy při podobných příležitostech v sovětských satelitech téměř stoprocentní. Čili tam byla otázka kontinuity s předválečným, už sovětizovaným právem jednoznačně zodpovězena. Po osvobození Koreje byla nejprve zachována určitá kontinuita s předchozím čili japonským právem. Dekretem z 16. listopadu 1946 měly japonské zákony zůstat v platnosti, pokud neodporovaly budování nového státu a cítění korejského obyvatelstva. Tato tendence byla

³¹ Šlo o dobu naší Národní fronty, která měla v ČLR reálný politický, ale i státoprávní význam, a to v období 1949–1954, tedy do přijetí ústavy a vytvoření ústavních orgánů. Po roce 1954 mu zůstala role nevládního poradního orgánu, který má sjednocovat všechny čínské národnostní menšiny, politické strany, lidové organizace, zástupce Hongkongu a Macaa, Číňany navrátilivší se ze zahraničí, významné osobnosti a nestraníky. V ČLR působí kromě KS Číny osm politických stran: Čínská demokratická liga, Čínské sdružení pro demokratickou národní výstavbu, Čínské sdružení pro rozvoj demokracie, Demokratická strana čínských rolníků a dělníků, Liga pro demokratickou správu Tchaj-wanu, Revoluční výbor Kuomintangu, Společnost 3. září a Strana snahy o spravedlnost.

³² TOMÁŠEK, M. *Přehled dějin vietnamského práva*, s. 281.

po roce 1953 opuštěna a japonské právo se v Severní Koreji fakticky přestalo používat.³³ V Severním Vietnamu byla jedním z prvních zákonných opatření úprava vztahu k dřívějšímu právu. Podle Dekretu z 10. října 1945 bylo dovoleno soudům aplikovat dřívější právo, dokud nebudou přijaty nové vietnamské zákony a pokud taková aplikace neodporuje revoluční situaci v zemi a politice VDR.³⁴ Toto opatření bylo v roce 1955 ministerstvem spravedlnosti odvoláno s odůvodněním, že soudy si dekret z roku 1945 vykládaly nesprávně a předrevoluční právo nadužívaly. V roce 1959 rozhodl Nejvyšší lidový soud, že aplikace starého práva je nepřípustná.³⁵

Vznik Čínské lidové republiky 1. října 1949 znamenal zásadní zlom ve vývoji čínského práva ve smyslu jeho kontinuity s předchozím právním vývojem. Společný program Čínské lidové politické shromáždění z 21. září 1949 ve svém článku 17 deklaroval nutnost zrušit „šest reakčních zákonů Kuomintangu a vytvořit nový socialistický právní systém“. Na rozdíl od roku 1912, kdy recepční norma připouštěla aplikovat císařský právní systém, pokud nebyl v rozporu s republikánským zřízením, znamenal postoj z roku 1949 naprosté odmítnutí předchozího právního pořádku, a tedy jednoznačnou diskontinuitu s předchozím právním vývojem.³⁶ Vzhledem tomu, že v té době nový právní systém nejen nebyl vytvořen, ale nepanovaly ani zřetelnější představy o jeho podobě, bylo by bývalo vhodnější považovat zrušení dosavadních zákonů spíše za programovou orientaci než za striktní příkaz. Nehledě na skutečnost, že právní praxe osvozených oblastí byla v nových podmínkách použitelná jen částečně, protože, jak ukázáno výše, upravovala jen vybrané okruhy společenských vztahů. Nová praxe ČLR ovšem zakázala jakkoliv se uchýlovat ke starému právu, a to nejen republikánskému, ale samozřejmě také císařskému. Uplatňování takového přístupu nejen nechalo zemi bez práva a právního řádu, ale také velmi zpomalilo přípravu nových zákonů. Jakákoliv podobnost s dřívějším právem, byť i formálního charakteru, kupříkladu podobnost ve členění právního předpisu, vyvolávala podezření návratu k dřívějšímu právu.³⁷

Marxistická právní teorie a praxe ostře odmítala dualismus práva soukromého a veřejného. S tím se musely vypořádat všechny země, které přijaly sovětský právní model a jejichž právní řády byly do té doby na dualismu soukromého a veřejného práva založeny. Na Dálném východě nebyl tento dualismus nikdy ani předtím pojmenován tak, jako například u nás, nicméně existoval. Projevoval se hlavně tak, že právní odvětví, naší terminologií označovaná jako právo veřejné, byla kodifikována, a vycházela tedy z pramenů psaného práva. To, co v našich podmínkách nazýváme právem soukromým, kodifikováno nebylo a příslušná právní odvětví byla založena na právu obyčejovém.³⁸

Nejdůležitější oblastí veřejného práva bylo v tradičním právu vždy právo trestní. Marxistická kodifikace trestního práva byla v jednotlivých zemích velmi útržkovitá. Nejucelenější byla v Mongolsku, kde byl trestní zákoník přijat v roce 1942 a trestní řád

³³ KIM, Youn-Soo. Die Verfassung der Koreanischen Demokratischen Volksrepublik. *Osteuroparecht*. 1971, Jahr. 7, Nr. 4, s. 13–23.

³⁴ VASILJEV, I. Democratic Republic of Viet-Nam, s. D-15–D-21.

³⁵ TOMÁŠEK, M. *Přehled dějin vietnamského práva*, s. 96–99.

³⁶ TSIEN TCHE-HAO. *La République populaire de Chine, droit constitutionnel et institutions*. Paris: PUF, 1970, s. 122 an.

³⁷ TSIEN TCHE-HAO. *L'administration en Chine populaire*. Paris: PUF, 1973, s. 95–104.

³⁸ TOMÁŠEK, M. *Právní systémy Dálného východu*, s. 55–65.

v roce 1949. V Severním Vietnamu byl v roce 1945 přijat retribuční dekret o potrestání zrádců a kontrarevolucionářů.³⁹ Severní Korea přijala trestní zákoník a trestní řád v březnu 1950.⁴⁰ V ČLR byla v tzv. „období obnovy“ (1949–1952) dílčím způsobem kodifikována jen některá odvětví veřejného práva, a to práva správního, a částečně i práva trestního. Skutečný trestní zákoník přijala ČLR až v roce 1979.

6. OBČANSKOPRÁVNÍ KODIFIKACE

Základem každého právního systému je občanské právo. V ČLR nebyla po zrušení občanského zákoníku z počátku třicátých let přijata žádná jednotná úprava občanskoprávních vztahů. Byly sice připraveny některé návrhy, které se inspirovaly sovětským občanským právem, ale skutečnost byla taková, že jen velmi málo čínských právníků sovětský systém pochopilo a velmi mnoho čínských právníků mělo hluboce zakořeněno poznání tradičního čínského práva. Proto také první návrhy občanského zákoníku z počátku padesátých let připomínaly spíše předrevoluční právo než právo sovětské, a ve smyslu citovaného článku 17 Společného prohlášení byly proto nepřijatelné. Dalším důvodem byla bezesporu skutečnost, že převážoval společenský a hlavně politický zájem na rozvoji hospodářského, zemědělského, správního a trestního práva nad zájmem o právo občanské, a to i za cenu, že základní občanskoprávní pojmy a instituty, které se prolínají do ostatních právních odvětví, zůstanou nekodifikovány. Právní praxe padesátých let ovšem ukázala, že občanské právo se, alespoň v každodenní činnosti soudů, rozvíjelo bez ohledu na to, že nebyla k dispozici žádná kodifikace. Užívalo se obyčejové právo, založené na dřívějším právu, které proniklo do právního vědomí soudců, a na tradičních soukromoprávních obyčejích císařské Číny. Další příčinou může být i nedostatek tradice v právní úpravě občanskoprávních vztahů a zdrženlivost při aplikaci subjektivních práv. Také Severní Korea přijala sovětskou koncepci zakotvit primárně občanské právo v ústavě. V roce 1958 byl sice zveřejněn záměr vlády připravit návrh občanského zákoníku, ale nakonec byl pozastaven.⁴¹ Rovněž severovietnamským zákonodárcům se příliš nechtělo do kodifikace občanského práva. Hlavními prameny občanského práva byla ústava a Dekret o reformě občanského práva z 22. května 1950. K vytvoření občanského zákoníku jako takového ovšem nedošlo.⁴²

Jedinou prosovětsky orientovanou zemí Dálného východu, která měla regulérní občanský zákoník, bylo Mongolsko. První byl přijat v roce 1952. V roce 1961 došlo v SSSR k závaznému sjednocení občanskoprávních kodifikací svazových republik dokumentem, zvaným *Základy občanského zákonodárství sovětského svazu a svazových republik*. Mongolsko jako *de facto* svazová republika SSSR přijala podle nich novou občanskoprávní kodifikaci v roce 1963. Občanský zákoník zcela respektoval sovětskou hierarchii druhů a forem vlastnictví tak, jak byla popsána v mongolské ústavě z roku 1960. Pojem

³⁹ VASILJEV, I. Democratic Republic of Viet-Nam, s. D-15–D-21.

⁴⁰ KIM Il-Pyong. The Judicial and Administrative Structure in North Korea. *The China Quarterly*. 1963, No. 14, s. 94–104.

⁴¹ KIM, Youn-Soo. Die Verfassung der Koreanischen Demokratischen Volksrepublik. *Osteuroparecht*. 1971, Jahr. 7, Nr. 4, s. 13–23.

⁴² VASILJEV, I. Democratic Republic of Viet-Nam, s. D-15–D-21.

soukromého vlastnictví zákoník nepoužíval, zato pod pojmem osobního vlastnictví chápal nejen věci sloužící k uspokojování potřeb občana a jeho rodiny, ale také vlastnictví malovýrobců a drobných řemeslníků. Výkon vlastnických práv byl omezen zájmy socialistické společnosti. Obligační část občanského zákoníku pojednávala o smlouvách uzavřených nejen na základě vůle smluvních stran, ale i na základě požadavků státního plánu. Odpovědnostní vztahy vycházely z presumpce viny, tedy z odpovědnosti se musel vyvinut škůdce. Dědictví bylo intestátní a testamentární. Ve směru k intestátní dědické způsobilosti zákoník stanovil zásady dědické posloupnosti. Pořizovací volnost byla neomezená s výjimkou ohledu na neopomenutelné dědice.⁴³

Jedním z podstatných znaků ústav SSSR a jeho satelitů bylo ústavní uchopení vlastnictví, které doplňovaly občanské zákoníky. Obdobná koncepce ústavního zakotvení vlastnictví se prosadila i do ústav marxistických států Dálného východu s tím rozdílem, že tam, s výjimkou Mongolska, nedošlo k přijetí občanskoprávní úpravy. Mongolská ústava z roku 1960 potvrdila plánovitě řízení národního hospodářství a hierarchii druhů a forem vlastnictví. Nejdůležitější bylo vlastnictví státní (všelidové), dále vlastnictví družstevní a až nakonec vlastnictví osobní jako individuální přivlastňování za účelem uspokojování osobních potřeb.⁴⁴ V Severní Koreji bylo odstupňování druhů a forem vlastnictví výsledkem ústavních změn z roku 1954. Vedoucí úlohu mělo státní vlastnictví, na jen o málo nižší úrovni stálo vlastnictví družstevní. Ve srovnání s jinými lidově demokratickými zeměmi mělo poněkud lepší ústavní postavení vlastnictví soukromé, což byl pozůstatek ústavní koncepce z roku 1948. V severokorejském pojetí splýval pojem soukromého vlastnictví s pojmem osobní vlastnictví, který se v jiných sovětských sateletech používal pro věci sloužící výlučně k uspokojování osobních potřeb jednotlivce a jeho rodiny. Také v Severním Vietnamu upravovala otázky vlastnictví přímo ústava, která rozlišovala druhy a formy vlastnictví s tím, že míra ochrany vlastnických práv nebyla pro všechny subjekty vlastnictví stejná. Nejvyšší míry ochrany vlastnictví požívaly subjekty vlastnictví státního a družstevního, tedy stát a družstva, hlavně zemědělská. Vlastnictví v rukou fyzických osob bylo, stejně jako v jiných lidově demokratických státech, tolerováno pod označením „osobní vlastnictví“. Ústava VDR také znala a chránila soukromé vlastnictví, a to maloročníků a drobných živnostníků a řemeslníků. Zaručila právo dědit věci v soukromém vlastnictví občanů. Severovietnamské hospodářství bylo *ex definitione* hospodářstvím plánovitým. Podle Ústavy VDR se indikativy plánu národního hospodářství vztahovaly i na státně kapitalistický sektor.⁴⁵

Čínská koncepce úpravy vlastnictví se od ostatních zemí Dálného východu pod sovětským vlivem příliš neodlišovala, až na to, že ústava byla přijata až v roce 1954. Ústava z roku 1954 vyšla z ekonomického pojetí vlastnictví, což bylo tehdy v sovětské právní vědě oblíbené, ovšem k právnímu pojetí vlastnictví přihlížela jen do té míry, pokud jde o jeho státní ochranu. K vymezení právního pojmu vlastnictví, jeho obsahu a ostatních otázek souvisejících bylo třeba občanskoprávní úpravy, které se ovšem ČLR v té době nedočkala a oficiální místa v zemi ji ani příliš nepostrádala. Koncem 50. let byly veškeré

⁴³ POUCHA, P. Über den Inhalt und die Rekonstruktion des ersten mongolischen Gesetzbuches. *Mongolian studies*. Amsterdam – Budapest, 1970, s. 377–415.

⁴⁴ ZDOBINSKÝ, S. – ZLATOPOLSKIJ, D. L. a kol. *Ústavní systémy socialistických zemí*, s. 372–377.

⁴⁵ GRONSKÝ, J. *Přehled politického a ústavního vývinu lidovědemokratických zemí*, s. 150–161.

druhy a formy vlastnictví nahrazeny modelem vlastnictví lidových komun. Návrat k marxistické hierarchii druhů a forem vlastnictví přinesla až Ústava z roku 1982.

Pojem závazkového práva byl v komunistických zemích Dálného východu zploštěn na právní režim hospodářských smluv. V Severní Koreji byl Nařízením vlády z 21. května 1955 upraven statut státních podniků, včetně režimu uzavírání hospodářských smluv. Řada opatření byla přijata v oblasti zahraničního obchodu, který byl podle ústavy plně řízen a kontrolován státem.⁴⁶ Také v Severním Vietnamu bylo závazkové právo založeno na systému hospodářských smluv mezi subjekty, z nichž alespoň jeden byl „socialistickou organizací“. Vztahovalo se tedy i na smlouvy s podniky dosud v soukromých rukou.⁴⁷ ČLR již na počátku 50. let věnovala ČLR velkou pozornost právní úpravě režimu hospodářských smluv. S rozvojem průmyslu byla přijata celá řada předpisů, které upravovaly smluvní vztahy v oblasti průmyslu, dopravy apod. Zvláště byly přijaty předpisy, které upravovaly režim hospodářských smluv uzavíraných mezi státními organizacemi a podniky soukromého sektoru.

Pojetí hospodářských smluv bylo v padesátých letech z teoretického hlediska chápáno jako součást doktrinární koncepce hospodářského práva a uzavírání a plnění hospodářských smluv se řídilo zásadami jednotného státního vedení, centrálního řízení národního hospodářství a samozřejmě plánovitostí rozvoje národního hospodářství.⁴⁸ Existence obdobné doktrinární koncepce hospodářského práva byla běžná i v některých východoevropských státech. Určité rozdíly byly pouze v právním vyjádření. Zatímco v Československu bylo v roce 1964 právo hospodářských smluv včleněno do hospodářského zákoníku, v NDR byla v roce 1965 přijata kodifikace práva hospodářských smluv pod názvem „*Vertragsgesetz*“. Ten obsahoval obecné principy, které se vztahovaly ke všem typům hospodářských smluv, jakož i úpravu smluvních závazků a odpovědností za nesplnění smlouvy. Dálněvýchodní koncepce se tak nejvíce blížila kodifikaci NDR.⁴⁹

Největšího pokroku v kodifikaci občanského práva bylo dosaženo v právu rodinném s cílem zrovnoprávnit muže a ženu a odstranit tradiční konfuciánské patriarchální vztahy v rodině. Bylo tomu tak nejen v zemích, které nastoupily cestu marxistického vývoje práva, ale i v zemích, které zůstaly na cestě tržního hospodářství, ale v nových, demokratických podmínkách, jako bylo Japonsko nebo Jižní Korea. V Severní Koreji to byl zákon o rovnoprávnosti žen z roku 1946. V ČLR byl v roce 1950 přijat zákon o manželství. Severovietnamská rodinněprávní úprava přichází relativně později, zákon o rodině byl přijat až v roce 1959 s účinností od 1. ledna 1960, ale s obdobnými účinky. Úprava rodinného práva zahrnovala i úpravu práva dědického, čímž nahrazovala absenci úpravy této oblasti regulérním občanským zákoníkem. Odstranila tradiční konfuciánskou dědickou poslušnost a nahradila ji moderním systémem.⁵⁰

⁴⁶ KIM, Youn-Soo. Die Verfassung der Koreanischen Demokratischen Volksrepublik. *Osteuroparecht*. 1971, Jahr. 7, Nr. 4, s. 13–23.

⁴⁷ VASILJEV, I. Democratic Republic of Viet-Nam, s. D-15–D-21.

⁴⁸ PITTMAN, P. *The Economic Contract Law of the People's Republic of China*. Seattle: University of Washington Press, 1992, s. 56 an.

⁴⁹ TOMÁŠEK, M. *Právo zahraničních investic v Číně*. Praha: Academia, 1990, s. 94–95.

⁵⁰ TOMÁŠEK, M. Rodinné vztahy na Dálném východě – mezi matriarchátem a patriarchátem. *Právněhistorické studie*. 2011, č. 41, s. 5–20.

7. DEMONTÁŽ MARXISTICKÉHO PRÁVA

Zatímco Československo uvrhly ideály říjnové revoluce z desáté příčky průmyslově nejvyspělejších zemí do propasti zemí rozvojových, Rusko a Čína se také díky jim staly předními jadernými mocnostmi. Poté, kdy sovětská ekonomika zkolabovala, rozpadlo se impérium říjnové revoluce, a její ideologie v podstatě zanikla. Tam, kde byla převzata, vznikla otázka její demontáže, včetně demontáže marxistického práva. Na Dálném východě provedlo zásadní demontáž marxistického práva jako první Mongolsko. Od počátku devadesátých let začalo přejímat prvky jihokorejského práva, zejména ústavního. Byl tam například zřízen ústavní soud kelsenovského typu, který v zemích Dálného východu funguje právě jen v Jižní Koreji.⁵¹ Mongolské právo určitě neponechává bez povšimnutí ani čínské ekonomické reformy. Právní vývoj po roce 1990 znamenal jednoznačný směr k využívání zahraničního kapitálu. Stejně jako v Číně, i když o více než deset let později, byl položen důraz na dostatek nerostných surovin, levnou pracovní sílu, ale i na státní regulaci zahraničních investic. Nový investiční zákon z roku 2013 podpořil příliv investorů, ochranu jejich práv a majetku, ale současně zachoval statní regulaci investic. Mongolský systém je zjevným transplantátem čínského postupu vůči zahraničním investorům, o čemž svědčí nejméně dvě skutečnosti: zahraniční subjekty nesmějí, stejně jako v Číně, vlastnit půdu a pro těžbu vyhrazených nerostů, třeba uranu, musí být dán souhlas potvrzený Agenturou pro jadernou energetiku.

Také Vietnam vykročil v roce 1992 po vzoru ČLR cestou tzv. „vícesektorové ekonomiky“, ale na rozdíl od Číny přijal poměrně záhy zásadní kodifikaci soukromého práva – občanský zákoník z roku 1995. Ten byl v roce 2005 nahrazen občanským zákoníkem novým, který se deklaroval základním kodexem pro veškeré občanskoprávní a obchodněprávní vztahy. Je vystavěn na pandektistické struktuře německé civilistické koncepce, čímž se Vietnam přihlásil k těm zemím Dálného východu, které převzaly německou občanskoprávní koncepci, tedy nenavázal na někdejší právní tradici koncepce francouzské. Z toho důvodu je také vývoj občanského i obchodního práva a jejich výklad inspirován japonskými, ale i německými přístupy a japonští odborníci byli výrazně do příslušných procesů zapojeni.⁵² Předchozí občanský zákoník z roku 1995 sledoval spíše předlohu ruského občanského zákoníku z roku 1994, jakož i Základní zásady občanského práva ČLR z roku 1986.

Nejsložitější se jeví posoudit demontáž důsledků sovětizace práva v ČLR. Předně je třeba zapochybovat, zda tam bylo vůbec co demontovat. ČLR stála vně typologie přejímání sovětských právních vzorů. Pozoruhodnou alchymií usilovala o vytvoření svěbytného právního systému s využitím různých vlivů. Po roce 1978, kdy byly spuštěny zásadní ekonomické reformy, hledala ČLR spíše inspiraci v právu japonském.⁵³ Nejzřetelnějším právním transplantátem sovětského práva v ČLR bylo právo ústavní. ČLR se zatím nechce tento transplantát opustit, zejména ve věci přezkumu ústavnosti a zákonnosti. Podle článku 67 Ústavy ČLR z roku 1982 má soulad zákonů a podzákonných aktů s touto

⁵¹ V Japonsku mají Nejvyšší soud amerického typu, tchajwanská Vysoká soudní rada ještě všechny znaky ústavního soudu nenaplnuje, ČLR, Vietnam a samozřejmě Severní Korea takovou instituci nemají.

⁵² WANG WEN-YEU (ed.). *Codification in East Asia*. Heidelberg: Springer. 2014, s. 61–81.

⁵³ TOMÁŠEK, M. Rodinné vztahy na Dálném východě – mezi matriarchátem a patriarchátem, s. 5–12.

Ústavou přezkoumávat Stálý výbor VSLZ. Obecné soudy mohou přezkoumávat zákonost, nikoliv však ústavnost konkrétních aktů či rozhodnutí. Na vrcholu pyramidy přezkumu zákonnosti stojí Nejvyšší lidový soud. Úvahy, že by v ČLR měl být vytvořen ústavní soud, se sice objevily někdy kolem roku 1981, ale jejich odpůrci argumentovali, že jeho zřízení by popíralo úlohu VSLZ jako vůdčího ústavního orgánu a že o výkladu a uplatňování ústavy nemůže rozhodovat úzká skupina soudců, která by takový soud tvořila.⁵⁴ Ústavní mechanismus sovětského typu se zatím nezdá být v ČLR překážkou ekonomického a právního rozvoje. Jakmile taková situace nastane, je nad veškerou pochybnost, že tento poslední výdobytek ideálů říjnové revoluce v Číně se z čínského právního řádu vytratí docela.

⁵⁴ K otázkám soudního přezkumu v zemích Dálného východu srov. např. TOMÁŠEK, M. Politická otázka při přezkumu ústavnosti na Dálném východě. *Jurisprudence*, 2017, č. 1, s. 25–31.

DOPAD SOVĚTSKÉ TEORIE MEZINÁRODNÍHO PRÁVA NA TEORII A VÝUKU MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO V BULHARSKU

Irena Ilieva*

Abstrakt: Cílem článku je ukázat vliv teorie sovětského mezinárodního práva na teorii a výuku bulharského mezinárodního práva. Tato problematika nebyla předmětem studia bulharské odborné literatury a oficiální doktrína jí věnovala jen velmi málo pozornosti. Období let 1917 až 1960 předmětem tohoto textu není. Autorka se zaměřuje na omezený počet otázek: vznik a vývoj mezinárodního práva, pramenů a jejich klasifikace i předmětů. Hlavním závěrem je to, že vliv sovětské doktríny o pramenech a subjektech lze v bulharské literatuře o mezinárodním právu vysledovat do dnešního dne a že až do roku 2000 bulharští zákonodárci sovětskou teorii plně dodržovali.

Klíčová slova: teorie sovětského mezinárodního práva, původ mezinárodního práva veřejného, periodizace mezinárodního práva, prameny, obecné právní principy, subjekty mezinárodního práva veřejného

ÚVOD

Jedno století uplynulo od událostí, které historie popisuje jako Říjnovou revoluci roku 1917, což je dostatečně dlouhá doba na to, abychom mohli tyto události vyhodnotit z dostatečné perspektivy. Toto výročí, které přitahuje pozornost vědců z různých vědních oborů, se také vztahuje k rozhodným událostem první světové války. Jak zdůrazňuje Nadja Bojadžieva: „Z geopolitického hlediska se rok 1917 vyznačuje dvěma důležitými událostmi. Na jedné straně je to zapojení jedné nové mocnosti do války – USA, která měla čerstvé vojenské a ekonomické zdroje. Na straně druhé je to vypuknutí bolševické revoluce v Petrohradě, což vedlo k tomu, že jiná mocnost válku v březnu 1918 opustila – Ruská říše. V praxi to vedlo k tomu, že mizí východní fronta a je nahrazena sanitárním kordonem proti bolševickému nebezpečí spolu s probíhající občanskou válkou na územích zděděných Ruskou říší.“¹

Navzdory hojně historické literatuře se zdá, že ještě neexistuje žádná analýza dopadu těchto událostí na mezinárodní právní doktrínu v Bulharsku a zejména na výuku mezinárodního práva veřejného.² Autorka tohoto textu patří k té generaci právníků, kteří *Mezinárodní právo veřejné* studovali z učebnice G. I. Tunkina, původně publikované v roce 1974 v ruštině. Hlavním důvodem tohoto rozhodnutí rozhodně nebyl nedostatek učebnic v této oblasti práva v bulharském jazyce.³

Přehodnocení sovětského dědictví je nezbytné také v dalších příbuzných oblastech výzkumu, jako je historie a teorie mezinárodních vztahů. Proto vítám kritickou revizi,

* Prof. Irena Ilieva, PhD, Ústav státu a práva Bulharské akademie věd. E-mail: irena_ilieva@lawyer.bg. Z angličtiny přeložil Petr Agha.

¹ BOJADŽIEVA, N. *Meždunarodni otnošenija*. Sofija: Albatros, 2017, s. 331.

² Viz DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*. 4-ème édition. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1992, s. 105–106.

³ Viz GENOV, G. P. *Meždudržavno pravo*. Sofija: Pridvorna pečatnica, 1935; GENOVSKI, M. *Osnovi na međunarodno pravo*. Sofija, 1969.

i když je stručná, kterou napsala Nadja Bojadžieva ve své nejnovější monografii a věnovala se výzkumu problematiky mezinárodních vztahů v SSSR a v zemích s lidovou demokracií.⁴

Cílem tohoto článku je vysledovat na pozadí díla těch nejvýznamnějších autorů vliv sovětské teorie na vědu bulharského mezinárodního práva a stručně pojednat o výuce této disciplíny za minulých 55 let. Období 1917 až 1960 není předmětem tohoto výzkumu. Důkladně byla využita díla G. I. Tunkina, některé kolektivní učebnice, jako je šestidílná učebnice mezinárodního práva, publikovaná v roce 1976 pod vedením F. I. Koževnikova, V. M. Koreckého, D. B. Levina, G. I. Tunkina, N. A. Ušakova, V. M. Chkhikvadze a V. M. Šuršalova, stejně jako sedmisvazková učebnice mezinárodního práva z roku 1989, která vznikla pod vedením I. I. Lukašuka a dalších.

Zaměřím se na omezenou množinu otázek, které se podle mého názoru trvale odrazily na doktríně a výuce mezinárodního práva v Bulharsku, konkrétně na vznik a vývoj mezinárodního práva, jeho prameny a jeho klasifikace a subjekty.

1. PŮVOD A HISTORIE MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO

Vzhledem k tomu, že otázka původu mezinárodního práva veřejného byla kontroverzní, většina bulharských učebnic mezinárodního práva veřejného se diskusi o jeho původu vyhnula a přenechala tuto otázku historikům práva, kteří prováděli systematický výzkum. Během období silně ideologizované výuky mezinárodního práva veřejného v mé zemi to byla právě sovětská teorie, která byla přijata a která rozdělila mezinárodní právo na několik historických kategorií: mezinárodní právo během otroctví a feudalismu, buržoazní mezinárodní právo, mezinárodní právo v epoše kapitalismu, imperialismu a současné mezinárodní právo, kam patřilo právo jak kapitalistické, tak socialistické. Obě učebnice (v šesti knihách, které vycházely od roku 1967 do roku 1982) se hodně věnují tvorbě a periodizaci mezinárodního práva veřejného.

Autorka tohoto článku nesdílí názor Orlina Borisova, který ve své učebnici mezinárodního práva uvádí: „Zpočátku se mezinárodní právo ukázalo jako primitivní forma komunikace mezi sousedními kmeny, jako způsob vyjadřování a ochrany hmotných zájmů, takže má přirozeně objektivní povahu.“⁵ Ráda bych podpořila teorii G. I. Tunkina, který se domnívá, že mezinárodní právo vzniká společně se vznikem států. Podle profesora Tunkina lze původ mezinárodního práva vysledovat zpět do starověké oblasti územních celků, které vznikaly v okolí řek Nilu a Eufratu, a také do Egypta, kde na konci 4. a na počátku 3. století před naším letopočtem vznikl a začal se vyvíjet první silný centralizovaný stát.

Problém periodizace v rozvoji mezinárodního práva není definitivně a jednoznačně v převládající doktríně vyřešen. Jedna z možných periodizací byla ustavena Nguyenem Quoc Dinhem, Patrickem Daillierem a Alainem Pellem v učebnici mezinárodního práva veřejného, ve které se rozlišuje mezinárodní právo před vznikem států (ve starověku – Čína, Egypt, Babylon a Mezopotámie, starověké řecké *polis* a Řím), mezinárodní právo

⁴ BOJADŽIEVA, N. *Meždunarodni otnošenija*, s. 15–16.

⁵ BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*. Sofija: Nova zvezda, 2008, s. 31.

ve středověku – po pádu západořímské říše v roce 476 až do období reformace, mezinárodní právo od konce středověku (reformace) až po francouzskou revoluci a jako poslední období od francouzské revoluce až do současnosti.⁶

V bulharské odborné literatuře Michail Michajlov také spojuje vznik mezinárodního práva veřejného s „moderními“ státy v 16. století.⁷

Zvláštní kapitoly v sovětských učebnicích z roku 1967 a od roku 1982 se věnují vlivu „Velké říjnové socialistické revoluce“ na mezinárodní právo. Stručně řečeno, podle uvedených učebnic ovlivnily ideje a principy revoluce z roku 1917 mezinárodní právo a mezinárodní vztahy ve třech úzce propojených skupinách:⁸

- a) principy socialistického internacionalismu ve vztazích mezi socialistickými státy;
- b) princip rovnosti a sebeurčení národů a národů, vymezení se proti systému kolonizace a
- c) princip mírového soužití, jehož cílem je posílení míru a rozvoje mezinárodní spolupráce mezi státy.

Ideologémy v myšlení však převládají, když G. I. Tunkin argumentuje, že „*Buržoazní věda mezinárodního práva neposkytuje náležitou představu o legálních zákonitostech vývoje mezinárodního práva. Oddělení od reality, odmítnutí třídního charakteru práva vedlo buržoazní vědu k vyslovení teze, kde existuje společnost – existuje zákon (ubi societas ibi ius)*“.⁹

Klíšé tzv. „historických typů“ mezinárodního práva sice již v bulharských učebnicích o mezinárodním právu veřejném zahrnuta nejsou, učebnice však stále postrádají moderní klasifikaci odpovídající moderním poznatkům o dějinách mezinárodních vztahů.

S otázkou dopadu Říjnové revoluce na systém mezinárodních vztahů a mezinárodního práva úzce souvisí také problém podstaty mezinárodního práva za situace, kdy fakticky existují státy s různými systémy.

Jednou z hlavních teoretických otázek, kterou se v průběhu 60. let minulého století zabývali mezinárodní právníci, byla otázka, zda „*je možné, aby v době, kdy existují dvě skupiny zemí s odlišnými právními systémy, měly země společné mezinárodní právo, tedy normu a regulační vztah, který je uznávaný všemi státy?*“¹⁰ Tato otázka zaměstnávala mysl jak těch „buržoazních“, tak i těch „socialistických“ teoretiků, což je vzhledem k ostré ideologické opozici pochopitelné. Ve své knize *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, publikované v roce 1962, se G. I. Tunkin podrobně zabývá touto debatou a věnuje zvláštní pozornost „buržoaznímu“ pojmu „úpadek mezinárodního práva“ a „zúžení základů mezinárodního práva“.¹¹ Koncept A. Verdrosse je založen na erozi „křesťansko-evropské

⁶ Viz DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*, s. 38–69.

⁷ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publicno pravo. Teorija na meždunarodnoto publicno pravo*. Sofija, 2000, s. 21.

⁸ *Kurs meždunarodnogo prava v šesti tomach*, s. 62–67; *Meždunarodno pravo*. Nauka i izkustvo, 1986, s. 25–26; TUNKIN, G. I. Teorija meždunarodnogo prava. In: ŠESTAKOV, L. N. (red.). Moskva: Izdatel'stvo Zercalo, 2009, s. 1–2.

⁹ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo Juridičeskoj literatury, 1962, s. 183.

¹⁰ Ibidem, s. 5.

¹¹ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 5., cit. FERDOS, A. *Meždunarodnoje pravo*. Moskva, 1959, s. 67–68.

komunity“. Podle Verdrosse, citovaného Tunkinem, jsou Říjnová revoluce a dekolonizace projevem tendence omezovat/podřývat základy obecného mezinárodního práva. Jako pravý zastánce Sovětského svazu zaujal Tunkin stanovisko, že Sovětský svaz „odmítl uznat pouze reakční normy mezinárodního práva“, „[...] reakční principy a normy odrážející a posilující systém národního útlaku, koloniální loupeže a imperiální loupež (sféry vlivu, konzulární jurisdikce apod.)“.¹² V pozdějším vydání autor přidává také kolonie, protektoráty a nerovné smlouvy.¹³ G. I. Tunkin přece jen přiznává, že se vznikem Sovětského svazu některé existující normy tehdejšího mezinárodního práva, který SSSR odmítl, přestaly existovat. Zdůrazňuje však, že zúžení obecného mezinárodního práva bylo na úkor reakčních norem. Sovětská výzva k „posílení mezinárodního práva“ se dočkala odpovědi také od bulharských vědců: Michaila Genovského a Slava Stefanova.¹⁴

Přítomnost ideologie ve vnímání a studiu mezinárodního práva je velmi jasně identifikovatelná v „destrukci“ konceptu, „podle něhož je základem práva, včetně mezinárodního práva, běžná ideologie“. Podle G. I. Tunkina „vznik velkého počtu nových zemí na mezinárodní scéně, jejichž kulturní dědictví se nepochybně liší od západní civilizace“, zužuje základy vývoje obecného mezinárodního práva. Takový závěr je sice málokdy vyslovován otevřeně a přímo, ale nevyhnutelně z uvedeného konceptu vyplývá“.¹⁵ Sovětská doktrína vynakládala značnou snahu ukázat, že i přes ideologický boj mezi socializací a buržoazní ideologií jsou vůle států v jádru stejné, je to vytváření norem obecného mezinárodního práva. V tomto smyslu L. N. Šestakov v úvodu k posmrtně publikované práci G. I. Tunkina *Teorie mezinárodního práva* poukazuje na nárůst významu právě konceptu budoucí harmonizace států jako Tunkinova hlavního příspěvku k vědě mezinárodního práva.¹⁶ Tato otázka je předmětem studie G. I. Tunkina *Ideologický boj a mezinárodní právo*, publikované v roce 1967, ve které umně naznačuje pravděpodobné právní struktury. Vycházím zde z bezpodmínečného postulátu: „specifičnost ideologického boje spočívá v tom, že neexistují žádné kompromisy a dohody. Socialistická a buržoazní ideologie jsou neslučitelné“,¹⁷ a dále uvádí, že „při vytváření obecných mezinárodních právních norem vzniká konflikt mezinárodního práva, stejně jako konflikt státních vůlí a jejich smíření o uznání jednoho nebo druhého pravidla jako normy mezinárodního práva“.¹⁸ Dále ukazuje na hlavní problémy, se kterými se v šedesátých letech minulého století potýkala věda mezinárodního práva, narušená marxisticko-leninskou ideologií, ať již jde o prameny mezinárodního práva, uznání států, vztah mezi mezinárodním právem a zahraniční politikou, anebo vztah mezi mezinárodním a národním právem.¹⁹

¹² TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 21.

¹³ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 23.

¹⁴ Cit. v TUNKIN, G. I. In: GENOVSKI, M. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava. Osnovi na meždunarodnoto pravo. kn. I*. Sofija, 1956; STEFANOVA, S. *Meždunarodnopravovye principy vnešnej politiki Narodnoj respubliky Bolgarii. Problemy meždunarodnogo prava*, II, s. 33–61.

¹⁵ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 25.

¹⁶ Ibidem, s. XVI.

¹⁷ TUNKIN, G. I. *Ideologičeskaja borba i meždunarodnoje pravo*. Moskva: Izdatel'stvo Meždunarodnyje otnošenija, 1967, s. 5.

¹⁸ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 14; TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 181–198.

¹⁹ Ibidem, s. 32.

2. PRAMENY MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO

Zvláštní charakter pramenů je pro systém mezinárodního práva veřejného zásadní. Výchozím bodem pro studium pramenů mezinárodního veřejného práva je čl. 38 odst. 1 Statutu Mezinárodního soudního dvora.

Jak zdůrazňuje Wolfgang Graf Vitzthum, „ani článek 38 Statutu Mezinárodního soudního dvora, který definuje rozhodné právo mezi spory (mezinárodní smlouva, mezinárodní obyčej a obecné právní zásady), tento problém nevyřeší a otázky pramenů zůstávají nezodpovězeny.“²⁰

Tento názor je široce uznáván jako nejpřesvědčivější a nejúplnější vyjádření ohledně pramenů mezinárodního práva. Stanoví, že:

Soud, jehož úkolem je rozhodovat v souladu s mezinárodním právem spory, které mu byly předloženy, uplatní:

- a) mezinárodní úmluvy, obecné nebo zvláštní, které stanoví pravidla výslovně uznaná soutěžními státy;
- b) mezinárodní obyčej jako důkaz obecné praxe uznané jako zákon;
- c) obecné právní zásady uznávané civilizovanými národy;
- d) podle ustanovení článku 59, soudní rozhodnutí a učení nejkvalifikovanějších autorů z různých zemí jako podpůrných prostředků pro stanovení významu a aplikovatelnosti právních norem.²¹

Tyto prameny lze rozdělit do dvou skupin. První skupina, která se skládá z mezinárodních úmluv, obyčejů a obecných zásad práva, je popsána jako „primární“ prameny (tři exkluzivní zákonodárné procesy). Hlavní učebnice mezinárodního práva se ubíraly stejným směrem.²² Za podpůrné prameny jsou považována soudní rozhodnutí a akademické spisy, které se považují za orgány, jež přispívají k výkladu zákona a zabývají se ověřením platnosti pravidel mezinárodního práva. Toto rozdělení je stále více irelevantní kvůli rostoucímu významu rozsudků Mezinárodního soudního dvora a rozhodčímu řízení. Seznam zdrojů práva v článku 38 není vyčerpávající. Nezahrnuje jednostranné dohody a jednání mezinárodních organizací.

Zvláštní charakter pramenů mezinárodního práva je zásadní pro systém mezinárodního práva veřejného. Všechny jsou stejné a mají stejný dosah. Jejich výčet v textu článku 38 neznamena jejich podřízenost ani neodráží jejich hodnotu v systému mezinárodního práva. Otázku, zda odstavec 1 vytváří hierarchii pramenů, si položila řada různých autorů. Ve 4. vydání *Droit international public* od autorů Nguyena Quoc Dinh, Patricka Dailliera a Alaina Pelleta najdeme kategorickou odpověď: „*Princip je ten, že v mezinárodním právu neexistuje žádná hierarchie zdrojů*“.²³

²⁰ VITZTHUM, W. G. – PROELSS, A. (Hrsg.). *Völkerrecht*. 7 überarbeitete und aktualisierte Auflage. Berlin: De Gruyter, 2016, s. 5.

²¹ Viz <http://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf> [cit. 07-08-2017].

²² NEUHOLD, H. – HUMMER, W. – SCHREURER, Ch. (Hrsg.). *Österreichisches Handbuch des Völkerrechts. Band 1: Textteil*. 3. Völlig überarbeitete Auflage. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1997, s. 37; SHAW, M. N. *International Law*. Sixth edition. New York: Cambridge University Press, 2008, s. 99.

²³ „*Le principe est que, pour les sources, il n'existe pas de hiérarchie en droit international*“. DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*, s. 112.

James Crawford uvedl: „*Neexistuje žádná výslovná hierarchie, ale autoři stanovili řád a v jednom z návrhů se slovo „následně“ objevilo*“.²⁴ Serge Sur také dospěl k závěru, že „*provedená analýza vede ke zjištění neexistence abstraktní a společné hierarchie mezinárodních norem v důsledku skutečnosti, že existuje rovnocennost mezi obyčejem a smlouvou*“.²⁵ Hilary Charlesworth uvádí sofistikovanější argumenty: „*I když může existovat hierarchie zdrojů, pokud jde o snadnost identifikace, teoreticky jsou smlouvy, obyčejové a obecné zásady stejně schopné vytvářet právní normy srovnatelné váhy*“.²⁶

V systému mezinárodního práva platí stejná pravidla jako v národní legislativě: pozdější norma zrušuje dřívější (*Lex-posterior*) a zvláštní norma zrušuje obecnou normu (*Lex-specialis*). V praxi je nejčastěji písemné právo (smluvní právo, usnesení mezinárodních organizací) tou zvláštní a pozdější normou, a proto má výhodu. Existují však některé případy, kdy dochází ke zrušení mezinárodního smluvního práva obyčejovou normou.

Vliv sovětské doktríny na nauku o pramenech práva lze vysledovat dodnes v bulharské literatuře o mezinárodním právu. Nachází se v několika oblastech: vznik mezinárodní smlouvy jako hlavního, nejdůležitějšího pramene mezinárodního práva; upozadění mezinárodního obecně uznávaného obyčeje; popření obecných právních zásad jako pramene. Nakonec sovětská doktrína nepřipouští, že prameny mezinárodního práva mají jeden rozsah a upřednostňují mezinárodní smlouvu.

Již v šedesátých letech G. I. Tunkin systematizuje, že „*V sovětské mezinárodní literatuře se předpokládá, že každá mezinárodní smlouva má normativní deklaratorní význam*.“ Když mluvíme o rozporu rozdělení smluv s normativními smlouvami (smlouvy, které zakládají právo) a dohodami, F. I. Koževnikov píše: „*Všechny smlouvy mají v zásadě právní povahu v rozsahu, v němž stanoví pravidla chování, které musí účastníci dodržovat*“.²⁷ Od této chvíle lze odmítnout společné rozdělení na právotvorné a kontraktuální smlouvy. Tato teze je popsána v pozdějších spisech G. I. Tunkinových. Tato klasifikace v bulharských učebnicích o mezinárodním právu obecně chybí dodnes.

Již v roce 1962 G. I. Tunkin, který zkoumal prvky a formování mezinárodních obyčejů, dospěl k závěru, že „čas/trvání“ praxe států není základním prvkem mezinárodních obyčejů. V knize *Voprosy teorii meždunarodnogo prava* zdůrazňuje: „*I když ve skutečnosti čas hraje důležitou roli v procesu formování obyčejové normy mezinárodního práva, samotný čas právního prvku není rozhodující. V závislosti na okolnostech může být obyčejová norma ustanovena až za delší dobu nebo může být vytvořena velmi rychle*“.²⁸ V rozsáhlém vyjádření věnovaném obyčejům mezinárodního práva se Tunkin jeví jako naprostý obránce sovětské teorie. Klade si otázku, zda obyčejové právo, vytvořené velkou skupinou zemí,

²⁴ CRAWFORD, J. *Brownlie's Principles of Public International Law*. Eighth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 22.

²⁵ „*L'analyse conduit à constater l'inexistence d'une hiérarchie abstraite et générale des normes internationales, du fait de l'équivalence de principe entre la coutume et le traité*“. COMBACAU, J. – SUR, S. *Droit international public*. 9-ème édition. Paris: Montchrestien, 2010, s. 50.

²⁶ CHARLSWORTH, H. Law-making and sources. In: CRAWFORD, J. – KOSKENNIEMI, M. (eds). *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 190.

²⁷ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 71.

²⁸ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 86; TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 99–100.

platí i pro jiné země, které se na jeho vytváření neúčastnily. „*Je obyčejová norma mezinárodního práva, vytvořená dlouhou praxí ‚velkého počtu zemí‘, závazná pro všechny ostatní státy, bez ohledu na jejich postoj k tomuto nařízení?*“ Uvádí, že pro tezi závaznosti takové normy pro všechny ostatní země nachází širokou podporu v „buržoazní“ právní literatuře o mezinárodním právu. V podrobném odůvodnění Tunkin dochází k závěru, že „*jen to obyčejové pravidlo, které státy uznaly v obou systémech, lze v současnosti považovat za normu obecného mezinárodního práva*“.²⁹ Dále rozšířil tuto tezi na rozvojové země: „*Pokud jde o rozvojové země, ty mají právo neuznávat jednu nebo jinou obyčejovou normu obecného mezinárodního práva*.“ Tato teze „chrání“ socialistické a rozvojové země před pokusy „*velkých imperialistických států diktovat normy mezinárodního práva jiným státům*“.³⁰

Ve zvláštní části knihy *Voprosy teorii meždunarodnogo prava* Tunkin ospravedlňuje převládající roli mezinárodní smlouvy v mezinárodním právu³¹ a načrtává tak dlouhodobou tendenci i v bulharské odborné literatuře. Nejvýznamnějším představitelem této tendence je Ivan Vladimirov. Při hodnocení kodifikace různých oborů mezinárodního práva dospěl G. I. Tunkin k jasnému závěru, že „*věda sovětského mezinárodního práva [...], aniž by popřela důležitou roli obyčeje, považuje mezinárodní smlouvu za hlavní zdroj mezinárodního práva*“.³²

V učebnici mezinárodního práva veřejného, která byla publikována v roce 2001, Ivan Vladimirov jasně uvádí, že „*hlavním pramenem mezinárodního veřejného práva je mezinárodní smlouva*“.³³ Tato teze se opakuje ve vydání téže učebnice z roku 2005.³⁴ Stejné stanovisko lze nalézt i ve vydání z roku 2009.³⁵

Tunkinovu tezi přijal i další bulharský mezinárodní právník. V přednáškách o mezinárodním právu veřejném, vydaných v roce 2000, Michail Michajlov napsal: „*Hlavní principy mezinárodního práva jsou všeobecně uznávány: mezinárodní smlouva a mezinárodní obyčej. Zbytek je sekundární, další prameny mají pomocnou roli*“.³⁶

Orlin Borisov cituje v dobré víře G. I. Tunkina a jasně uvádí: „*Hlavními zdroji současného mezinárodního práva je mezinárodní smlouva a mezinárodní obyčej. Mezinárodní smlouva je hlavním pramenem mezinárodního práva, jehož význam pro současné mezinárodní vztahy se stále zvyšuje*“.³⁷ Hlavním argumentem Orlina Borisova ve prospěch primátu mezinárodní smlouvy je jeho zařazení na první místo v textu článku 38 statutu Mezinárodního soudního dvora.

Pokud jde o různé akty mezinárodních organizací, v roce 1962 si je G. I. Tunkin jistý, že „*v současné době neexistují společné (s účastí zemí obou systémů) mezinárodní orga-*

²⁹ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 101.

³⁰ Ibidem, s. 103.

³¹ Ibidem, s. 104.

³² Ibidem, s. 109.

³³ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Sofija: Romina, 2001, s. 24–25.

³⁴ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Šesto preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Romina, 2005, s. 24–25.

³⁵ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Šesto preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Romina, 2009, s. 24.

³⁶ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*, s. 41.

³⁷ BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*. Peto preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Nova zvezda, 2007, s. 38; BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*. Sofija: Nova zvezda, 2008, s. 57.

nizace, jejichž rozhodnutí by přímo vytvářela mezinárodní právní předpisy, s výjimkou vyhlášek o úzkém okruhu otázek, které se dotýkají hlavně vnitřního života organizace“.³⁸ Stejný kontext také reflektují části učebnic Ivana Vladimirova věnované rezolucím Valného shromáždění OSN, některým prohlášením Valného shromáždění a dalším aktům mezinárodních organizací.³⁹ Podobně Orlin Borisov uvádí, že „Společně s uvedenými zdroji v čl. 38 statutu Soudního dvora v současné mezinárodní praxi, jsou některá normativní rozhodnutí mezinárodních organizací přijata jako pomocný zdroj mezinárodního práva.“⁴⁰ Proto řadí normativní akty mezinárodních organizací mezi pomocné prameny mezinárodního práva.

Je třeba poznamenat, že názory G. I. Tunkina na takzvané „předpisy“, které přijaly specializované mezinárodní organizace, se výrazně vyvíjely. Ve svých pozdějších pracích (např. v posmrtně vydané *Teorii mezinárodního práva* z roku 2009) vytvořil originální právní konstrukci. Podle něj „nařízení přijaté mezinárodní organizací ve světle procesu vytváření normy mezinárodního práva je ve stejném postavení jako text mezinárodní smlouvy přijaté mezinárodní organizací. Obsah norem je již definitivně určen. K tomu, aby pravidla byla pro stát závazná, je nutné vyjádřit její vůli (výslovně nebo implicitně) uznat tyto normy za mezinárodní normy. Závěrem je, že předpisy jsou ve své podstatě mezinárodní smlouvy.“⁴¹ Tento původní koncept konečně potvrzuje závěr, že sovětská teorie nepovažuje akty mezinárodních organizací za pravé prameny mezinárodního práva, ale snaží se je podřídít kategorii „mezinárodní smlouvy“.

Sovětské stanovisko k obecným zásadám zákona bohužel v učebnicích mezinárodního práva v Bulharsku „vládne“. Je třeba zdůraznit, že se to nevztahuje na doktrínu jako celek. Alexander Dragiev poznamenal, že „v posledních letech rostoucí význam mezinárodní spravedlnosti zvyšuje význam obecných zásad práva v mezinárodním právu“.⁴² Autorka tohoto článku se také domnívá, že obecné právní principy jsou plnohodnotným primárním pramenem mezinárodního práva.⁴³

A jestliže se v šedesátých letech snažila sovětská mezinárodní právní doktrína popírat obecné právní principy jako zdroj, s odkazem na existenci dvou systémů, udržování této teze v současnosti narušuje rozvoj nové generace právníků v naší zemi. V polovině minulého století G. I. Tunkin v dobré víře analyzoval mírně normativní a přirozenoprávní právní trend „buržoazních“ autorů a poté kategoricky uzavřel: „Pojem, podle kterého ‚obecné právní principy‘ – tj. normativní principy různých vnitrostátních právních systémů – budou uznány jako nepodstatné, protože neexistují žádné normativní principy, které by byly společné pro dva protichůdné právní systémy: socialistické a buržoazní. Zásady těchto právních systémů, dokonce i v těch případech, kdy se zdá, že jsou podobné,

³⁸ TUNKIN, G. I., *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 136.

³⁹ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publicno pravo*. Sedmo preraboteno i doplneno izdanie. Sofija: Romina, 2009, s. 27–28.

⁴⁰ BORISOV, O. *Meždunarodno publicno pravo*, s. 54.

⁴¹ TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 91.

⁴² DRAGIEV, A. Obšite principi na pravoto v jurisprudencijata na Meždunarodnija sad na OON. *Juridičeski svjat*. 2005, br. 1, s. 12.

⁴³ ILIEVA, I. Sotnošenie meždú principite i normite na sávremenното meždunarodno publicno pravo. In: *Interrelation between the principles and the norms of the contemporary International Public Law, Report on the conference „Principles and norms“*, May 2017. Sofia University St. Kliment Ohridski (v tisku).

jsou radikálně odlišné ve své třídění povaze, roli ve společnosti a cílech.“⁴⁴ Nepodařilo se však vyhnout existenci pozitivního právního rámce pro tyto „obecné právní zásady“ v čl. 38 odst. 1 písm. b), c) a Tunkin se domnívá, že se jedná o „obecné právní pojmy, logická pravidla, metody právní techniky používané při výkladu a uplatňování práva obecně, tedy i mezinárodního i národního práva“.⁴⁵

V bulharské literatuře o mezinárodním právu Ivan Vladimirov také hierarchizuje prameny mezinárodního veřejného práva a považuje, v souladu se sovětskou tradicí, mezinárodní smlouvu za primární zdroj.⁴⁶ Pokud jde o obecné právní zásady, uvádí: „Obecné právní principy uznávané civilizovanými národy nejsou zdroji mezinárodního práva. [...] Zjevně jsou to společné principy jak vnitrostátních právních systémů, tak mezinárodního práva. Jedná se o běžné právní pojmy, logická pravidla, metody právní techniky používané při interpretaci a aplikaci mezinárodního i národního práva bez ohledu na sociální povahu jednoho či jiného právního systému.“⁴⁷

Orlin Borisov rovněž sdílí názor, že obecné právní principy jsou pomocnými prameny, ovšem jeho názory procházely určitým vývojem. Zdůrazňuje velkou důležitost obecných právních principů a uvádí: „Význam obecných právních principů jako pomocných nástrojů (pramenů) pro vytváření hlavních pramenů mezinárodního práva je obrovský.“ Podle něj jsou to obecně uznávané právní předpisy, které se v průběhu času osvědčily (a jsou neměnné) a které jsou přijímány všemi vnitrostátními právními systémy, jakož i mezinárodním právem a zásadou *lex specialis derogate generali* a *lex posteriori derogate a priori* atd.⁴⁸

Opět v duchu sovětské tradice je v bulharských učebnicích kladen důraz na základní principy současného mezinárodního práva, které jsou upraveny v čl. 1 a 2 Charty OSN, Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy v souladu s Chartou OSN ze dne 24. října 1970⁴⁹ a Závěrečným aktem Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě z 1. srpna 1975.

Autorem této práce je opět G. I. Tunkin, a to v kapitole věnované změně základních principů mezinárodního práva během existence obou systémů. Objevuje se nová otázka zásad principu mírového soužití.⁵⁰ Ve stejném duchu se pak nese celý druhý svazek učebnice mezinárodního práva, který vydal I. I. Lukašuk v roce 1989.⁵¹

⁴⁴ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 155; TUNKIN, G. I. *Teorija meždunarodnogo prava*, s. 176.

⁴⁵ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 156.

⁴⁶ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Peto preraboteno i doplneno izdanie, s. 27, VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Šesto preraboteno i doplneno izdanie, s. 27, VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Sedmo preraboteno i doplneno izdanie, s. 24 a 27.

⁴⁷ VLADIMIROV, I. *Meždunarodno publično pravo*. Sedmo preraboteno i doplneno izdanie, s. 24 a 27.

⁴⁸ BORISOV, O. *Meždunarodno publično pravo*, s. 65.

⁴⁹ *Declaration on Principles of International Law Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. Dostupné z: <http://legal.un.org/avl/pdf/ha/dpilfrscun/dpilfrscun_ph_e.pdf, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>>, [cit. 09-06-2017].

⁵⁰ TUNKIN, G. I. *Voprosy teorii meždunarodnogo prava*, s. 26–65.

⁵¹ LUKAŠUK, I. I. (red.). *Kurs meždunarodnogo prava. Tom 2. Osnovnyje principy meždunarodnogo prava*. Moskva: Nauka, 1989, s. 5–233.

3. DOPAD SOVĚTSKÉ TEORIE NA SUBJEKTY MEZINÁRODNÍHO PRÁVA VEŘEJNÉHO V BULHARSKU

Problematika subjektů mezinárodního práva veřejného v bulharské odborné literatuře (s několika výjimkami) je silně ovlivněna sovětskou doktrínou. Dynamika moderních mezinárodních vztahů vedla ke zmizení některých témat a ke vzniku nových aktérů na mezinárodní scéně. Proto je otázka subjektů velmi aktuální.

Mezi rysy současného mezinárodního práva patří ta skutečnost, že se v jeho režimu nachází množství suverénních, nezávislých subjektů, které jsou *de iure* na mezinárodní scéně jednak rovnými aktéry a také mezi nimi existuje alespoň formálně rovnováha. Počet primárních subjektů mezinárodního veřejného práva – států – se zvýšil. Spolu s těmito tradičními subjekty mezinárodního práva veřejného se v tomto režimu vyskytují mezinárodní mezivládní organizace a národy, které bojují za sebeurčení, státní entity (Svatý stolec), zvláštní kategorie mezinárodního práva, které mají tzv. netradiční právní subjektivitu, včetně Mezinárodního výboru Červeného kříže a Řádu Maltý. Specifickým rysem současného veřejného mezinárodního práva je to, že tento výčet není dán jednou provždy. Neustále se měnící systém mezinárodních vztahů vyvolává dynamiku v otázce subjektů mezinárodního práva veřejného: některé zmizely, objevily se nové, a na mezinárodní scéně existuje i kategorie aktérů, kteří jsou v „šedé“ zóně nejistoty ohledně jejich mezinárodního právního statusu. Mezi ně patří mezinárodní nevládní organizace, mezinárodní teroristické organizace, nadnárodní korporace atd.

V otázce subjektů mezinárodního práva se sovětská teorie nejvíc otiskla především v bulharských učebnicích o mezinárodním právu. V ruské učebnici *Mezinárodní právo*, přeložené a publikované v bulharštině v roce 1986, jsou mezi subjekty uváděny státy, národy a národy bojující za nezávislost a založení nezávislých států, mezinárodní mezivládní organizace a specifické státní entity.⁵² Ze všech předmětů uvedených v této učebnici je analýze podroben pouze stát.

Michail Michajlov se pokusil o zajímavý krok, „emancipovat“ toto téma z převažující doktríny ve svém díle *Přednášky o mezinárodním veřejném právu. Teorie mezinárodního práva veřejného* vydaného v roce 2000. Podle něj byly státy vytvořeny a fungovaly mezi 14. a 15. stoletím. Bezprostředně po těchto tvrzeních spěchal dodat: „*Nikdo nepopírá to, že lidstvo dlouho předtím znalo takové svazky národů, které se podobaly státům a byly jejich předky a protagonisty. Jedná se o formace z dávných dob, z období Sumeru a Akkadu, přes městské státy starého Řecka, říši Alexandra Makedonského, Svatou říši římskou a mnoho dalších, které nejsou věčně jako mezinárodní právní instituce a formy, které jsou časově omezené. Můžeme je nazývat 'státy' jen ve velmi podmíněném smyslu a za pomoci historických věd, které usnadňují přístup k jejich poznávání. Jak již bylo řečeno, jsou krátkodobé, konjunkturální a nadnárodní a nebyly vytvářené stabilními politickými a ekonomickými požadavky, ale jako výsledek bezpočtu vyhraných válek.*“⁵³

Diskuse o státu jako o primárním a základním předmětu mezinárodního práva pokračuje. Jak zdůrazňuje Karen Knop, „v literatuře o mezinárodním právu se stát poměrně nedávno a poněkud nepozorovaně znovu stal ústřední organizační myšlenkou [...]. Jeho

⁵² *Meždunarodno pravo*. Prevod ot ruski. Sofija: Izdatelstvo Nauka i izkustvo, 1986, s. 73–74.

⁵³ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*, s. 13.

*ústřední postavení v prvním smyslu jako činitele bylo posíleno výskytem mimořádných událostí, zvláště v severoamerickém diskurzu interdisciplinárního výzkumu mezinárodních vztahů [...]. Řada dalších soudobých prací o globálním systému se vrací k ústřední roli státu ve druhém slova smyslu: implicitně staví národní stát do role jakési zásobárny ideálů pro mezinárodní systém, které jsou nejvíce plně teoretizované a nejbližší k realizaci v kontextu národního státu.*⁵⁴

ZÁVĚRY

Nepochybně je Říjnová revoluce historickou událostí, která radikálně změnila systém mezinárodních vztahů a vedla k dlouhodobému rozdělení světa do dvou systémů. Říkejme jim podmínečně „kapitalistické“ a „socialistické“, protože toto ideologické dělení bylo zcela vyvráceno dějinami.

Rozdělení světa po revoluci nutně vedlo ke vzniku nových principů komunikace, které v mezinárodním právu vykrytalizovaly na nových základech. A jestliže dva z nich již nemají žádnou praktickou hodnotu – zásada socialistického internacionalismu a zásada mírumilovného soužití – je princip rovnosti a sebeurčení národů stále relevantní a důležitý pro doktrínu a praxi. V období po Říjnové revoluci, na základě výše zmíněného principu, došlo k procesu dekolonizace a vznikl velký počet nových států, čímž se rozšířil okruh základních a primárních předmětů mezinárodního práva.

Podle mého názoru až do roku 2000 bulharští zákonodárci plně následovali sovětskou teorii. Mezi nejvíce citované autory patří Michail Genovský. Je citován G. V. Ignatěnkem, který podrobně popisuje Genovského rozlišování mezi „*univerzálním, socialistickým a imperialistickým mezinárodním právem*“.⁵⁵

Měla bych však připomenout nesmělý pokus o osvobození bulharské doktríny a o přehodnocení chápání mezinárodního práva v „socialistické teorii“, o které se pokusil Michail Michajlov v roce 2000: „*Chápání bylo obecně následující: ‚zákon je státní vůle vládnoucí třídy‘ a ‚zákon ztělesňuje ekonomickou vůli dominantní třídy‘. Toto je, jak je dobře známo, výchozím a koncovým bodem marxisticko-leninistické teorie práva, jeho ústředním tématem chápání a přístupu k právu obecně. V této teorii a celé této konstrukci se pravděpodobně nachází určitá pravda, podle mého názoru. Pravdou ale zůstává, že tato teorie byla mechanicky a analogicky transponována do mezinárodního práva a vytvořila velký vědecký zmatek.*“⁵⁶ Podle M. Michajlova byl tento pohled překonán poprvé článkem E. T. Ussenka v roce 1983.⁵⁷

Podle analýzy marxistického příspěvku k teorii mezinárodního práva ve 4. vydání učebnice *Droit international public* Nguyen Quoc Dinh, Patrick Daillier a Alain Pellet lze dovodit, že „*Ať už jsou doktrínální rozdíly jakékoliv, velkým přínosem marxistického myšlení je ona přímá linie k sociologickému objektivismu, který ukazuje, že mezinárodní*

⁵⁴ KNOP, K. Statehood: territory, people, government. In: CRAWFORD, J. – KOSKENNIEMI, M. (eds). *The Cambridge Companion to International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 96.

⁵⁵ IGNATENKO, G. B. *Meždunarodnoje pravo i obščestvennyj progress*. Moskva: Izdatelstvo Meždunarodnyje otnošenija, 1972, s. 13, 32–33.

⁵⁶ MICHAJLOV, M. *Lekcii po meždunarodno publično pravo. Teorija na meždunarodnoto publično pravo*, s. 35.

⁵⁷ Ibidem, s. 36.

*právo je stejně jako jakákoli jiná právní disciplína neoddělitelné od ekonomické a sociální struktury, kterou odráží a v níž se nachází jeho základ.*⁵⁸

Mezi hlavní hodnoty sovětské teorie patří uznání teorie smíření státních vůlí jako základního prostředku vytváření norem obecného mezinárodního práva bez ohledu na ideologickou opozici zúčastněných stran. Jeden z nejkompexnějších výzkumů G. I. Tunkina je věnován zejména existenci obecného mezinárodního práva ve stavu ostře ideologického boje mezi „socialistickou“ a „buržoazní ideologií“.

Sovětská teorie implikuje etatismus, dokonce i ve vztahu ke vzniku mezinárodního práva v souvislosti se vznikem silných centralizovaných států. Státní suverenita je absolutizována. Doktrína mezinárodní smlouvy je také rozvinutá.

Současně je teorie o subjektech mezinárodního práva ovlivněna ideologickými pokyny, které odůvodňují, proč po Říjnové revoluci odmítá sovětský stát mnoho institucí stávajícího mezinárodního práva. To vede k zveličování a důrazu na význam mezinárodní smlouvy na úkor mezinárodního obyčeje a úplného popření obecných zásad práva jako prameny. Postoj k normativním aktům mezinárodních organizací je také váhavý. Podle mého názoru je to také odrazem vnitřní opozice v práci samotných mezinárodních organizací a opozicí názorů „kapitalistických“ a „socialistických“ států, nejčastěji podporovaných zeměmi nově osvobozenými od kolonialismu.

Z toho vyplývá, že pokud jde o prameny v učebnicích mezinárodního práva v Bulharsku, chybí obecně přijaté rozdělení na právotvorné a kontraktuální smlouvy. Základní principy práva jsou odmítány jako prameny. V učebnicích chybějí témata jako Mezinárodní výbor Červeného kříže a Řád Malty. Takzvaná netradiční právní subjektivita, až na některé výjimky,⁵⁹ se téměř neučila.

Měla bych zdůraznit, že tyto závěry platí pouze pro učebnice a neodrážejí celkový vývoj doktríny mezinárodního práva v Bulharsku.

Vliv sovětské mezinárodní právní teorie na bulharskou doktrínu a studium mezinárodního práva je dlouhotrvající a dodnes lze nalézt jeho stopy. Nemůže být jednostranně kvalifikován jako škodlivý. Měli bychom pečlivě rozlišit teze, které jsou prospěšné nebo vysoce ideologické a nakonec škodlivé pro rozvoj doktríny. Na celkové hodnocení stále ještě čekáme.

⁵⁸ „Quoi qu'il en soit de ces divergences doctrinales, le grand apport des modes de raisonnement marxiste, consiste, dans la droite ligne de l'objectivisme sociologique, a établir que, comme toute discipline juridique, le droit international est indissociable de la structure économique et sociale dont il est le reflet et dans laquelle il trouve son fondement.“ DINH, N. Q. – DAILLIER, P. – PELLET, A. *Droit international public*, s. 106.

⁵⁹ VIDIN, B. *Meždunarodno publično pravo. Obšta čast*. Sofija: SOFI-R, 1999, s. 143–149.

VĚK TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI A PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE

Ekaterina Salkova* – Janko Rojčev**

Abstrakt: Článek se zabývá otázkami souvisejícími se zákonným stanovením věkové hranice jako předpokladu pro trestněprávní odpovědnost, s opatřeními a tresty, jež lze uplatňovat vůči mladistvým delikventům, a s postupy, podle nichž jsou přijímány příslušná opatření a vyměřovány příslušné tresty. Na základě analýzy autoři doporučují, aby byl zrušen postih tzv. statusových přestupků proti zákonu, aby byla zavedena restorativní justice, a aby byly zřízeny specializované kompetentní úřady, jež by braly v úvahu věk mladistvého provinilce v průběhu celého konání, včetně vyměření příslušných sankcí.

Klíčová slova: věk trestní odpovědnosti, nezletilé a mladistvé osoby, statusové přestupky proti zákonu

1. HISTORICKÁ ANALÝZA STANOVENÍ VĚKU 14 LET JAKO MINIMÁLNÍ HRANICE PRO VZNIK A UPLATNĚNÍ TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI

Jedním z trvalých důsledků Říjnové revoluce na poli trestního práva v bývalých sovětských republikách i ve východoevropských zemích je stanovení 14 let jako minimálního věku pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti. Poté, co se bolševici chopili státní moci, během období občanské války (1917–1922) i po jejím skončení, probíhala horečná tvorba zákonů reflektujících nové společenské poměry. Bez ohledu na jejich rozporuplné hodnocení lze některé legislativní změny označit jednoznačně jako pozitivní. Argumentem podporujícím toto tvrzení je fakt, že bezmála sto let po jejich zavedení zůstávají některé legislativní normy stále v platnosti, dokonce i po konci studené války, a jsou nadále součástí nynějšího právního řádu Ruské federace i několika bývalých sovětských republik, jakož i členských států Varšavského paktu, což dokazuje jejich trvalou kvalitu.

Význam věkové hranice pro vznik trestní odpovědnosti za spáchaný trestný čin byl v Rusku předmětem diskusí již dlouho před Říjnovou revolucí. V roce 1845 byl v Ruském impériu přijat Zákoník o vězeňských a nápravněvýchovných trestech (*Uloženije o nakazanijach ugovolnych i ispraviteľnych*), který pro trestněprávní odpovědnost stanovoval minimální věkovou hranici 7 let (§ 100). Podle § 143 „*Děti starší sedmi let, ale mladší deseti let, jež ještě úplně nechápu vlastní povinnosti, nepodléhají zákonně stanoveným trestům a jsou místo toho předány rodičům nebo spolehlivým příbuzným k přísnému dohledu, nápravě a výchově, včetně prostřednictvím kněze či jiného duchovního. Toto pravidlo se rovněž vztahuje na osoby ve věku od 10 do 14 let, bylo-li spolehlivě prokázáno, že v době spáchání trestného činu dotyčná osoba nechápala povahu a význam svého chování.*“¹

* Assoc. Prof. Ekaterina Salkova, PhD, Ústav státu a práva Bulharské akademie věd. E-mail: ekaterina_salkova@abv.bg.

** Assist. Prof. Janko Rojčev, PhD, Ústav státu a práva Bulharské akademie věd. E-mail: janko_roychev@abv.bg. Z angličtiny přeložila Ingrid Vichnarová.

¹ Citace z: *Uloženije o nakazanijach ugovolnych i ispraviteľnych*. Sankt Petěrburg: Tipografii vtorago otdělenija sobstvenoj Jego Imperatorskago Veličestva kancelarii. 1845, s. 46. Podrobněji viz TAGANCEV, N. S. *Issledovanija ob otvetstvennosti maloletnich prestupnikov po russkomu pravu i Projekt zakonopoloženij ob etom voprose*. Sankt Petěrburg: Tipografii A. M. Kotomina, 1871, s. 23–89. V 19. století byly známy dva základní systémy

V revidované verzi téže zákonné úpravy z roku 1885 týkající se osob ve věku od 7 do 10 let byla vyškrtána část věty „jež ještě úplně nechápou vlastní povinnosti“ (§ 137).² Paragraf 6 zákona o trestech vyměřovaných smírčími soudci (*Ustav o nakazanijach, nalagajemych mirovymi sudžami*) z roku 1864 uděluje smírčím soudcům pravomoc nahradit výkon trestu odnětí svobody umístěním do nápravněvýchovného zařízení u pachatelů ve věku od 10 do 17 let.³ Otázka zvýšení minimální věkové hranice trestněprávní odpovědnosti byla diskutována v Ruském impériu i na začátku 20. století,⁴ ale Trestní zákoník (*Ugolovnoje uloženie*) z roku 1903 reprodukoval platnou zákonnou úpravu v následující části: „Vinným ze spáchání trestného činu není shledán nezletilý ve věku od 10 do 17 let, jenž nemůže chápat povahu a význam činu nebo ovládat své jednání.“ (§ 41).⁵

Změny z podzimu roku 1917 se odrazily v přijetí četných zákonných úprav ke konkrétním věcem. *Dekret o výborech pro neplnoleté* (*Dekret o komissijach dlja něsoveršennoletnich*) z 9. (22.) ledna 1918 stanovuje toto: „Soudní řízení a tresty odnětí svobody pro nezletilé se ruší“ (§ 1).⁶ Hlavní zásady trestního práva Ruské sovětské federativní socialistické republiky (*Rukovodaščije načala po ugolovnomu pravu RSFSR*) z roku 1919 v § 13 stanovují, že „nezletilé osoby, jež nedosáhly věku 14 let, nepodléhají soudnímu řízení ani trestu. Vztahují se na ně pouze nápravná opatření. Tato opatření se vztahují rovněž na osoby 14- až 18leté, jež nepochopily povahu a význam svého jednání.“⁷ Toto je zákonná úprava, která poprvé v dějinách Ruska stanovila současně platnou minimální věkovou hranici 14 let. Hlavní zásady trestního práva Ruské sovětské federativní socialistické republiky z roku 1919 byly předlohou budoucího ruského trestního zákoníku (*Ugolovnyj kodex*).⁸ Ten byl přijat roku 1922 a určoval minimální věkovou hranici přesně 14 let. Zároveň byli z trestní odpovědnosti vyňati „všichni nezletilí od 14 do 16 let, s ohledem na něž bylo stanoveno, že lze dosáti účinku opatřeními se zdravotně-pedagogickým působením“ (§ 18).⁹ V průběhu dalších desetiletí tato úprava značně kolísala, neboť v době platnosti Trestního řádu Ruské sovětské federativní socialistické republiky (*Ugolovnyj kodex RSFSR*) z roku 1926 mohla být za jistých okolností přiznána trestní odpovědnost i oso-

pro určení věkové hranice trestní odpovědnosti na srovnávací bázi v závislosti na tom, jak podrobná byla příslušná zákonná úprava i podle toho, jakou pravomocí disponoval příslušný soud. Viz SPASOVIČ, V. *Učebník ugolovnago prava. 1*. Sankt Petěrburg: Tipografii Josafata Ogrizko, 1863, s. 118–123. Viz dále BOJADŽIJEV, A. Nakolko dumi po čl. 42 ot Nakaz. zakon. *Juridičeski pregled*. 1906, č. 7, s. 550–555.

² Citace z: TAGANCEV, N. S. *Uloženie o nakazanijach ugolovnyh i ispravitelnyh 1885 goda*. 7-e izdaniye. Sankt Petěrburg, 1892, s. 110.

³ Citace z: *Suděbnye ustavy. Časť četvortaja*. 2-e izdaniye. Sankt Petěrburg, 1867, s. 10. Viz též CHRAMOVA, I. S. *Ugolovnaja otvetstvennost něsoveršennoletnich po ustavu nakazanijach, nalagajemyh mirovymi sudžami. Gumanitarnyje issledovanija*. 2008, č. 2, s. 85–90.

⁴ Viz TAGANCEV, N. S. *Ruskoje ugolovnoje pravo. Lekcii. Časť obščaja. T. 1*. Moskva: Nauka, 1994, s. 159–161.

⁵ Citace z: *Ugolovnoje uloženie. Vysočajše utveržděnoje 22 marta 1903 g.* Sankt Petěrburg: Senatskaja tipografija, 1903, s. 8.

⁶ Citace z: *Děkrety Sovetskoj vlasti. Tom. 1*. 25 okťabřja 1917 g. – 16 marta 1918 g. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literatury, 1957, s. 338. Dekret o soudu č. 2 všeruského ústředního výkonného výboru (*Dekret o sudě č. 2 na Vserossijskij centralnyj ispolnitelnyj komitet*) z 15. února 1918 ukládá, že: „Soudní řízení s nezletilými osobami obojího pohlaví mladšími 17 let a jejich uvěznění se ruší. Případy, kdy jsou nezletilí podezřelí ze spáchání činů nebezpečných pro společnost, zkoumá, výbor pro nezletilé osoby“ složený ze zástupců soudních, vzdělávacích a sociálních složek.“ (§ 17). Ibidem, s. 470.

⁷ Viz KOZACENKO, I. Ja. (red.). *Ugolovnoje pravo. Obščaja časť*. 4-e izd. Moskva: Norma, 2008, s. 668.

⁸ GERCENZON, A. A. et al. *Istorija sovetskogo ugolovnogo prava*. Moskva: Jurid. izd-vo MJu SSSR, 1948, s. 159; KOMISSAROV, V. S. (red.). *Rossijskoje ugolovnoje pravo. Obščaja časť*. Piter, 2005, s. 37.

⁹ Citace z: *Ugolovnyj kodex RSFSR*. Izdaniye Vojennoj kolegii Verch. tribun. V. C. I. K., 1922, s. 3.

bám, jež dovršily věk 12 let.¹⁰ V Trestním řádu Ruské sovětské federativní socialistické republiky (*Ugolovnyj koděx RSFSR*) z roku 1960 byly přijaty zákonné normy, jež s menšími úpravami platí v Rusku i dnes: obecně platný věk osob trestně odpovědných je 16 let; osoby, jež dosáhly věku 14 let, mohou být stíhány za určité trestné činy (§ 10 Trestního řádu Ruské sovětské federativní socialistické republiky z roku 1960, § 20 Trestního řádu Ruské federace z roku 1996 (*Ugolovnyj koděx Rossijskoj Federacii*)).¹¹

Vnímání poměru mezi věkem pachatele a trestněprávní odpovědností, schváleného v době Říjnové revoluce a zakotveného v tehdejší legislativě, je v současné době přítomno v zákonných normách mnoha zemí kontinentální Evropy. Nehledě na to, že toto řešení nebylo trvalé a doznalo konečné podoby až v Ruské sovětské federativní socialistické republice v roce 1960, nelze té době upřít výjimečnou pokrokovost zákonodárné činnosti v dané otázce, zejména s ohledem na mimořádně nestálý společensko-politický kontext. Odraz této zákonné normy lze pozorovat v legislativě několika zemí, a to nejenom v bývalém socialistickém bloku. I přes stávající rozdíly v legislativách jednotlivých zemí, pokud jde o stanovení minimálního věku trestněprávní odpovědnosti (ve většině zemí se pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti požaduje minimální věk, který v jednotlivých zemích kolísá od 7 do 16 let,¹² a v některých zemích, jakož i v několika státech USA, není minimální věk stanovený), je takto definovaná věková hranice nadále uváděna jako doporučená s přihlédnutím k citové, duševní a intelektuální zralosti.¹³ Tyto faktory uvádí jako relevantní rovněž článek 4.1 Minimálních standardních pravidel OSN pro výkon soudnictví ve věcech mladistvých („Pekingská pravidla“), schválených rezolucí Valného shromáždění OSN č. 40/33: „V právních systémech uznávajících pojem věku trestněprávní odpovědnosti mladistvých nesmí být začátek toho věku určen na příliš nízké úrovni, máje na paměti otázky citové, duševní a intelektuální zralosti.“ V čl. 33 Obecného komentáře č. 10 (2007) vyzývá Výbor OSN pro práva dítěte členské státy Úmluvy, aby nesnižovaly věkovou hranici trestní odpovědnosti, jelikož vyšší věk (např. 14 nebo 16 let) přispívá k soudnictví ve věcech mladistvých, které – v souladu s článkem 40 (3) (b) Úmluvy o právech dítěte – jedná s dětmi tak, aby bylo plně zajištěno respektování lidských práv dítěte a všech právních záruk.

¹⁰ Pro další podrobnosti viz ASTEMIROV, Z. A. Ugolovnaja otvetstvennosť i nakazaniye něsoveršennoletnich. Moskva: VŠ MVD SSSR, 1970, s. 27–45; KOZAČENKO, I. Ja. (red.). *Ugolovnoje pravo. Obščaja časť*, s. 671–675; GERASIMOVA, O. I. Otděljnye aspekty ugolovnoj otvetstvennosti něsoveršennoletnich. *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2005, č. 4, s. 128; DOLGOPOLOV, V. Ju. Vozrastnyje preděly otvetstvennosti maloletnich za soveršeniye obščestvenno opasnych dějanij. In: *Voprosy sovremennoj jurisprudencii. Sbornik statěj po materialam XLI meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii*. 2014, č. 9 (40), s. 70–71.

¹¹ Pro podrobnosti důvodů zřízení této věkové hranice viz BAJBARIN, A. A. *Ugolovno-pravovaja differenciacija vozrasta*. Moskva, 2009, s. 54.

¹² Pro srovnání: v Bulharsku byla minimální věková hranice trestní odpovědnosti zvýšena z 10 na 13 let až v roce 1951; v roce 1956 byla stanovena na 14 let, což platí dodnes. V Indii, Pákistánu atd. je věková hranice trestněprávní odpovědnosti stanovena na 7 let; v Anglii, Walesu, Austrálii, Švýcarsku atd. je to 10 let; v Belgii, Maďarsku, Nizozemsku, Turecku atd. je to 12 let; ve Francii 13 let; v Rakousku, Německu, Itálii, Španělsku, Estonsku, Ukrajině, Slovinsku atd. 14 let; v Dánsku, České republice, Polsku, Švédsku atd. 15 let; v Portugalsku, na Kubě atd. 16 let. V některých zemích je vedle obecně platného věku trestní odpovědnosti stanovena nižší věková hranice v případech zvlášť závažných trestných činů. Pro další podrobnosti viz webovou stránku *Child Rights International Network* (CRIN), dostupné z: <<https://www.crin.org/en/home/ages/>>.

¹³ Další podrobnosti viz ANATOLJEVIČ, R. L. *Obščestvenno opasnyje dějanija (prostupki), soveršajemyje licami, ně dostigšimi vozrasta ugolovnoj otvetstvennosti (ugolovno-pravovoj i kriminologičeskij aspekty)*. Dissertacija. Moskva, 2012, s. 194. Potíže vznikají, chybí-li důkaz o věku dítěte, jež se dostalo do sporu se zákonem – často

2. DUŠEVNÍ A TĚLESNÉ ZVLÁŠTNOSTI VÝVOJE DÍTĚTE A PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE

Stanovení přesného věku, což je – spolu s několika dalšími – zásadní požadavek pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti, by mělo být omezeno institutem tzv. trestní přičitatelnosti. Jestliže jedinec nedosáhl zákonem stanoveného věku, je irrelevantní, zda on či ona pochopil/a povahu a význam svého konání a zda jej on či ona byl/a schopen/schopna ovládat. Z toho vyplývá podstatné právní zúžení pravomocí žalující strany.¹⁴ Úprava takových pravidel je v čím dál větší míře založena na požadavcích vyplývajících z mezinárodního práva.¹⁵

Otázka kritérií, jež jsou brána v úvahu při úpravě věku trestněprávní odpovědnosti, má zásadní význam. V globálním měřítku jsou v podstatě zdůrazňovány tytéž faktory, které je nutné brát v potaz: duševní a tělesný vývoj dítěte, výchova, životní zkušenost, rodina, sociální prostředí atd., jež souhrnně vymezují schopnost formulovat určité subjektivní stanovisko k trestnému činu a jeho důsledkům.¹⁶ Všude na světě mají tyto faktory ve svém základu zčásti totožné nebo velmi podobné parametry. Ačkoliv je důraz kladen na faktory přímo související s ekonomickým rozvojem a dalšími aspekty regionálního významu, nevysvětluje a neospravedlňuje to existenci výrazně odlišných pravidel v zemích s podobnou úrovní rozvoje, včetně zemí geograficky příbuzných.¹⁷ V teorii se poukazuje na to, že ve věkovém období do 18 let je osobnost v procesu utváření, jehož součástí je i utváření sociálního povědomí, tj. schopnost chápat veřejný význam vlastního konání, a bereme-li v úvahu nedostatek přiměřených životních zkušeností a zvýšenou emocionálnost typickou pro tento věk, je mnohem snazší vytvořit si motiv pro nezákonné chování.¹⁸ Takže vzhledem k tomu, že protisociální názory nejsou trvale zafixované, usuzuje se, že účelů trestu lze dosáhnout rovněž lehčími prostředky.

Stanovení vyššího věku trestněprávní odpovědnosti nepochybně nastoluje otázku prevence kriminality mládeže a reakce státu v případě spáchání trestného činu dětmi, které stanoveného věku nedosáhly. Zdárná prevence v tomto věku je nezbytným předpokladem potírání zločinnosti, neboť děti jsou budoucí dospělí členové společnosti, jejichž postoje a návyky se teprve utvářejí.¹⁹ Nepodaří-li se nabídnout jim přiměřenou odpověď právě v tomto období, vede to k utváření zločineckých postojů a k trestné činnosti v pozdějším stadiu osobního vývoje.

se rovněž vyskytují případy související s intenzivnějšími migračními procesy. Další detaily viz CIPRIANI, D. *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility*. Farnham: Ashgate, 2009, s. 132.

¹⁴ Viz GIRGINOV, A. *Nakazatelnootgovorni lica*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski, 1995, s. 18–19.

¹⁵ Viz CIPRIANI, D. *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility*, s. 41–70.

¹⁶ Viz např. KULEV, T. *Prestāpnostta na maloletnīte. Kriminalno-sociologičeska i političeska studija*. Veliko Trnovo: Pečatnica S. ch. Panajotov, 1911, s. 43–91; BUZOV, V. *Vāzrastovite osobenosti na maloletnīte i nepālnoletnīte i kategoriite „prestāplenije“ i „protivoobštestvena projava“*. *Obštestveno vāzrpitanije*. 1968, č. 25, s. 3–14; MCDIARMID, Claire. *An Age of Complexity. Children and Criminal Responsibility in Law*. *Youth Justice*. 2013, Vol. 13, No. 2, s. 145–160.

¹⁷ Například v Dánsku je tento věk 15 let, v Nizozemsku 12 let, ve Švýcarsku 10 let.

¹⁸ CHINOVA, T. *Metodi, sredstva i organizacija na borbata s prestāpnostta na nepālnoletnīte*. Sofija: Nauka i izkustvo, 1984, s. 28.

¹⁹ V tomto ohledu viz též SARAJEV, N. V. *Obšchestvenno opasnyje dējaniija lic, nē dostigšich vozrasta ugovolnoj otvetstvennosti, kak kriminologičeskaja kategorija*. Dissertacija. Rostov na Donu, 2007, s. 4.

3. MOŽNÉ REAKCE STÁTU V PŘÍPÁDECH KRIMINALITY MLÁDEŽE

Není sporu o tom, zda je reakce státu nezbytná, když se přestupku, který nese znaky trestného činu,²⁰ dopustí nezletilý, ale diskutuje se o četných sporných věcech v souvislosti s několika vzájemně provázanými otázkami: 1) mají-li být tyto osoby potrestány za přestupky, jež nevykazují známky trestného činu; 2) jaká opatření mají být přijata, respektive jaké tresty mají být vyměřeny, aby to na nezletilého, respektive neplnoletého pachatele mělo nápravný a výchovný vliv; a 3) jaké správní či soudní řízení by bylo nejvhodnější k dosažení kýženého účinku.

3.1

S přihlédnutím k potřebě vychovávat adolescenty k dodržování zákonů a předpisů mají některé právní systémy k dispozici určité tresty jako odpověď státu v případech, kdy se děti dopouštějí takzvaných „statusových přestupků proti zákonu“ – činů, které jsou v rozporu s morálkou a slušností a jsou výrazem problémů v chování, ale nejsou trestány, když se jich dopustí dospělý jedinec. Statusové přestupky proti zákonu páchané dětmi jsou považovány za přirozenou fázi vývoje a často představují zkušební limity, avšak někdy jsou indikátorem závažnějších psychických a sociálních problémů a měly by vést k závěru, že dítě je v ohrožení, což vyžaduje zásah veřejných úřadů zodpovědných za ochranu dítěte. V tomto ohledu je kladen důraz na to, aby reakce státu v případě statusových přestupků spáchaných dětmi zahrnovala opatření na ochranu ohrožených dětí zároveň s nařízenými sankčními opatřeními, a v některých případech namísto sankčních opatření.²¹ Diskutuje se rovněž o otázce přesných přípustných opatření v případech

²⁰ Země, které neuznávají koncepci spojení trestněprávní odpovědnosti s minimálním věkem, jednoznačně řeší tuto otázku ve prospěch trestního postihu. Ve zbylých zemích jsou tyto otázky diskutabilní. Dokonce i v ruské teorii je navržen dodatek k trestnímu zákoníku zaměřený na aplikovatelnost donucovacích opatření na nápravný vliv podle par. 90 trestního zákoníku o nezletilých (viz SARAJEV, N. V. *Obščestvenno opasnyje dějanija lic, ne dostigšich vozrasta ugovolnoj otvetstvennosti, kak kriminologičeskaja kategorija*, s. 10), a rovněž snížení minimálního věku osob trestněprávně odpovědných [viz ANATOLJEVIČ, L. P. *Obščestvenno opasnyje dějanija (prostupki), soveršajemyje licami, ne dostigšimi vozrasta ugovolnoj otvetstvennosti (ugolovno-pravovoj i kriminologičeskij aspekt)*, s. 14].

²¹ V odborných kruzích je hojně diskutována povinná povaha donucovacích opatření a v závislosti na názoru příslušného autora jsou tato definována jako nápravné nebo sankční. V odůvodnění zveřejněného návrhu zákona o stažení nezletilých pachatelů z trestního řízení a zavedení výchovných opatření s cílem zrušit zákon o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých se uvádí, že by měl být jasně definován rozdíl mezi trestem a nápravným opatřením. V části teoretického výzkumu převládá domněnka, že všechna opatření mají více či méně sankční povahu, i přes spornost tohoto závěru u některých opatření (např. varování; umístění pod nápravný dohled rodičů či náhradních osob se závazkem poskytnout specifickou péči; umístění pod nápravný dohled veřejného vychovatele). U jiných opatření se pozornost zaměřuje na příslušný donucovací prostředek, jenž nutí nezletilého vykonávat nějakou činnost proti jeho vůli (omluvit se oběti, účastnit se poradenství, školení a programů zaměřených na překonání abnormalit v chování; zákaz navštěvovat nějaká místa či zařízení; zákaz stýkat se a navazovat kontakty s určitými osobami; zákaz odejít ze stávající adresy apod.). Pro podrobnosti o podstatě opatření a různých tvrzeních viz: CHINOVA, T. *Metodi, sredstva i organizacija na borbata s prestapnostta na nepalnoletnite*, s. 121 a další; STANKOV, B. *Maloletni, nepalnoletni, protivobštvenni projavi, prestaplenija*. VSU „Černorizec Chrabăr“, 2008, s. 208, a MARGARITOVA-VUČKOVA, S. *Văzpitatele merki za maloletni i nepalnoletni pravonarušiteli*. Sofija: Sibi, 2011, s. 240. Sdílíme názor, že účel a obsah opatření jsou relevantní pro definici jejich druhu, jmenovitě výchovné zaměření a konkrétní činy, jejichž prostřednictvím je dosaženo kýženého cíle. V tomto smyslu zdůrazňuje výchovnou povahu opatření i Evropský soud pro lidská práva v rozsudku případu *A. a další vs. Bulharsko*: „Podle názoru tohoto soudu mají

spáchání statusových přestupků, a to v souladu s článkem 56 Směrnic pro prevenci kriminality mládeže (Rijádská směrnice), schválených v rezoluci Valného shromáždění OSN č. 45/112 z 14. prosince 1990: „*Aby se zabránilo další stigmatizaci, viktimizaci a kriminalizaci mladých osob, měla by být schválena legislativa zaručující, že jakékoliv konání považované za přečin a netrestané, spáchá-li jej dospělý, není považováno za přečin a netrestá se, spáchá-li jej mladá osoba.*“ I přes vnímání mezinárodních zákonů, že takové činy jsou diskriminační vůči dětem, některé země sahají po nápravných opatřeních v reakci na statusové přestupky spáchané mladistvými.²² Například § 49a nyní platného bulharského zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých osob²³ definuje protispolečenské konání jako „*konání nebezpečné pro společnost a protizákonné nebo v rozporu s morálkou a dobrými hodnotami*“.²⁴ Opatření zakotvená v zákoně se tudíž nevztahují pouze na nezletilé pachatele (děti ve věku od 14 do 18 let), kteří spáchali trestný čin, protože se nechali unést okolnostmi, nebo protože konali bezmyšlenkovitě, a nevztahuje se na ně trestní odpovědnost podle § 61 trestního řádu, a na nezletilé ve věku od 8 do 14 let, kteří se dopustili přestupku definovaného jako trestný čin, nýbrž také na děti ve věku od 8 do 18 let,²⁵ které se dopustily činů, jež nejsou trestné, ale jsou vnímány jako činy v rozporu s morálkou a dobrými hodnotami (např. záškoláctví, útěk z domova). Ve snaze sladit stávající vnitřní úpravu s normami přijatými v mezinárodní legislativě zajišťuje návrh zákona o stažení nezletilých pachatelů z trestního řízení a zavedení výchovných opatření, publikovaný k veřejné diskusi 27. září 2016,²⁶ zrušení postihu za statusové přestupky proti zákonu, jakož i postih nezletilých (mladších 14 let). Avšak poté, co ministerská rada 3. srpna 2011 přijala Koncepti státní politiky v oblasti dětského soudnictví, urychlily se debaty o potřebě úplného zrušení současného zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých, potažmo o výchovných opatřeních týkajících se nezletilých (čl. 1.3. Koncepce).²⁷ Avšak pokud jde

státy právo na svobodné posuzování a rozhodování na poli kriminality mládeže, zejména určení věku trestně-právní odpovědnosti, včetně přijetí restriktivních opatření vůči příslušným mladistvým či nezletilým osobám [...]. Soud poznamenává, že umístění mladistvých či nezletilých osob, které spáchaly trestný čin, neznamená v tomto případě výkon trestu, nýbrž nápravné opatření.“

²² Pro další podrobnosti viz *Global Report on Status Offences*. Dostupné z: <https://www.crin.org/en/docs/Status_Offenses_doc_2_final.pdf>.

²³ Uveřejněno v *State Gazette*, číslo 13/1958; s dodatky a úpravami číslo 11/1961, číslo 35/1966, číslo 30/1969, číslo 89/1974, čísla 53 a 55/1975, číslo 63/1976, číslo 36/1979, číslo 75/1988, číslo 110/1996; oprava, číslo 3/1997; s dodatkem číslo 69/1999, čísla 66 a 96/2004, čísla 28, 94 a 103/2005, číslo 25, 47 a 74/2009, číslo 50/2010, číslo 82/2012, čísla 15 a 68/2013 a číslo 59/2016.

²⁴ Podle zjištění Výboru pro práva dítěte vyjádřeného v závěrečných poznámkách přijatých 21. května 2008 (po diskusi k druhé výroční zprávě Bulharska o dodržování Úmluvy o právech dítěte v zemi) je definice „protispolečenského činu“ nezletilé nebo mladistvé osoby v rozporu s mezinárodními normami a Výbor tudíž doporučuje, aby byla národní legislativa o kriminalitě mládeže novelizována vyškrtnutím pojmu „protispolečenský čin“.

²⁵ Tentýž věk (mezi 8 a 18 lety) se uvádí ve federálním zákoně o zásadách prevence nedostatečné kontroly a kriminality mládeže, přijatém 21. května 1999 v Ruské federaci (<<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&Nd=102060520>>) jako nezbytný předpoklad pro zařazení do zvláštního výchovně-nápravného zařízení otevřeného typu, zatímco pro umístění do obdobného zařízení uzavřeného typu se požaduje věk mezi 11 a 18 lety (čl. 15, § 2, it. 1 a § 4).

²⁶ Dostupný na oficiálních webových stránkách ministerstva spravedlnosti Bulharské republiky: <<http://www.justice.government.bg/15/>>.

²⁷ Viz tvrzení autorky MARGARITOVA-VUČKOVA, S. *Koncepcijata za državna politika v oblastta na pravosądijeto na deteto za perioda 2012–2020 g. – păt kăm chumanizirane na sistemata ili sredstvo za oblagodatelstvane na malcina?* Dostupné z: <<http://www.pravanachoveka.com>>.

o statusové přestupky proti zákonu, bylo by záhodno přiznat, že je těžké sdílet chápání platné zákonné úpravy ohledem na jejich „protispolečenskou“ povahu. Takové skutky (např. neposlušnost ve škole a v rodině, veřejná konzumace alkoholu atd.) poškozují ve větší míře zájmy samotného dítěte než zájmy dalších členů společnosti, a v některých případech pouze zájmy dítěte, nikoliv zájmy jiných osob, protože je v těchto případech namíste uchýlit se pouze k podpůrným a výchovným opatřením vůči dítěti a jeho rodině, jelikož sankční opatření by mohla vést ke stigmatizaci, viktimizaci a kriminalizaci potrestaného dítěte.

3.2

Vzhledem k tělesným a duševním specifickým dítěte mají povaha i druhy opatření, jimiž je možné dosíci kýženého účinku nápravného a výchovného vlivu na nezletilého nebo mladistvého pachatele, který se dopustil činu vykazujícího známky trestného činu, klíčový význam pro prevenci kriminality mládeže. Zavedení opatření, jež vedle nápravně-výchovné funkce vykazují i sankční aspekt, pokud obsahují více či méně donucovací prvek, pro zákonodárce často nastoluje otázku, zda uplatnění takových opatření s ohledem na osobní charakteristiku pachatele nemůže vyústit v sekundární deviaci. Aby se takovému účinku předešlo, je zapotřebí vytvořit zvláštní právní rámec a zajistit specializovaná školení pro zákonodárce.

Právní rámec, který platí v Bulharsku, umožňuje brát v úvahu účinek podniknutých opatření – podle § 61 trestního zákoníku,²⁸ kdy – pokud se nezletilá osoba dopustila trestného činu, jelikož se nechala unést okolnostmi nebo konala bezmyšlenkovitě,²⁹ přičemž trestný čin nepředstavuje velké společenské nebezpečí – může případ uzavřít prokurátor nebo soud a lze jej předat místní komisi pro potírání protispolečenských činů nezletilých nebo mladistvých, která rozhodne o nápravném opatření. Podle § 13, odst. 2 zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých jsou nápravná opatření závislá na povaze přestupku a chování nezletilého či mladistvého. Navzdory snahám koncepce státní politiky v oblasti dětského soudnictví o úplné zrušení současného zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých, potažmo v oblasti výchovných opatření pro nezletilé vzhledem k veřejné reakci na rostoucí počet násilných činů spáchaných dětmi, se ukazuje, že většina představitelů společnosti není ochotna přijmout použití pouhých opatření poskytujících ochranu nezletilému, pokud se například dopustil vraždy. Zejména v případech, kdy se obětí násilného činu stane jiné dítě,³⁰ je těžké argumentovat tím, že takový postup je ve prospěch dětí (a společnosti jako takové), neboť odpovědností společnosti je chránit práva všech dětí, a nikoliv jen těch z nich, které spáchaly trestný čin. Proto nesdílíme tendence zrušit donucovací

²⁸ *State Gazette*, číslo 26/1968, s posledními úpravami a dodatky – *State Gazette*, číslo 54/ 2017.

²⁹ Ve výnosu č. 6 z 30. 10. 1975 pléna Nejvyššího soudu, novelizovaném výnosem č. 7 z 6. 7. 1987. Nejvyšší soud uvádí, že stav, kdy se někdo nechá unést okolnostmi, vyjadřuje emočně-volní stav nezletilé osoby v době spáchání trestného činu a vyznačuje se sníženým sebeovládáním pod vlivem okolností, zatímco bezmyšlenkovitost se vztahuje k intelektu nezletilé osoby a představuje její nedostatečnou schopnost správně posoudit povahu, význam a zákaz příslušného trestného činu, důsledky jeho spáchání apod.

³⁰ Viz například rozsudek Evropského soudu pro lidská práva v případě *T. vs. Spojené království*, který se týká případu zabití dvouletého dítěte dvěma dalšími, kterým bylo deset let.

a výchovná opatření vůči nezletilým, kteří se dopustili trestného činu.³¹ Abychom však dosáhli nápravného a převýchovného účinku, je nezbytné, aby bylo určení typu a intenzity daného opatření (včetně jeho obsahu), jakož i kontrola kvality výkonu opatření, svěřeno do rukou přiměřeně kvalifikovaných osob.

3.3

Rysy úrovně rozvoje osobnosti nezletilých jedinců jsou základem pro formulaci odpovídajících specifických předpisů a směrnic ve správním a soudním řízení, v jehož průběhu se řeší otázky související s jejich odpovědností za spáchané přestupky proti zákonu, respektive trestné činy. Trestní řád (tr. ř.)³² zakotvuje několik zvláštních pravidel: 1) v případech trestných činů spáchaných nezletilými je přípravné řízení vedeno jmenovanými vyšetřovacími orgány s příslušným školením (§ 385 tr. ř.); 2) přízvanými odborníky musí být učitelé nebo vychovatelé (§ 390, odst. 2 tr. ř.); 3) publicita je omezená – slyšení u soudu obecně probíhá za zavřenými dveřmi, pokud soud neshledá, že je v zájmu veřejnosti seznámit se s případem na veřejném slyšení (§ 391, odst. 1 tr. ř.); 4) v případě potřeby se výsledku nezletilé obžalované strany účastní pedagog nebo psycholog (§ 388 tr. ř.); 5) rodiče nebo opatrovníci nezletilých jsou předvoláni k slyšením případů proti nim (§ 392, odst. 1 tr. ř.);³³ 6) povinným účastníkem je zástupce obhajoby (§ 94, odst. 1, it. 1 tr. ř.); 7) případ musí být projednán v krátké časové lhůtě.³⁴ Pro správní a soudní řízení podle zákona o potírání protispoločenských činů nezletilých a mladistvých osob platí rovněž pravidla vztahující se k věku: v průběhu nápravného řízení je *vypracována písemná zpráva o osobnostním profilu pachatele, o jeho/jejím věku, zdravotním stavu, tělesném a duševním vývoji, rodinném prostředí, rodinných vztazích a o kvalitě péče ze strany rodičů nebo osob, jež je nahrazují, o výchově a vzdělání*; případ je zkoumán výlučně soudcem a za zavřenými dveřmi; projednává se na slyšení v přítomnosti dotyčné nezletilé či mladistvé osoby, jeho/jejích rodičů nebo osob, jež je nahrazují, a zástupce příslušného ředitelství sociální asistenční služby; práva i právní zájmy nezletilé či mladistvé osoby obhajuje

³¹ Naprosté odmítnutí přijmout taková opatření diskredituje koncepci stanovení vyšší minimální věkové hranice pro trestní stíhání a vytváří předpoklady pro odůvodnění návrhů na snížení věkové hranice. Viz ANATOLJEVIČ, L. P. *Obščestvenno opasnyje dějanija (prostupki), soveršajemyje licami, ne dostigšimi vozrasta ugovnoj otvetstvennosti (ugolovno-pravovoj i kriminologičeskij aspekti)*, s. 14.

³² *State Gazette*, číslo 86/2005, s posledními úpravami a dodatky – *State Gazette*, číslo 13/2017.

³³ Je nutné poukázat na potřebu sladit tr. ř. s ustanovením čl. 5 Směrnice (EU) 2016/800 Evropského parlamentu a Rady z 11. května 2016 o procedurálních zárukách pro děti podezřelé nebo obžalované v trestním řízení (OJ, L 132/1, 21. 5. 2016), které jim zajišťuje možnost určit jinou dospělou osobu, k níž chovají důvěru, a nikoliv rodiče, jíž budou poskytnuty informace uvedené ve Směrnici. Praxe uplatňování zákona o potírání protispoločenských činů páchaných nezletilými nebo mladistvými naznačuje, že jmenuje-li mladistvý osobu, k níž chová důvěru, má to kladný účinek, vyjma případů, kdy jsou zájmy rodičů v rozporu s jeho vlastními, a v případech, kdy rodič nemá potřebnou autoritu.

³⁴ Ačkoliv legislativa nezakotvuje zkrácené lhůty pro projednání trestných případů s nezletilými, Nejvyšší soud ve výnosu č. 6 z 30. 10. 1975 naznačil, že rychlost soudního pojednání případu s nezletilými a vyměření trestu je důležité pro zvýšení účinnosti prevence kriminality mládeže, a je proto nezbytné, aby soudy podnikly opatření s cílem urychlit zkoumání a projednání případů proti nezletilým osobám; soudní řízení jsou naplánována v krátké lhůtě a jejich dynamika se neustále sleduje; jakékoliv prodlení podléhá včasné nápravě. Bez ohledu na existenci soudcovského práva by se měl trestní řád řídit nařízením v článku 13, § 1 Směrnice EU 2016/800 Evropského parlamentu a Rady, podle něhož „Členské Státy podniknou všechna patřičná opatření k tomu, aby se k trestnímu řízení s nezletilci přistupovalo se vši náležitostí a náležitou péčí“.

jeho/její pověřený zástupce nebo právník (a není-li jmenován on, pak zástupce ředitelství sociální asistenční služby); předsedající soudce smí přizvat pedagoga, psychologa, psychiatra, třídního učitele, pedagogického poradce, školního psychologa, veřejného pedagoga atd.; pro úkony spojené s projednáním nápravného případu jsou vyměřeny krátké lhůty. Typ řízení a zvláštní pravidla vztahující se k účasti mladistvých mají zásadní význam pro nadčasovost a účinnost státního zásahu, potažmo pro prevenci kriminality mládeže. Pro dosažení tohoto cíle a při hledání účinného právního rámce se v posledních letech diskutuje o různých variantách pro jmenování soudního panelu, který zkoumá případy trestných činů spáchaných nezletilými, nebo protispolečenské činy spáchané mladistvými, jakož i o požadavcích na kvalifikaci soudců a soudních znalců. Zkoumání případů profesionálním samosoudcem, bez soudních znalců a za zavřenými dveřmi podle zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých osob na jedné straně chrání dítě, jež spáchalo protispolečenský čin, před přemírou publicity a stigmatizací, ale na druhé straně by účast soudních znalců – psychologů či pedagogů – zajistila, že případ zkoumají osoby s požadovanou kvalifikací, jež budou přihlížet k věku pachatele. Konkrétně v trestných případech proti nezletilým zákon pamatuje na povinnou účast pedagogů či vychovatelů v soudním panelu, avšak nevyžaduje specializaci prokurátorů a soudců zapojených do případu. Existují tři možné způsoby, jak zajistit účast kvalifikovaných soudců se speciálními znalostmi nezbytnými pro řádné posouzení věkově specifických vlastností nezletilých v soudním řízení a pro nařízení patřičných opatření: 1) zřízení specializovaných dětských soudů;³⁵ 2) zřízení specializovaných komor či panelů u obecných soudů, nebo 3) proškolení konkrétních prokurátorů a soudců pro účast na těchto případech. První způsob obnáší značné legislativní úpravy a jeho finanční patřičnost je diskutabilní. Druhý způsob, stejně jako první, je možný pouze u větších soudů s dostatečným počtem soudců, a nemožnost uvést do praxe tento způsob u menších soudů vede v některých případech k tomu, že soud projednávající případ je daleko od místa bydliště dítěte, což do jisté míry brání v přístupu k soudu. Z krátkodobého hlediska lze nejnázve uvést do praxe třetí způsob, jenže ten vede k přehlížení zásady, zakotvené v zákoně o soudnictví,³⁶ o nahodilém výběru prostřednictvím elektronického zadávání případů.³⁷ V praxi se používá v kanceláři státního zástupce od roku 2012 na základě příkazu generální prokuratury, v souladu s doporučeními Evropské komise o mechanismech pro spolupráci a hodnocení. Praktická opatření by mohla dočasně zajistit účinnost justice s ohledem na mladistvé, nezbytně nutná je však i legislativní úprava ve smyslu navrženém v § 7 návrhu zákona o vynětí nezletilých pachatelů z trestního řízení a uplatnění výchovných opatření.³⁸

³⁵ Výbor pro práva dítěte OSN potvrdil dříve vydaná doporučení i v druhé výroční zprávě o Bulharsku, schválené na zasedáních 1318 a 1319 (CRC /C/SR.1318 a 1319) z 21. května 2008. Bulharsko má v tomto směru svou historickou zkušenost – už v roce 1943 byl schválen zákon o soudech pro mladistvé (*State Gazette*, číslo 39/1943) zaměřený na specializaci soudců projednávajících případy proti nezletilým.

³⁶ *State Gazette*, číslo 64 ze 7. srpna 2007, posledně upraveno a doplněno: *State Gazette*, číslo 14/2017.

³⁷ Tato zásada byla přijata a zavedena jako specifické opatření proti korupčním praktikám.

³⁸ Návrh zákona zakotvuje v řízeních účast soudců, prokurátorů, vyšetřovacích orgánů a policistů se specializovanými znalostmi práv dítěte a pravidel zacházení s nezletilými osobami, jež se dostaly do sporu se zákonem, jakož i ochranu nezletilých osob vykonávanou právníky, kteří byli proškoleni v otázce práv dětí a pravidel práce s nezletilými osobami, jež se dostaly do sporu se zákonem.

ZÁVĚRY

Na základě analýzy současných mezinárodních zákonů, zákonů a iniciativ v rámci Evropské unie, legislativy a právní teorie v Ruské federaci, v Bulharsku a několika dalších zemích lze vyvodit tyto závěry: 1) zákonem stanovený minimální věk 14 let pro trestněprávní odpovědnost v zásadě odpovídá citové, duševní a intelektuální zralosti adolescentů, a možnost zbavit nezletilé osoby trestněprávní odpovědnosti, spáchaly-li trestný čin, protože se nechaly unést okolnostmi nebo jednaly bezmyšlenkovitě, jakož i snížení druhu a rozsahu postihů nezletilých osob, zaručují odklon od sankčních excesů, jež by mohly vést ke stigmatizaci a negativně ovlivnit život dítěte; 2) stanovení vyšší věkové hranice pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti by mělo být provázeno legislativní úpravou opatření pro nezletilé, jež spáchali čin vykazující známky zvláště závažného trestného činu, která by měla být ušita na míru jejich věku a namířena na jejich nápravu a převýchovu; 3) spáchání statusových přestupků proti zákonu (viz 3.1) by nemělo být spojováno s postihy, nýbrž místo toho by měla být vůči nezletilému pachateli uplatněna podpůrná opatření, a v případě potřeby rovněž vůči jeho/jejím rodičům nebo lidem, kteří se o něj/ni starají; 4) pokud jde o všechny úřady kompetentní ve správních a soudních řízeních, v nichž se projednávají trestné činy spáchané dětmi, měly by být na legislativní úrovni jasně stanoveny požadavky na odpovídající specializaci, jež by zaručovala, že při projednávání bude přihlíženo k věkovým specifikům mladistvých a nezletilých osob.³⁹

Tyto závěry si zaslouhují bezvýhradnou podporu účastníků Světového kongresu o kriminalitě mládeže vyjádřenou 30. ledna 2015 ve švýcarské Ženevě v závěrečné deklaraci o tzv. restorativní justici ve věcech mládeže, která je definována jako „*takové zacházení s dětmi, jež se dostaly do sporu se zákonem, které usiluje o nápravu osobní, rodinné i veřejné újmy způsobené spáchaným trestným činem a které přispívá k zotavení dítěte a jeho opětovnému začlenění do společnosti*“, kvůli němuž je rovněž záhodno zavést různé formy restorativní justice ve věcech mládeže.⁴⁰

³⁹ Pro další podrobnosti o specifikách a jejich koordinaci viz ALTYNBAJEVA, L. M. *Osobnosti nakazanijsja něsoveršennoletnich*. Moskva: Jurlitinform, s. 100 an.

⁴⁰ To se rovněž odráží v návrzích zahrnutých do koncepce soudnictví ve věcech mládeže přijaté v roce 2011, podle níž by restorativní opatření měla být upřednostňována před trestem. V literatuře je restorativní justice rovněž chápána jako další stadium soudnictví ve věcech mládeže – viz ISAKOVA, T. V. *Proizvodstvo po ugolovnym dělam v otnošenii něsoveršennoletnich*. Irkutsk, 2009, s. 218. Pro detailní informace o různých formách restorativní justice viz ČANKOVA, D. *Vāzstanovitelstvoto pravosādijsje. Sravnitel'noopraven analiz*. Sofija, 2011, s. 273. Pokud jde o otázku kompromisních a restorativních postupů v případech s mladistvými osobami, viz ŠESTAKOVA, L. A. *Realizacija koncepcii juvenalnoj justicii v proizvodstve po dělam něsoveršennoletnich v Rossijskoj federacii*. Moskva: Jurlitinform, 2016, s. 280.

SPRAVEDLNOST MEZI UTOPIÍ A REALITOU

Tomáš Sobek*

Abstrakt: Tento článek se zabývá významem hodnotových ideálů pro politické a právní myšlení. Hodnotové ideály jsou nezbytnou součástí každého normativního myšlení, ale není zřejmé, jakou roli (pokud vůbec nějakou) bychom měli připisovat ideálům, které jsou tak vysoké, že nejsou realizovatelné. Lidé mají sklon k sobeckému jednání, což je (alespoň zčásti) důsledkem jejich lidské přirozenosti, ale tento empirický fakt nic nemění na skutečnosti, že sobecké chování je nemorální. I kdyby lidská přirozenost byla nezměnitelná, bylo by možné a správné kritizovat sobecké chování z morálních pozic. V tomto smyslu lze říct, že i nedosažitelný ideál může být standardem morální správnosti. Nicméně, my potřebujeme řešit praktické problémy reálného života. Jestliže nějaká utopická vize odhlíží od faktů ohledně zdrojů těchto problémů, pak není způsobilá nám poskytnout vodítka pro jejich řešení.

Klíčová slova: utopie, lidská přirozenost, socialismus, kapitalismus, spravedlnost, ideální teorie, komunistický režim

ÚVOD

Heslo snůlků, ideových vůdců a reformátorů, že lepší svět je možný, je při doslovném výkladu triviální. Samozřejmě, že je možný. Nežijeme v nejlepším z možných světů a nikdy jsme nežili.¹ Zamýšlený význam onoho hesla má však revoluční ambice: Nesmíme se smířit s vážnými nedostatky aktuálního světa, ale měli bychom se alespoň pokusit jej změnit od základů, abychom mohli vytvořit svět nový, mnohem lepší, nejlépe ráj na zemi. Letos, při stém výročí ruské revoluce, máme dobrou příležitost si připomenout, že takový pokus, když je neúspěšný, může onu propast mezi snem a realitou ještě výrazně prohloubit. A rovnou se můžeme zamyslet i nad tím, jaké místo vlastně patří vysokým ideálům a utopickým vizím v politickém, ale i právním myšlení. Je vhodnější chápat spravedlnost jako vznešený ideál, který je ve své ryzosti tak dokonalý, že jej nelze nikdy plně realizovat, nebo je lepší chápat spravedlnost jako veskrze pozemský způsob organizace společnosti, který je založený na permanentním vyvažování protichůdných zájmů a pragmatickým kompromisu?

1. FORMOVÁNÍ NOVÉHO ČLOVĚKA

Po rozpadu Sovětského svazu si mnozí historici položili otázku, co vlastně bylo hlavní příčinou této spektakulární události. Formulovali pak celou řadu vysvětlení na základě konkrétních dobových faktorů úpadku režimu jako je např. neúspěch války v Afghánistánu, pokles cen ropy v 80. letech, vzestup nacionalismu, neschopnost držet krok s USA ve zbrojení a (paradoxně) též vyšší vzdělanost obyvatelstva.² Historik Richard Pipes uznal,

* Doc. JUDr. Tomáš Sobek, Ph.D., Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i. Článek vznikl jako výstup z projektu *Axiologické základy právního myšlení* (kód: MUNI/A/0828/2016). E-mail: tomas.sobek@ilaw.cas.cz.

¹ Nežijeme ani v nejhorším z možných světů, nicméně heslo spokojeného realisty, že horší svět je možný, není ani zdaleka tak působivé.

² „Čím více byla populace vzdělaná, tím více si lidé uměli zjistit informace, které jim stranické a státní autority zamlčovaly.“ Viz BROWN, A. *The Rise and Fall of Communism*. New York: Harper-Collins, 2009, s. 588.

že všechna tato vysvětlení mají reálný základ, nicméně tvrdil, že diskutované faktory by nemohly položit tak mocné impérium, kdyby bylo zdravým organismem. „*Zafungovaly, protože organismus byl nemocný.*“³ Pipes navíc argumentoval, že komunistické režimy mají neúspěch zapsaný už ve své DNA, protože principy komunismu jsou v rozporu s lidskou přirozeností. Lidé totiž nemají přirozený sklon se identifikovat s kolektivním vlastnictvím, zvláště pak když se jedná o „abstraktní“ kolektiv mnoha miliónů lidí. Intelektuálové, angažovaní v ruské revoluci, vykazovali minimální ochotu k pouhým reformám a kompromisům, neboť byli přesvědčeni, že má-li se změnit něco, musí se změnit všechno.⁴ Jejich ideologie byla založená na předpokladu, že člověk je vysoce tvárná bytost, zcela determinovaná svým prostředím.⁵

Tito revolucionáři prý věřili, že mají vědecky podložené recepty, jak přeorganizovat ekonomické a potažmo i sociální, politické a kulturní podmínky k tomu, aby stávající člověk byl kontrolovaně přetvořen v nového, lepšího člověka.⁶ V takovém modu sociálního inženýrství se člověk stává lidským materiálem, který hraje podobnou roli jako horniny v metalurgii.⁷ Např. Nikolaj Bucharin v roce 1920 napsal: „*Jakkoli to může znít paradoxně, proletářské donucování ve všech svých formách, od exekucí k nucené práci, je metodou tvarování komunistické humanity z lidského materiálu zděděného z doby kapitalismu.*“⁸ Buržoazní, sobecký individualismus měl být překonán vznešenější orientací k vyšším nadosobním ideálům.⁹ Ten lidský materiál ale odolával, prostě nebyl tak tvárný, jak si to revolucionáři představovali. Lidé nejsou jako včely, vždy připravené k sebeobětování ve prospěch celku. Každý člověk má svou individuální osobnost, svoji nejbližší rodinu, své osobní zájmy a životní plány.¹⁰ Komunisté doufali, že sovětský člověk bude obětavě pracovat pro kolektivní dobro, jenomže v prostředí sovětské ekonomiky se lidé chovali spíše oportunisticky a korupčně. Navzdory systematické indoktrinaci byla ekonomická iniciativa jednotlivce znovu a znovu motivována více snahou si osobně přilepšit (ve srovnání s ostatními) než entuziasmem pro společný projekt budování socialismu.¹¹ Z tohoto hlediska se zdá, že permanentní represe nebyla deviací od základního designu režimu, ale spíše jeho nutným důsledkem.

Má-li Pipes pravdu, pak klíč k porozumění radikálnosti, ale i neúspěchu sovětského experimentu musíme hledat v antropologii revoluční ideologie. „*[Ruská inteligence] přijala osvícenský pohled na člověka, že není ničím více než materiální substancí zformo-*

³ PIPES, R. *Communism: A Brief History*. London: Weidenfeld and Nicholson, 2001, s. 148.

⁴ Jakkoli bylo jejich myšlení revoluční, není vyloučeno, že se do něj promítaly i některé tradiční ruské koncepty. „*Socialistická utopie jako taková je vystavěná na fundamentální tezi, že individuální spasení není možné bez kolektivního spasení, což je koncept, který měl v Rusku dlouhou historii spojenou s ortodoxií a který zanechal hlubokou stopu v ruském národním vědomí.*“ Viz BALINA, M. – DOBRENKO, E. Introduction. In: *Petrified Utopia: Happiness Soviet Style*. New York: Anthem Press, 2009, s. xvi.

⁵ PIPES, R. *The Russian Revolution*. New York: Vintage, 1991, s. 123.

⁶ GLOVER, J. *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press, 1999, s. 313.

⁷ MINOGUE, K. Totalitarianism: Have we seen the last of it? *National Interest*. 1999, No. 57, s. 37.

⁸ Srovnej BERLIN, I. *Freedom and Its Betrayal*. 2nd edition. Princeton: Princeton University Press, 2002, s. 201.

⁹ FRITZSCHE, P. – HELLBECK, J. The New Man in Stalinist Russia and Nazi Germany. In: GEYER, M. – FITZPATRICK, S. (eds). *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 308.

¹⁰ HOFFER, E. *True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. Chicago, 1980 (orig. 1951), s. 65.

¹¹ PIPES, R. Human Nature and the Fall of Communism. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. 1996, Vol. 49, No. 4, s. 38–53.

vanou prostředím, a též jeho důsledek, že změny v prostředí nevyhnutelně mění lidskou přirozenost, a proto vnímala revoluci nikoli pouze jako nahrazení jedné vlády jinou vládou, ale jako něco nesrovnatelně více ambiciózního: jako totální transformaci lidského prostředí za účelem vytvoření nového druhu lidských bytostí“.¹² Lidská přirozenost se v Pipesově interpretaci ruské revoluční ideologie nepovažuje za konstantu, která se má respektovat jako danost, ale chápe se jako proměnná, která je volně k dispozici. To ovšem znamená, že tu je v sázce obrácení vztahu normativity a fakticity. Metodologickým východiskem ruské revoluce není idea, že revoluční teorie se má přizpůsobit lidské přirozenosti, ale naopak, že lidská přirozenost se má přizpůsobit revoluční teorii. „V konečném důsledku, komunismus byl poražený kvůli své neschopnosti přetvořit lidskou přirozenost.“¹³ V současné době tuto tezi přezkoumal Simon Kemp a dává Pipesovi alespoň zčásti za pravdu. Jednak potvrzuje, že marxistická psychologie je velmi optimistická ohledně adaptability lidské přirozenosti k socio-ekonomickým podmínkám, a též uznává, že komunistické režimy ve snaze přetvořit lidskou přirozenost nebyly zrovna úspěšné. Zároveň ale nevylučuje, že tento cíl je v principu realizovatelný.¹⁴

Diskuze na téma hodnocení komunistické minulosti je stále živá, a to nejen v touze porozumět historii totalitních režimů, ale i z etického hlediska. Pak se doslova vncuje otázka, zda je možné morálně ocenit komunistické ideály samy o sobě. Tedy bez ohledu na jejich realizovatelnost a bez ohledu na praktiky, které se ve jméno jejich realizace používaly: „Byl komunistický experiment s lidskou přirozeností novým morálním a duchovním projektem – sisyfovskou prací sice odsouzenou k selhání, ale přitom zasluhující obdiv? Nebo se pouze jednalo o hrozné zneužití ideologie a státní moci k manipulaci lidské psychologie a k zasahování do lidských životů, což ovšem ve světové historii není ničím jedinečným?“¹⁵ Když Bucharin promýšlel, co je socialistickým ideálem, usoudil, že to je svoboda lidského rozvoje. Považoval ji za nejhodnotnější svobodu, což jistě odsouhlasí i mnozí současní liberálové. Jiná věc je ovšem Bucharinův názor, že bolševický režim byl prvním politickým systémem v historii, který tuto svobodu dokázal realizovat pro milióny lidí.¹⁶ Jistě můžeme oceňovat hodnotu svobody lidského rozvoje jako takovou, totiž jako ideál, aniž bychom se přitom museli zavázat k (paradoxnímu) projektu, že člověka k této svobodě donutíme, či dokonce přetvoříme.¹⁷ Nicméně hlavní problém je v praktické implementaci vysokých ideálů, která se může snadno, až příliš snadno, zvrtnout v jejich zlověstný opak.¹⁸

¹² PIPES, R. *Russia Under the Bolshevik Regime*. 4th edition. New York: Vintage, 1995, s. 494.

¹³ PIPES, R. *Communism: A brief history*, s. 149.

¹⁴ KEMP, S. *Was Communism Doomed? Human Nature, Psychology and the Communist Economy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016, s. 47.

¹⁵ CHENG, Y. *Creating the "New Man": From Enlightenment Ideals to Socialist Realities*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009, s. 4.

¹⁶ BUKHARIN, N. The Social Ideal. In: *Philosophical Arabesques*. New York: Monthly Review Press, 2005, s. 368.

¹⁷ O donucení ke svobodě píše již Jean-Jacques Rousseau, ale v odlišném kontextu. Odmítne-li někdo splnit obecnou vůli, má být k tomu donucený, ale tím je pouze donucený k dodržování společenské smlouvy, se kterou svobodně souhlasil. „Vzhledem k tomu, že občan může být sám sobě zákonodárcem pouze v aktu uzavření společenské smlouvy, existuje pouze jeden způsob, jak dosáhnout autonomie, totiž být dobrým občanem.“ Viz SIMPSON, M. *Rousseau's Theory of Freedom*. London – New York: Continuum, 2006, s. 102.

¹⁸ „Za prvé, univerzální bratrství je nemyslitelné; za druhé, jakýkoli pokus o jeho realizaci je odsouzený k vytvoření hrubě despoticke společnosti.“ Viz KOLAKOWSKI, L. *The Death of Utopia Reconsidered. The Tanner Lectures on Human Values*. 1982, s. 237.

Pipesova analýza rozhodně není v literatuře ojedinělá, podobně se vyjádřil např. Jack Matlock: „*Socialismus, jak byl definován Leninem, byl už od svého počátku odsouzený k neúspěchu, protože byl založený na mylných předpokladech ohledně lidské přirozenosti.*“¹⁹ Alexandr Jakovlev, Gorbačovův ideolog glasnosti a přestavby, vnímal stejný problém už v Marxově myšlení: „*Marx [...] se vůbec nezajímal o psychologii lidí, u kterých prostě předpokládal, že budou brzy změněni, protože modifikace povahy společenských vztahů nevyhnutelně způsobí změny v lidské povaze.*“²⁰ Takové čtení Marxe je ale možná nevstřícné. Marx chápal člověka jako esenciálně společenskou bytost, která svůj lidský potenciál dokáže plně realizovat jen v sociálních vztazích. V antagonistické společnosti se k člověku přistupuje jako k izolovanému jednotlivci, takže je sociálně odcizený a nemůže plně rozvinout své lidství.²¹ Zároveň platí, že Marx uvažoval lidskou přirozenost historicky. Měl za to, že „*celá historie není ničím jiným než kontinuální transformací lidské přirozenosti.*“²² Realizace lidského potenciálu nespočívá pouze ve skutečnosti, že si lidé splní své aktuální touhy a potřeby, ale také v tom, že kreativně rozvíjejí své lidské schopnosti směrem k bohatosti nových tužeb a potřeb. Lidé jsou progresivní bytosti, které přetvářejí samy sebe spolu s tím, jak participují na vývoji socio-ekonomických vztahů. Člověk je tedy subjektem i objektem své vlastní transformace. „*Společenská, produktivní aktivita vede k rozvoji lidské přirozenosti, který obratem vede k novým formám produktivní aktivity.*“²³

Existuje mnoho různých verzí socialismu, nicméně všechny jsou tak či onak zaměřené na ideály rovnosti, humanity, seberealizace a sociální spravedlnosti, které se mají uskutečnit jako kolektivní projekt.²⁴ Socialistické teorie většinou zahrnují jednak kritickou reflexi stávajícího socio-ekonomického řádu, typicky kapitalismu, jednak konstruktivní návrhy pro alternativní uspořádání společnosti. Co se týče té druhé složky, můžeme se setkat s námitkami, že tyto návrhy bývají utopické. Termín „*utopický*“²⁵ se v kontextu socialistických teorií používá ve více významech.²⁶ Tímto slovem se označovaly skutečné komunity záměrně vytvořené na socialistických ideálech, nebo fiktivní představy o ideální společnosti, které dosud nebyly realizované.²⁷ Dnes obvykle používáme pojmovou

¹⁹ MATLOCK, J. F. *Autopsy on an Empire*. New York: Random House, 1995, s. 648. Viz také ASH, T. G. *The Year of Truth*. In: TISMANEANU, V. (ed.). *The Revolutions of 1989*. London: Routledge, 1999, s. 107.

²⁰ Viz HOLLANDER, P. *Discontents: Postmodern and Postcommunist*. New Brunswick – London: Transactions Publishers, 2002, s. 179.

²¹ TABAK, M. *Dialectics of Human Nature in Marx's Philosophy*. New York – London: Palgrave Macmillan, 2012.

²² MARX, K. *Poverty of Philosophy*. Paris, 1847, kap. 2.3.

²³ SYERS, S. *Marxism and Human Nature*. London: Routledge, 1998, s. 162.

²⁴ Tuto spíše vágní formulaci lze pak doplnit nebo upřesnit různými způsoby. Např. John Roemer píše: „*Věřím, že socialisté chtějí rovnost příležitostí pro 1) seberealizaci a blahobyt, 2) politický vliv, a 3) sociální status. Seberealizace je rozvoj a uplatnění individuálních talentů způsobem, který dává životu smysl.*“ Viz ROEMER, J. E. *A Future for Socialism*. Harvard: Harvard University Press, 1994, s. 11.

²⁵ Slovo „*utopie*“, které si spojujeme na prvním místě s dílem Thomase Mora *Utopia* (1516), má vtipně dvojznačnou etymologii. Základ je jasný, řecké slovo „*topos*“ znamená místo. S předponou „*eu*“ dostaneme význam dobré místo, ovšem s předponou „*ou*“ dostaneme význam žádné místo, tedy nikde. Narážku na tuto dvojznačnost najdeme v doprovázející básni *A Short Meter of Utopia*, ale není jisté, jestli ji napsal More.

²⁶ LEOPOLD, D. Socialism and (the Rejection of) Utopia. *Journal of Political Ideologies*. 2007, Vol. 12, No. 3, s. 221–222.

²⁷ Můžeme rozlišovat různé typy utopických společností: 1) Arkadiáni žijí v prostředí původní krásy, jednoduchosti, umírněnosti, harmonie a dostatku zdrojů; 2) anarchisté žijí ve společnosti bez útlaku ze strany vládní autority; 3) mileniáni očekávají, že v blízké budoucnosti zásahem nějaké nadpřirozené síly (*deus ex machina*) dojde k celkové transformaci společnosti; 4) moralisté mají ambici zlepšit společnost prosazením morálního řádu, respektive morální nápravou příslušníků této společnosti. Viz DAVIS, J. C. *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

opozici utopický vs. realistický. Říkáme, že určitá představa o uspořádání společnosti je utopická, protože její uskutečnění by bylo mimořádně obtížné, nepravděpodobné nebo zcela nemožné. V socialistické (zejména marxistické) literatuře se ale uplatňovala spíše opozice utopický vs. vědecký. Pro marxisty tato opozice většinou znamená odmítnutí fantazírování a zbožných přání ve prospěch empirického zkoumání faktů.²⁸ Ale může též reprezentovat dva přechody na poli teoretických základů, jednak od metafyziky k dialektice, jednak od idealismu k materialismu.²⁹

U Karla Marxe a Friedricha Engelse můžeme sledovat zřetelný odstup od utopických proudů v socialistickém myšlení. Uznávali, že socialisté potřebují detailní kritické analýzy toho, co je špatné na současné kapitalistické společnosti, ale zároveň popírali, že potřebují stejně detailní konstruktivní analýzy toho, jak jednou bude vypadat socialistická společnost. Oni sami nám zanechali nějaké poznámky a obecné náčrty, některé z nich míněné spíše ironicky, ale žádné ucelené a propracované koncepce toho, jak budou fungovat instituce příštího společenského řádu.³⁰ Marx s Engelsem měli za to, že není rozumné ani potřebné dopředu vymýšlet precizní plány a recepty pro potřeby budování nové společnosti. Jednak z epistemických důvodů, protože nedokážeme perfektně předjímat, jaké konkrétní praktické problémy přinese nový, velmi odlišný společenský řád. Ale hlavně jsou prý takové spekulace zbytečné, protože základní design socialistické společnosti není produktem libovolné lidské fantazie, ale je determinován zákony historického vývoje.³¹ V tomto smyslu lze říct, že Marx s Engelsem nebyli fandové ani utopických imaginací, ani sociálního inženýrství. Zároveň platí, že i tak ambiciózní marxistické ideály, jako je překonání třídních antagonismů v komunistické společnosti, jsou limitované realismem ve vztahu k širokému spektru aktivit každodenního lidského provozu. I v beztřídní společnosti se budou muset řešit problémy spravedlivého uspořádání a naléhavé konflikty zájmů.³²

2. KDYBY LIDÉ BYLI JAKO ANDĚLÉ

Marxistická (původně Engelsova) doktrína o odumírání státu znamená, že stát se stane obsoletním, alespoň ve své tradiční podobě, jakmile si lidé dokáží vládnout bez donucovací moci práva. Lenin měl za to, že stát může zcela odumřít, až společnost realizuje základní princip marxistické koncepce spravedlnosti, že každý podle svých schopností a každému podle jeho potřeb.³³ Stalinův sovětský režim ovšem nevykazoval ani náznak

²⁸ THOMAS, P. *Marxism and Scientific Socialism*. Abingdon – New York: Routledge, 2008, s. 29. Vynechme zde skutečnost, že marxismus není, a vzhledem ke svým ambicím snad ani nemůže být, ryze empirickou teorií.

²⁹ MALER, H. An Apocryphal Testament: Socialism, Utopian and Scientific. *Science & Society*. 1998, Vol. 62, No. 1, s. 55.

³⁰ RUCCIO, D. F. Utopia and The Critique of Political Economy. *Journal of Australian Political Economy*. 2016, No. 79, s. 11.

³¹ „Základní struktura ideální (socialistické) společnosti budoucnosti se vyvíjí automaticky (tedy aniž by její design byl zamýšleným výsledkem lidského jednání) uvnitř existujícího kapitalistického společenského uspořádání.“ Viz LEOPOLD, D. On Marxian Utopophobia. *Journal of The History of Philosophy*. 2016, Vol. 54, No. 1, s. 130.

³² „Otázky spravedlnosti by se mohly vynořovat ohledně charakteru rozhodovacích procedur, pravidel na pracovišti, nebo též ohledně procedur pro podávání a rozhodování stížností. Mohly by se objevovat konflikty zájmů mezi různými věkovými skupinami, pohlavími a snad i rasami.“ Viz KAIN, P. J. *Marx and Ethics*. Oxford – New York: Oxford University Press – Clarendon Press, 1988, s. 178.

³³ LENIN, V. I. *State and Revolution*. New York: Haymarket Books, 2015 (orig. 1918), s. 135.

trendu k odumírání státu. Právě naopak, represivní stát výrazně posiloval, což Stalin vysvětloval doktrínou tzv. zostřujícího se třídního boje.³⁴ Hans Kelsen na tuto skutečnost reagoval, že to je snadno pochopitelné: „*Donucovací mašinérie je totiž nutná nejen, jak učil Engels, ke znárodnění výrobních prostředků, k likvidaci třídy vykořisťovatelů, ke zrušení třídních rozdílů a třídních antagonismů, k ustavení socialistické společnosti, ale také k jejímu udržení a k obraně proti vnitřnímu rušení a vnějším útokům. Doktrína, že stát odumře, když bude socialismus ustavený, je založená na utopickém předpokladu, že v socialistické společnosti už nebudou existovat důvody pro porušování společenského řádu, protože tento řád zaručí každému nejvyšší možný stupeň štěstí.*“³⁵ Stejně snadno je pochopitelné, že úvahy o vládě bez donucovací moci práva silně přitahovaly Kelsenovu pozornost. Vždyť právo a potažmo i stát chápal jako řád donucování (*Zwangsordnung*). V jeho ryzí nauce právní hraje donucování centrální roli jako pojmový znak státu i práva.³⁶ Kelsen byl vnímavý ke stalinské realitě, kde ideál svobodné a spravedlivé společnosti vyústil ve svůj opak, totiž v extrémně represivní režim plný nespravedlnosti a bezpráví. Ironicky napsal, že bolševické autority jsou nucené předstírat, že sovětský model vlády je demokratický, protože „*ani ta nejvíce revoluční filozofie života nemůže ignorovat nezní- čitelnou lidskou touhu po svobodě.*“³⁷ Kelsen navíc kritizoval sovětskou jurisprudenci, že navzdory své proklamované ambici být marxistickou vědou státu a práva degradovala do role zpolitizované služby sovětské vlády.³⁸

Význam donucení, respektive hrozby sankcí, pro právo je tradičním tématem filozofie práva. Klasičtí právní pozitivisté Jeremy Bentham a John Austin (podobně jako Kelsen) tvrdili, že vnější donucení je esenciálním znakem práva, který odlišuje právo od jiných normativních systémů a zároveň vysvětluje jeho specificky právní normativitu. Někteří moderní právní pozitivisté, např. Herbert Hart a Joseph Raz, to ale odmítají. Austin měl za to, že právní normy vytváří svým adresátům povinnosti právě proto, že to jsou příkazy opírající se o hrozbu sankcí. Hart se proslavil kritikou, že Austinův přístup je nevhodně redukcionistický, protože přehlíží významné rozdíly mezi právním systémem a obyčejným banditou, který svou obět k něčemu nutí pod hrozbou násilí.³⁹ Na Hartovu analýzu navázal Raz, který se domnívá, že donucování není esenciálním prvkem práva. Pokusil se to ilustrovat na úvaze, že ani andělé by se neobešli bez právního systému. Andělé vždy dělají právě to, co je správné, a přesto potřebují sdílená pravidla chování. Některé praktické problémy společného života totiž mají více možných a přitom rovnocenných řešení, což vyžaduje etablování určitých společenských konvencí.⁴⁰ Na to lze však odpovědět, že lidské právo sice zahrnuje nějaká ryze koordinační pravidla (např. společný směr jízdy po pravé straně), ale těžiště právní regulace spočívá spíše v potírání oportunistického chování.⁴¹

³⁴ BOOBBYER, P. *The Stalin Era*. London: Routledge, 2000, s. 83.

³⁵ KELSEN, H. *The Political Theory of Bolshevism: A Critical Analysis*. Berkeley: University of California Press, 1948, s. 26.

³⁶ „[...] pouze zahrnutím momentu donucení do definice práva je právo jasně odlišeno od každého jiného společenského řádu. [...] moderní stát je ve své podstatě [...] centralizovaným řádem donucování, omezeným ve své územní působnosti.“ Viz KELSEN, H. *Reine Rechtslehre*. 2. Aufl. Wien: Deuticke, 1960, s. 55.

³⁷ KELSEN, H. *The Political Theory of Bolshevism: A Critical Analysis*, s. 58.

³⁸ KELSEN, H. *The Communist Theory of Law*. New York: Frederick A. Praeger, 1955, s. 193.

³⁹ HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press, 1992 (1961), s. 20–25.

⁴⁰ RAZ, J. *Practical Reason and Norms*. Oxford: Oxford University Press, 1999 (1975), s. 159.

Oliver W. Holmes v této souvislosti zformuloval tzv. hledisko zlého člověka. Jestliže chceme poznat právo jako takové, musíme na něj pohlížet stejně jako morálně inertní (= „zlý“) člověk, který se o právo zajímá pouze proto, že mu to umožňuje předvídat, jaké faktické důsledky mu přinese jeho dodržení, respektive porušení. Nikoli jako morálně vnímavý (= „dobrý“) člověk, který se rozhoduje i podle svého svědomí.⁴² Jenomže to je zjednodušený pohled na věc. Nejen proto, že si umíme představit konformního adresáta, který automaticky dodržuje právo bez ohledu na to, zda se mu to osobně vyplatí.⁴³ Daleko zajímavější je, že si také umíme představit adresáta, který reflektovaně uznává politickou legitimitu právního řádu, takže dodržování práva chápe jako občanskou ctnost a zároveň jako svoji morální povinnost.⁴⁴ Takový dobrý občan pak čelí morálnímu dilematu, když právní řád, který je obecně legitimní, po něm v konkrétním případě požaduje něco, co on sám hodnotí jako nerozumné nebo nemorální. Nelze přitom obecně tvrdit, že morálně zásadový člověk by dodržoval právo i bez hrozby sankcí. Může se vzpírat požadavku zákona právě proto, že je v rozporu s jeho svědomím. Právní donucování je potřebné nejen z toho důvodu, že „zlí lidé“ bezohledně sledují své vlastní zájmy, ale i proto, že „dobří lidé“ občas hodnotí jako správné něco, co jiní „dobří lidé“ hodnotí jako špatné.⁴⁵ Vždyť jedním z účelů práva je poskytnout společná pravidla chování lidem, kteří se spolu neshodnou na tom, co je morálně správné a rozumné.

Lidská přirozenost není ani výlučně dobrá, ani výlučně zlá. Lidé nejsou ani andělé, ani ďáblové. Právní zákazy škodlivého jednání jsou smysluplné mimo jiné i proto, že lidská přirozenost se pohybuje někde mezi těmito dvěma extrémy. Andělé nikdy nemají sklon někomu škodit, a proto je zbytečné jim to zakazovat. Ďáblové mají naopak sklon škodit druhým za všech okolností, takže je marné jim to zakazovat.⁴⁶ Lidé jsou více komplikované bytosti, chovají se proměnlivě s ohledem na relevantní okolnosti. Nicméně předpoklad, že se budou chovat jako andělé, je zřejmě v rozporu s principy předběžné opatrnosti. „*Realita lidské interakce formuje institucionální design. Ačkoli se jednotlivci v některých situacích chovají ohleduplně k zájmům ostatních, při navrhování institucí je nutné a rozumné vycházet z předpokladu, že lidé sledují svůj vlastní zájem.*“⁴⁷ Podobným způsobem uvažoval už otec americké Ústavy James Madison, který si uvědomoval ambivalenci lidské přirozenosti.⁴⁸ Nezůstal ale při konstatování prostého faktu, že lidská společnost se neobejde bez efektivního systému sociální kontroly. Madison navíc tvrdil, že hlavním problémem ústavního designu je, aby umožnil nejen kontrolu občanů, ale též kontrolu samotné vlády.

⁴¹ MARMOR, A. *Positive Law and Objective Values*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 44.

⁴² HOLMES, O. W. *The Path of The Law*. *The Boston Law School Magazine*. 1897, Vol. 1, No. 4, s. 3.

⁴³ HART, H. L. A. *The Concept of Law*, s. 40.

⁴⁴ „Skoro každý si myslí, že krádež je morálně špatná, ale pouze někdo si myslí, že krádež je morálně špatná alespoň zčásti i proto, že ji právo zakazuje. Pouze ti druzí – dobří občané – akceptují, že povinnosti, stanovené právními normami, jsou zvláštními a nezávislými morálními důvody k jednání.“ Viz SHAPIRO, S. *Legality*. Harvard 2011, s. 70.

⁴⁵ SCHAUER, F. *The Force of Law*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2015, s. 98.

⁴⁶ HART, H. L. A. *The Concept of Law*, s. 196.

⁴⁷ PRIMO, D. M. *Rules and Restraint: Government Spending and the Design of Institutions*. Chicago: University of Chicago Press, 2007, s. 25.

⁴⁸ „Tak jako v lidech existuje určitý stupeň nemravnosti, který vyžaduje určitý stupeň obezřetnosti a nedůvěry: Stejně v lidské přirozenosti existují jiné kvality, které ospravedlňují určitou porci úcty a důvěry.“ Viz MADISON, J. *Federalist* 55. In: POLE, J. R. (ed.). *The Federalist*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2005, s. 304.

Madison nevěřil, že dobrou vládu lze zajistit morální převýchovou člověka nebo dokonce vytvořením nového, lepšího člověka.⁴⁹ V tomto smyslu rozhodně nebyl politickým moralistou. Sázal spíše na dělbu moci, tedy na kontrolní mechanismy systému brzd a rovnováh. „*Ambice musí být postavena proti ambici. [...] Kdyby lidé byli andělé, žádnou vládu by nepotřebovali. A kdyby andělé vládli lidem, žádné vnější ani vnitřní kontrolní mechanismy by nebyly nutné.*“⁵⁰ Můžeme utopicky přemítat o tom, že ideální společnost je taková, kde všichni jsou jako andělé a vláda je zbytečná.⁵¹ Madison nám ale sděluje něco, co je z praktického hlediska mnohem významnější, totiž že nejsme pouze vystaveni určité nutnosti, ale také máme k dispozici určitou zajímavou a přitom efektivní možnost. Na jedné straně musí institucionální design respektovat lidskou přirozenost, ale na druhé straně ji může využít, doslova zapřáhnout pro své potřeby. Vždyť systém vzájemných brzd a rovnováh je založený na myšlence, že lidskou touhu po moci vyvažujeme lidskou touhou po moci. Klasické moralistické schéma navrhuje, abychom proti ďábelské složce člověka postavili jeho andělskou složku. Madison ale říká, že má být postavena politická ambice proti politické ambici, aniž bychom přitom museli předpokládat nebo zkoumat, zda její zdroje jsou andělské, nebo naopak ďábelské.

Madisonův názor, že morálně perfektní lidé by nepotřebovali vládu, ale není tak samozřejmý, jak to na první pohled může vypadat. Ideál, že osoba je morálně perfektní, nejspíš spočívá v tom, že má správné morální názory, které dohromady tvoří koherentní celek, a že vždy jedná v souladu s nimi. Gregory Kavka si položil podobnou otázku jako Joseph Raz: Potřebovali by i morálně perfektní lidé vynutitelný mechanismus pro autoritativní řešení praktických konfliktů? Kavka si všímá, že takové konflikty mohou vznikat z různých příčin.

Zmíníme tady jenom tři možné příčiny. První příčinou je skutečnost, že i morálně perfektní osoby podléhají běžným lidským kognitivním limitům, takže se nemusí shodnout ohledně empirických faktů, které mají morální význam.⁵² Druhou příčinou může být konflikt zájmů, protože i morálně perfektní osoby mohou mít protichůdné zájmy. „*Uvažme několik lidí, každému z nich bolestivě a předčasně umírá rodič, který sice může být úplně vyléčený, ale dostupná je pouze jedna dávka léku. [...] těžko hledat morální vadu už v tom, že někdo má silnou touhu, aby byl zachráněný právě jeho rodič, i když je to na úkor života jiné osoby.*“⁵³ Jestliže ale někdo považuje nestrannost (v silném smyslu) za centrální morální ideál, pak tento příklad odmítne jako nepřesvědčivý.⁵⁴ Bude tvrdit,

⁴⁹ „*Zatímco komunisté bezstarostně předpovídali příchod nového sovětského člověka a pak při svém hledání takové nesobecké bytosti zabili 100 miliónů vlastních lidí [...]. Madison nepředpokládal tvárnost lidské přirozenosti.*“ Viz GUTZMAN, K. R. *James Madison and the Making of America*. New York: St. Martin's Press, 2012, s. 177.

⁵⁰ MADISON, J. *Federalist* 51. In: POLE, J. R. (ed.). *The Federalist*, s. 281.

⁵¹ BUCHANAN, J. M. *Madison's Angels*. In: SAMPLES, J. (ed.). *James Madison and the Future of Limited Government*. Washington: Cato Institute, 2002, s. 11.

⁵² Je-li někdo morálně perfektní, neznamená to, že nemá žádné chyby, ale pouze to, že nemá morální chyby. I velmi hloupý a celkově špatně informovaný člověk může být morálně bezvadný. Kavka používá termín „*morally perfect people*“, ale vzhledem k účelu jeho argumentace je možná vhodnější Estlundův termín „*morally flawless people*“ nebo Freimanův termín „*morally blameless people*“. Viz ESTLUND, D. *What Is Circumstantial About Justice? Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 292; FREIMAN, CH. *Unequivocal Justice*. Taylor & Francis, 2017, s. 16.

⁵³ ESTLUND, D. *What Is Circumstantial About Justice? Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 308.

⁵⁴ Mluvíme zde o nestrannosti v silném smyslu, který je typický pro utilitaristy. Viz např. HOOKER, B. *Egoism, Partiality and Impartiality*. In: CRISP, R. (ed.). *The Oxford Handbook of the History of Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 710–728.

že morálně perfektní osoba přece nemůže preferovat zájmy svých blízkých na úkor cizích osob. To je zřejmá názorová neshoda ohledně morálního ideálu, což nás přivádí k morálnímu pluralismu jako třetí možné příčině praktických konfliktů.⁵⁵ „*Tato doktrína připouští, že i když existují nějaké objektivní morální pravdy (např. že mučení malých dětí k smrti pro zábavu je špatné), zároveň existují i věčné problémy (např. morálnost potratu), ohledně kterých různí lidé zastávají odlišné názory, aniž by se kdokoli z nich dopouštěl jakékoli chyby. Osoby, které žijí ve stejné společnosti a přitom zastávají protichůdné, ale bezchybné názory na takové záležitosti, mohou potřebovat vládu, aby zmírňovala praktické konflikty, které vznikají kvůli těmto protichůdným názorům.*“⁵⁶

Předpoklad, že existují správné morální názory tvořící koherentní celek, neimplikuje, že existuje pouze jedna koherentní množina morálně správných názorů.⁵⁷ To znamená, že i morálně perfektní lidé mohou mít spolu názorové neshody v morálních záležitostech. Situace morální neshody bude produkovat praktické konflikty, protože morálně perfektní člověk zásadově odmítá tolerovat cokoli, co po celkové úvaze zhodnotí jako zlo. Bude velmi neochotný v tom přistoupit na kompromis, a i když na něj přistoupí, bude zdráhavý k jeho dodržení.⁵⁸ Nicméně, může rozumně akceptovat mechanismus vynucování dohodnutých kompromisů, jestliže to zaručí, že také ostatní je pak budou dodržovat.⁵⁹ Zdá se tedy, že i morálně perfektní lidé mohou mít prospěch z mechanismů vynucování, které poskytuje stát a jeho právo. Jestli si Madison myslel, že jediným možným zdrojem praktických konfliktů ve společnosti je nemorální povaha lidí nebo jejich zlá vůle, pak se mýlil. Dalším potenciálním zdrojem jsou hluboké názorové neshody v morálních otázkách, kterým se v principu nevyhnou ani morálně perfektní lidé. „*A tak může být užitečné si připomínat, že vláda je kříž, který musíme nést nejen kvůli svým hříchům.*“⁶⁰

David Hume uvažoval o bezprostřední souvislosti mezi okolnostmi života společnosti na jedné straně a uplatněním spravedlnosti na straně druhé. Vycházel přitom z ideje, že společenská funkce spravedlnosti spočívá v regulaci konfliktu zájmů ve směru vzájemné výhodnosti. Hume vyzval svého čtenáře, aby si představil fiktivní svět, kde jsou všichni lidé úplnými altruisty, a také svět, ve kterém má každý cokoli, po čem touží.⁶¹ Tvrdil, že v takové ideální situaci by neexistovaly konflikty zájmů, a proto by tam bylo

⁵⁵ OTTER, R. C. *Judicial Review in an Age of Moral Pluralism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 16.

⁵⁶ KAVKA, G. S. Why Even Morally Perfect People Would Need Government? In: SANDERS, J. T. – NARVESON, J. (eds). *For And Against The State*. London: Rowman & Littlefield Publishers, 1996, s. 44.

⁵⁷ Morální realisté mají za to, že důvodem správnosti, respektive pravdivosti morálního názoru je skutečnost, že reprezentuje morální realitu, respektive (objektivní) morální fakt. Pak se ovšem otevírá netriviální otázka, zda lze smysluplně mluvit o pluralitě morálních realit. Srovnej LYNCH, M. P. *Truth in context: an essay on pluralism and objectivity*. Cambridge: MIT, 1998.

⁵⁸ „Jestliže nemáme konsenzus, pak nemůžeme předpokládat sktriktní dodržování.“ Viz LEVY, J. T. There's No Such Thing As Ideal Theory. *Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 323.

⁵⁹ „V utopii musí skoro každý rezignovat na svůj vlastní názor ohledně perfektní spravedlnosti, a proto jim utopie musí poskytnout nějaké incentivy, aby to udělali.“ Viz GAUS, G. The Commonwealth of Bees: On the Impossibility of Justice-Through-Ethos. *Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 117.

⁶⁰ KAVKA, G. S. Why Even Morally Perfect People Would Need Government?, s. 58.

⁶¹ Humův čtenář si pak má představit ještě opačnou situaci. Jednak svět ryze sobeckých násilníků, a také svět zoufalého nedostatku, kde většina lidí nemůže přežít. Hume věřil, že v takové bezútěšné situaci by spravedlnost opět nenašla uplatnění, protože by tam byla nahrazena nesmiřitelným bojem o holé přežití. Viz HUME, D. *An Enquiry concerning the Principles of Morals (1751)*. In: SAYRE-MCCORD, G. (ed.). *Moral Philosophy*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 197–200.

tematizování spravedlnosti zbytečné.⁶² Jenomže Humova koncepce spravedlnosti se zdá být nevhodně úzká. Jednak proto, že spravedlnost není pouze instrumentem řešení konfliktu zájmů. Jako protipříklad si můžeme představit fiktivní společenství perfektních utilitaristů. Nikdo z nich nebere zvláštní ohled na svůj osobní zájem. Každý je bezvýhradně oddaný maximalizaci celkového společenského užitku a kdykoli připravený se pro tento účel dobrovolně obětovat.⁶³ V tomto smyslu mezi nimi opravdu neexistuje konflikt zájmů.⁶⁴ Nicméně, i toto společenství potřebuje řešit praktické problémy distributivní spravedlnosti.⁶⁵ Humova koncepce spravedlnosti je nevhodně úzká také proto, že uplatnění spravedlnosti přece nemusí být ku prospěchu všech zainteresovaných osob.⁶⁶ Například zrušení otrokářství zhodnotíme jako spravedlivé bez ohledu na to, zda bylo v zájmu otrokářů.

Nicméně, Humův způsob uvažování o spravedlnosti ztělesňuje něco velmi důležitého a zároveň provokativního. Pravidla spravedlnosti nechápal jako „přirozený“ ideál, ale jako „umělý“ výtvar lidské společnosti, vynucený potřebou řešit praktické problémy společenského života v podmínkách, které nejsou ideální. Spravedlnost je pro člověka *second best*. Hume si ale také uvědomoval, že my lidé máme sklon podléhat iluzi, že naše vlastní výtvary, včetně spravedlnosti, jsou objektivní danost, kterou my sami nevytváříme, ale pouze nalézáme jako ryzí ideál.⁶⁷

3. LIDSKÁ PŘIROZENOST JAKO OSPRAVEDLŇUJÍCÍ DŮVOD?

Gerald A. Cohen, významný marxista 2. poloviny 20. století, je přesvědčený, že jedním z centrálních cílů politické filozofie je poznání toho, co je to spravedlnost. Pečlivě přitom rozlišuje dvě otázky: 1) Co je to spravedlnost?; 2) Je spravedlnost realizovatelná? Cohen připouští, že empirické fakty ohledně lidské psychologie a dostupných zdrojů jsou klíčovými pro zodpovězení té druhé otázky, ale zároveň zdůrazňuje, že jsou irelevantní pro zodpovězení té první. Má za to, že existují principy spravedlnosti, které jsou platné bez ohledu na empirické fakty našeho „špinavého“ světa. Vlastním účelem základních principů spravedlnosti prý není řídit reálnou společenskou praxi, stejně jako vlastním účelem aritmetiky není spočítat pravdy o empirickém světě.⁶⁸ V obou případech jde pouze o jejich praktické aplikace. Cohen tedy analyzuje problém spravedlnosti naprosto odlišně než Hume. Zatímco Hume se zajímal o pravidla společenské organizace, jejichž *raison d'être* je reagovat na nedokonalosti našeho světa, Cohen se zajímá primárně

⁶² „[...] kdyby lidé měli k dispozici jakoukoli věc ve stejném množství, nebo kdyby měl každý vůči všem ostatním stejné city jako sám k sobě, pak spravedlnost a nespravedlnost by byly pro lidstvo neznámým pojmem.“ Viz HUME, D. *A Treatise of Human Nature (1739–1740)*. In: SAYRE-MCCORD, G. (ed.). *Moral Philosophy*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 94.

⁶³ Perfektní utilitarista je opakem egoisty a zároveň se velmi podobá ideálu sovětského člověka.

⁶⁴ CHRISOULA, A. Advantage, Restraint, and the Circumstances of Justice. *Social Theory and Practice*. 2017, Vol. 43, No. 2, s. 49.

⁶⁵ Pro ilustraci je tu relevantní výše zmíněný příklad s několika pacienty, ale pouze jednou dávkou léku, takže je nutné rozhodnout, kterému pacientovi je správné ten lék poskytnout. Distributivní nestrannost a maximalizace celkového společenského užitku jsou pro utilitaristu dvěma stranami téže mince.

⁶⁶ ESTLUND, D. What Is Circumstantial About Justice?, s. 306.

⁶⁷ BAIER, A. *The Cautious Jealous Virtue: Hume on Justice*. Harvard: Harvard University Press, 2010, s. 125.

⁶⁸ COHEN, G. A. *Rescuing Justice and Equality*. Harvard: Harvard University Press, 2008, s. 267.

o spravedlnost jako ryzí ideál. Jeho teorii spravedlnosti lze tedy označit jako zvláštní druh platonismu, což je u marxistického myslitele pozoruhodné.⁶⁹

A protože si Cohen spojuje spravedlnost se socialismem, analogicky ještě rozlišuje další dvě otázky: 1) Je socialismus žádoucí?; 2) Je socialismus realizovatelný?⁷⁰ Na první otázku odpovídá kladně. U druhé otázky je opatrnější. Myslí si, že může být realizovatelný, ale není si tím jistý. Nicméně, nejistota ve druhé odpovědi nijak nezpochybňuje tu první. Je-li něco samo o sobě hodnotné, pak je to hodnotné, i když to není dosažitelné.⁷¹ Cohen nám chce sdělit, že socialismus je z hlediska spravedlnosti tím nejlepším způsobem, jak lidé mohou žít spolu, bez ohledu na to, zda je pro lidi uskutečnitelný. Kapitalismus sice reálně funguje, navíc je ekonomicky efektivní, ale podle Cohena jen proto, že využívá lidského sobectví, hrabivosti a strachu. Klasický liberál Jason Brennan ale Cohenovi vyčítá, že srovnává nesrovnatelné, protože srovnává socialistickou utopii s kapitalistickou realitou.⁷² Brennan nepopírá, že ideální svět socialismu s morálně perfektními lidmi by byl lepší než aktuální svět kapitalismu s reálnými, ale morálně nedokonalými lidmi, kteří mají sklony k vykořisťování. Tvrdí ale, že správně bychom měli srovnávat buď socialistickou realitu (řekněme SSSR) s kapitalistickou realitou (řekněme USA), anebo socialistickou utopii s kapitalistickou utopií.

Socialistická utopie, jak si ji představuje Cohen, spočívá v komunitě s přátelskou atmosférou a silným kolektivním duchem, kde každý ochotně přispívá do společného projektu podle svých schopností, aniž by z toho pro sebe očekával nějaké zvláštní výhody.⁷³ Skutečnou výzvu pro představivost je ale kapitalistická utopie. Brennan píše, že v kapitalistické utopii „*jsou lidé příliš milí, aby vytvářeli problémy, které se vyskytují v tržním prostředí reálného světa.*“⁷⁴ Není ale snadné si představit, jak by se chovali morálně perfektní lidé v tržním prostředí. Lze předpokládat, že v pozici podnikatelů budou jednat férově, ale možná budou muset dělat nějaké morální kompromisy. Buď budou soutěžit s plným nasazením, ale s tvrdými podmínkami pro své zaměstnance a možnými likvidačními dopady pro konkurenci, anebo budou soutěžit jen „rekreačně“, ale (podle logiky kapitalismu) na úkor svých spotřebitelů. V tržním prostředí, stejně jako v každé vážné míněné soutěži, nemohou být pouze vítězové.⁷⁵ Libertarián zde ale uvažuje morální

⁶⁹ „Všechny druhy marxistů sjednocuje závazek k emancipaci lidství. Z toho (pro marxisty) vyplývá opozice ke všem formám vykořisťování. Jenomže vykořisťování je nevyhnutelné pro určitý nezanedbatelný úsek lidských dějin. Z toho lze odvodit, že marxistický závazek oponovat vykořisťování je nezávislý na faktech: Bez ohledu na to, jaký je zrovna svět, zda někdo žije ve starém Římě nebo v současném Londýně, existuje důvod k odmítnutí vykořisťování a k boji proti němu. Marxismus je proto slučitelný s platonismem (Cohenova typu) a z určitého hlediska je tu vztah vyplývání.“ Viz VROUSALIS, N. *The Political Philosophy of G. A. Cohen: Back to Socialist Basics*. London: Bloomsbury Publishing, 2015, s. 5–6.

⁷⁰ COHEN, G. A. *Why Not Socialism?* Princeton: Princeton University Press, 2009, s. 46.

⁷¹ Kdyby pochybnosti o dosažitelnosti rovnou podkopávaly názor o samotné hodnotě, bylo by to škodlivě demotivující. „Když liška dokáže sama sebe přesvědčit, že hrozny jsou kyselé, nikdy si nepostaví žebřík, aby na ně dosáhla.“ Viz COHEN, G. A. *Self-Ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 256.

⁷² BRENNAN, J. *Why Not Capitalism?* Princeton: Princeton University Press, 2014, s. 59.

⁷³ COHEN, G. A. *Why Not Socialism?* Princeton: Princeton University Press, 2009, s. 52.

⁷⁴ BRENNAN, J. *Why Not Capitalism?*, s. 89–90.

⁷⁵ „Když vynecháme podmínky absolutního dostatku, každý jednotlivec bude mít na výběr, jestli omezí sledování svých vlastních cílů, aby je lépe přizpůsobil cílům druhých osob, nebo bude energicky soutěžit o zdroje, které jsou nutné pro realizaci své vlastní utopie, což je ale proces, který by druhým znemožnil, aby oni úspěšně dosáhli svých vlastních cílů.“ Viz HOOD, S. Is Capitalist Utopia Noncompetitive? Jason Brennan's Why Not Capitalism? *Moral Philosophy and Politics*. 2017, Vol. 4, Issue 1, s. 106.

bezvadnost primárně jako férovost, takže nevidí žádnou morální vadu v tom, když někdo schopnější ve férové soutěži vědomě deklaruje a vyloučí z byznysu někoho méně schopného.⁷⁶ Zdá se, že libertarián a socialista se neshodnou už v samotných ideálech etiky ctnosti, tedy v otázce, co vlastně znamená být morálně perfektní osobou.

Marxista Cohen je spíše morálním než ekonomickým kritikem kapitalismu. Otevřeně připouští, že tržní mechanismy jsou ekonomicky efektivnější než centrální plánování. A proto zvažuje, zda lze kombinovat morální atraktivnost socialismu s ekonomickou výkonností kapitalismu: „*Můžeme mít tržní efektivitu v produkci bez tržních incentívů, a tedy bez tržní distribuce odměn?*“⁷⁷ Na tuto provokativní otázku se už dříve pokusil odpovědět Joseph Carens. Navrhl systém, ve kterém se lidé budou dobrovolně snažit v prostředí tržního hospodářství, ale jejich nerovné příjmy, plynoucí z tržních transakcí, pak budou zcela vyrovnávány prostřednictvím zdanění a redistribuce. Hlavní problém případného pokusu o realizaci takového systému je samozřejmě motivační. Proč by se někdo snažil tvrdě pracovat, když na jeho výsledný příjem to nebude mít žádný vliv? Carens dobře věděl, že jeho systém je obtížné (pokud vůbec) realizovatelný.⁷⁸ Nicméně věnoval velkou pozornost praktické otázce, jak efektivně socializovat lidi k víře v rovnost a ke společenské odpovědnosti.⁷⁹

Vezmeme, asi realisticky, že Carensův systém je neslučitelný s lidskou přirozeností v tom smyslu, že lidé se ani po nejlepší socializaci nedokáží motivovat k devótní službě pro společné dobro. Znamená to, že tento systém je založený na chybném principu spravedlnosti? Nemusí to znamenat. Je sice pravda, že když chceme regulovat lidské chování stanovením určitých institucionálních pravidel, měli bychom přitom zohledňovat empirické fakty o lidských sklonech k chování. Egalitarista ale tuto pravdu nemusí popírat, může odpovědět takto: Onen rovnostářský princip spravedlnosti je sám o sobě správný, přesto není rozumné tento princip implementovat v podobě pravidel k regulaci chování, protože lidé jsou ve své povaze sobečtí, takže by tato pravidla stejně nedodržovali.⁸⁰ „*Tato spravedlnost požaduje, ale neexistuje způsob, jak by to mohlo být implementováno.*“⁸¹ Důvodem takové rezignace na institucionální regulaci tedy není chyba ve spravedlnosti, chyba je v lidech. Egalitarista konstatuje, že chyba je v lidském sobectví, právě proto, že aprobejuje rovnostářský princip spravedlnosti.

Měli bychom rozlišovat důvody, proč někdo neplní určitý normativní požadavek. Jeden možný důvod je, že to nedokáže udělat, i kdyby chtěl a moc se snažil. Druhý možný důvod je, že to prostě nechce udělat. Není rozumné požadovat něco nespelnitelného, takový požadavek je prostě vadný. Je-li však požadavek morálně správný, ale jeho adresáti jej nechtějí splnit, i když mohou, pak je chyba na jejich straně, nikoli na straně požadavku.

⁷⁶ BRENNAN, J. On Competition in Utopian Capitalism, s. 113.

⁷⁷ COHEN, G. A. *Why Not Socialism?*, s. 62–63.

⁷⁸ „*Nebudu předstírat, že moji analýzu lze přímo aplikovat pro účely politiky v některé z existujících společností, nicméně myslím si, že i teoretické zkoumání utopických možností má významné implikace pro alternativy v existujících politicko-ekonomických systémech.*“ VIZ CARENS, J. *Equality, Moral Incentives, and the Market*. Chicago, 1981, s. 3.

⁷⁹ „*Co si budou lidé myslet o těchto záležitostech, bude determinováno tím, k jaké víře byli socializováni.*“ VIZ CARENS, J. *Equality, Moral Incentives, and the Market*. Chicago: Chicago University Press, 1981, s. 155.

⁸⁰ ESTLUND, D. Human Nature and the Limits (If Any) of Political Philosophy. *Philosophy & Public Affairs*. 2011, Vol. 39, No. 3, s. 215.

⁸¹ MASON, A. Just Constraints. *British Journal of Political Science*. 2004, Vol. 34, No. 2, s. 255.

Cohen jde ale ještě dál. Nesplnitelnost sice diskvalifikuje pravidla, jejichž účelem je regulace lidského chování, ale základní principy spravedlnosti mají jinou povahu. Nestanovíme je pro aktuální potřeby, vlastně vůbec nejsou institucionálně stanovené, ale poznáváme je jako nedosažitelné ideály.⁸² Cohen má za to, že empirické fakty o lidech netvoří omezení pro základní principy spravedlnosti. Přitom empirickými fakty se tu myslí nejen fakty o tom, co lidé chtějí dělat, ale též fakty o tom, co lidé dokáží dělat.

Všimněme si, že ono rozlišení dvou druhů důvodů není úplně ostré. Výše jsme zmínili možnost, že lidé, kvůli své přirozenosti, mají určité motivační limity. Fyzicky je pro ně určité chování sice proveditelné, ale jejich lidská přirozenost je taková, že se k tomu nedokáží motivovat, ani při asistenci nejlepších metod socializace. Jenomže z empirických faktů o lidské přirozenosti jako takových nelze odvodit žádné normativní standardy. (Ano, je to variace na tzv. Humovu tezi.⁸³) Lidská přirozenost, pokud ji chápeme jako empirický fakt, sama o sobě nemůže nic ospravedlnit.⁸⁴ Je-li zdrojem lidského sobectví zrovna lidská přirozenost, nic to nemění na skutečnosti, že lidské sobectví je nemorální.⁸⁵ Spravedlnost, nikoli lidská přirozenost, je standardem správnosti. „*I když je součástí lidské přirozenosti velká dávka sobectví, není to důvod k odmítnutí teorií spravedlnosti, které po lidech požadují, aby byli méně než takto sobečtí.*“⁸⁶ Teorie spravedlnosti mohou sloužit, mimo jiné, ke kritickému hodnocení morálních vad lidské přirozenosti a jejich negativních důsledků. Jestliže budeme své teorie spravedlnosti přizpůsobovat lidskému sobectví, chybně se tím zbavíme už samotné (logické) možnosti kritického soudu, že hrubé nerovnosti, které plynou ze sobectví, jsou něco špatného.

Normativní teorie se nemůže držet pouze faktů aktuální reality, potřebuje i hodnotové ideály. Zcela „realistická“ normativní teorie by po lidech vždy požadovala pouze to, co už dělají.⁸⁷ Normativita by pak jenom kopírovala deskripci a ztratila by jakýkoli preskriptivní apel. Nemá-li být normativní teorie takto triviální, neobejde se bez úvah o tom, co by mohlo být jinak a lépe než je aktuální stav věcí. Jenomže, jedna věc je, že (netriviální) normativní teorie nutně předpokládají nějaké ideály, druhá věc pak je praktická relevance určitého ideálu. Tady se ovšem významně mění otázka. Ne každý logicky myslitelný ideál, který lze poznat, respektive uznat jako dobro, je použitelným vodítkem pro řešení praktických problémů reálného života. Z tohoto hlediska lze namítnout, že když je onen ideál příliš vzdálený „pozemským“ lidským záležitostem, pak je pro zlepšování lidského života nepoužitelný a v tomto smyslu irrelevantní. Teorie spravedlnosti

⁸² „Rawlovci, kteří věří, že limity lidské přirozenosti a lidské praxe ovlivňují obsah spravedlnosti, mají sklon mě považovat za nerealistického a/nebo utopického, protože si myslím, že spravedlnost není ovlivněná takovými pozemskými záležitostmi. Ale oni jsou svým způsobem více utopičtí než já. Vždyť jejich názor, že spravedlnost musí být upravena tak, aby byla od základu realizovatelná, implikuje, že věří v dosažitelnost spravedlnosti, a já v tom nejsem tak optimistický. Z mé pozice vyplývá, že spravedlnost je nedosažitelným (ale přesto vládnoucím) ideálem.“ VIZ COHEN, G. A. *Rescuing justice and equality*, s. 254.

⁸³ HUME, D. *A Treatise of Human Nature* (1739–1740), s. 77.

⁸⁴ Teorie přirozeného práva, které by snad chtěly odvodit principy spravedlnosti ze samotných faktů ohledně lidské přirozenosti, by riskovaly čelní náraz s Humovou tezí. Srovnej DONNELLY, B. *A Natural Law Approach to Normativity*. Ashgate, 2007, s. 7.

⁸⁵ „Kruté, nebo lhostejné, nebo sobecké zájmy nejsou nijak morálně očištěny tím, že jsou pro lidi shodou okolností typické.“ VIZ ESTLUND, D. *Human Nature and the Limits (If Any) of Political Philosophy. Philosophy & Public Affairs*. 2011, Vol. 39, No. 3, s. 235.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 221.

⁸⁷ ESTLUND, D. *Utopophobia. Philosophy & Public Affairs*. 2014, Vol. 42, No. 2, s. 115.

má být normativní teorií pro uspořádání lidské společnosti, nikoli pouze vznešeným narativem o životě andělů. Přitom o jakékoli teorii má smysl hovořit jako o normativní teorii teprve tehdy, když tematizuje důvody k jednání.⁸⁸ Etické pojmy mají normativní obsah v tom smyslu, že jsou v konečném důsledku vždy vázány na praktickou otázku: „Co bych měl/bychom měli dělat?“⁸⁹ Ostatně, základní otázka politické etiky je bytostně praktická: „Jak bychom měli spolu žít?“

Jestliže uvažujeme v perspektivě praktické relevance konkrétních ideálů, vynořuje se obava z nepřekonatelné propasti mezi těmito ideály a reálnými podmínkami lidského života. „*Principy, které jsou nastavené pro ideální podmínky, pokračuje obava, se nehodí k tomu, aby byly řídicími důvody pro jednání v reálném světě, kde takové podmínky neplatí.*“⁹⁰ Nejde ale pouze o problém motivační nedostupnosti vysokých ideálů. Ještě naléhavějším problémem je, když utopická vize abstrahuje zrovna od toho, co je pro naši politickou realitu podstatné. Mezi centrální úkoly politiky, jak ji známe, patří etablování politických institucí, které autoritativně a přitom legitimně rozhodují hodnotové otázky, na kterých se občané věcně neshodnou. To znamená, že idealizace politiky, která abstrahuje od existence takových neshod, může být hrubě zavádějící. „*Názorová neshoda ohledně koncepcí spravedlnosti je součástí trvalých okolností politiky; jakmile nějaká ideální teorie předpokládá konvergenci ohledně partikulární koncepce, popírá konstitutivní znak politična.*“⁹¹ Velmi výstižně to ilustruje Edward Hall na instituci přátelství. Vezměme, že někdo prezentuje ideální přátelství jako perfektní shodu preferencí a hodnotových názorů mezi dvěma nebo více osobami. To je ale nevhodný pokus o idealizaci. Jednak proto, že jedním ze znaků hlubokého přátelství je schopnost překonávat neshody, respektive setrvat v přátelském vztahu navzdory neshodám. A také proto, že tento rádobý ideál poskytuje docela špatný návod, jak s někým rozvíjet přátelství.⁹²

Lidé, včetně profesorů politické etiky, se spolu neshodnou ani na kritériích morální bezvadnosti, a tak by nemělo překvapit, že mají odlišné představy o fungování ideální společnosti. Neera Badhwar v této souvislosti píše: „*Dost možná, že když prozkoumáme naše přesvědčení ve světle faktů ohledně lidské přirozenosti, dospějeme k závěru, že lidé jsou tak odlišní, že mnohé ideály, které oslovují různé lidi, jsou stejně hodnotné, nebo alespoň přípustné, pokud nepoužívají donucení nebo manipulaci, aby přilákaly příznivce, respektive aby si je udržely. Takže správná věc je ponechat lidem svobodu, aby žili, jak chtějí: jako kapitalisté, nebo tržní socialisté, nebo věřící v nějakého boha, nebo jako ortodoxní socialisté ve svých vlastních komunitách.*“⁹³ To je na první pohled docela sympatická idea. Jenomže, organizace malých hodnotově homogenních komunit, jako reakce na nemožnost velké hodnotově homogenní společnosti, je jen úkrokem stranou od toho nejtěžšího politického problému. A tím je hledat, respektive kultivovat legitimní způsob

⁸⁸ Srovnej: PARFIT, D. *On What Matters: Volume Two*. 6. část. Oxford: Oxford University Press, 2011.

⁸⁹ GIBBARD, A. *Thinking How to Live*. Harvard: Harvard University Press, 2003, kap. 2.

⁹⁰ VALENTINI, L. On the Apparent Paradox of Ideal Theory. *The Journal of Political Philosophy*. 2009, Vol. 17, No. 3, s. 333.

⁹¹ MASON, A. Justice, Feasibility, and Ideal Theory: A Pluralist Approach. *Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 34.

⁹² HALL, E. Skepticism about unconstrained utopianism. *Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 91.

⁹³ BADHWAR, N. K. Justice Within The Limits of Human Nature Alone. *Social Philosophy and Policy*. 2016, Vol. 33, Issue 1–2, s. 203.

vlády pro společnost lidí, kteří mají velmi odlišné představy o tom, jak má vypadat ideální svět. Sepisování utopických traktátů o životě lidí, kteří spolu nemají žádné konflikty, není pro takový projekt moc užitečné. Potřebujeme se zabývat spíše otázkou, jak zdůvodnit své představy o férovém řešení někomu, kdo zastává koncepce spravedlnosti, které jsou podle našeho názoru nerozumné.⁹⁴ Nekonečné diskuze mezi socialisty a libertariány, utilitaristy a kantovci, přirozenoprávníky a právními pozitivisty, konzervativními katolíky a liberálními ateisty, eurooptimisty a euroskeptiky..., obvykle nemají tendenci k názorové konvergenci, ale spíše podporují pocit, že ti druzí interpretují realitu radikálně odlišně, jakoby žili v jiném světě. Jenomže úkolem politiky je řešit těžký praktický problém, jak mohou lidé spolu sdílet reálný svět v míru a produktivní spolupráci, přestože vzhlíží k různým ideálním světům.⁹⁵

ZÁVĚR

Žijeme v prostředí omezených zdrojů, takže jsme nuceni neustále optimalizovat, respektive hledat správnou míru. Když přemýšlíme o tom, jak zlepšit svůj svět, měli bychom se vyhnout dvěma základním chybám. Na jedné straně je to nerealistický optimismus, který nutně vede k selhání, ale na druhé straně je to přehnaný pesimismus, který rezignuje i na takové změny k lepšímu, které jsou reálně dostupné.⁹⁶ Hlavní problém ohledně praktické realizace ideálů se ale skrývá v otázce, které ideály se vlastně mají realizovat. Jedna věc je, že různí lidé se hlásí k odlišným, vzájemně nekompatibilním, koncepcím spravedlnosti.⁹⁷ Druhá věc pak je, že některé logicky myslitelné koncepce spravedlnosti, jakkoli krásné a vznešené, nebudou moc přínosné pro úsilí udělat náš svět spravedlivějším. „*Jestliže má určitá koncepce spravedlnosti fungovat jako vodítko pro naše společné jednání, musí brát náležitý ohled na rozmanité komplexnosti, které se vyskytují v reálném světě.*“⁹⁸ Vychází-li např. určitá utopická vize světa z předpokladu, že se tam všichni spolu shodnou v hodnotových názorech, pak má pro naše praktické potřeby velmi omezené použití, pokud vůbec nějaké. Takový názorově homogenní svět je totiž už ze své podstaty apolitický, a proto nemůže poskytovat vodítko pro zlepšení praktické politiky. Podobně jako představa utopického světa, jehož obyvatelé nemají žádné sklony k páchání zločinů, není způsobila poskytnout vodítko v otázce, co je spravedlivý trest.

Schopnost imaginace je nezbytnou součástí každého normativního myšlení, protože nelze přemýšlet, jaký by svět měl být, bez úvah o tom, jaký by mohl být. „*[P]rotože je to právě imaginace, co vnáší do lidské zkušenosti něco ryze možného, předkládajíc to do dosahu vědomí, které tak může samo sobě projektovat něco, co není (a možná nikdy nebude) reálné.*“⁹⁹ Lidská představivost je fascinující především proto, že ve své kreativě prakticky nezná hranic. Jenomže svobodný rozlet fantazie může být i znepokojivý.

⁹⁴ MASON, A. Justice, Feasibility, and Ideal Theory, s. 40.

⁹⁵ „[D]okud naše myšlení o diverzitě nebere vážně takové mimořádně hluboké neshody ohledně povahy sociálního světa [...], nedokážeme porozumět tomu, co je potřebné k životu ve svobodné a otevřené společnosti.“

Viz GAUS, G. *The Tyranny of the Ideal*. Princeton: Princeton University Press, 2016, s. 165.

⁹⁶ JENSEN, M. The Limits of Practical Possibility. *The Journal of Political Philosophy*. 2009, Vol. 17, No. 2, s. 178–179.

⁹⁷ To není relativismus, ale pouze konstatování faktu o existenci názorové neshody ve společnosti.

⁹⁸ FARRELLY, C. Justice in Ideal Theory: A Refutation. *Political Studies*. 2007, Vol. 55, s. 862.

⁹⁹ TYMIENIECKA, A.-T. *The Phenomenological Realism of the Possible Worlds*. Springer, 2013, s. 383.

Zejména když s lehkostí sobě vlastní maluje vzdušné zámky, ve světle kterých je náš reálný svět zoufale mizerným místem pro život. „*Porovnávat kteroukoli společnost s ideály téměř garantuje, že tato společnost bude odsouzena jako selhání. Už proto, že představit si něco lepšího, než co existuje – tedy vytvořit ideál – má nulové náklady, zatímco všechno, co vytváříte v reálném světě, je zatíženo svými náklady.*“¹⁰⁰ Každé záměrné zlepšení světa sice předpokládá odkaz k nějakým ideálům, ovšem ne každý odkaz k ideálům je v daných podmínkách reálného světa vhodný a použitelný pro jeho zamýšlené zlepšení. Na revolučně pojatý sociální experiment můžeme vstřícně nahlížet jako na odvážný pokus realizovat eticky atraktivní ideály, ale to nic nemění na prostém faktu, že je to experiment na lidech, kteří ponesou všechny jeho pozemské náklady. Přitom historická zkušenost nás už nejednou poučila, že nezamýšlené důsledky dobře míněných sociálních experimentů mohou být extrémně škodlivé. Letošní výročí ruské revoluce je dobrou příležitostí, abychom si tuto skutečnost připomněli.

¹⁰⁰ SOWELL, T. *Intellectuals and Society*. New York: Basic Books, 2010, s. 300.

JUBILEUM

PROFESOR MICHAL SKŘEJPEK ŠEDESÁTILETÝ

Na letošní svátek Karla Boromejského připadl den, kdy oslavil šedesátiny člen redakční rady *Právnicka*, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc. – významný český romanista, excelentní vědec, oblíbený učitel a veskrze milý člověk.

Jubilant získal absolutorium na pražské právnické fakultě v roce 1981. Po ukončení studia se stal asistentem na katedře právních dějin se zaměřením na římské právo. Jeho mentorem byl odborně i lidsky vynikající *Jaromír Kincl* (1926–1993). Těm, kdo pamatují výborné *Kinclovy* přednášky v *Collegiu Maximu*, *Skřejpkův* sonorní hlas a elegantní projev při veřejných vystoupeních na přednáškách a konferencích *profesora Kincla* snad i připomene. *Michal Skřejpek* zaujal *profesora Kincla* už v průběhu studií díky diplomové práci o římské provinciální správě v Panonii. Z jubilantovy strany to nebyla náhodná volba. O antiku se zajímal ještě před nástupem na juristická studia. Opakovaně připomíná, jak ho k antické kultuře přivedl jeho děd *Vladimír Šrámek* (1893–1969), překladatel *Homéra*, *Sofokla*, *Aischyla*, *Terentia*, *Propertia* a dalších autorů, nejen antických, vzděláním právník, ale srdcem divadelník. *Skřejpek* se svému dědečkovi odvděčil přičiněním o edici jeho překladu *Homérovy Iliady* (2010), jehož rukopis na vydání čekal desetiletí.

Po své akademické dráze stoupal *Michal Skřejpek* plynule. Na titul kandidáta věd dosáhl v roce 1990 obhájením disertace *Císařské kanceláře za principátu. Vznik, vývoj a byrokratické ústředních správních orgánů římské říše*. Dva roky poté se habilitoval obhájením spisu *Ius publicum – ius privatum. Vzájemné vztahy a souvislosti* (*Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 1992, roč. 38, č. 2–3). Profesorem římského práva byl jmenován v roce 2002, když rok předtím získal titul doktora věd na základě díla *Ius et religio. Právo a náboženství v antickém Římě* (Pelhřimov, 1999). Od roku 2005 vede jubilant na své *alma mater* katedru právních dějin, kromě toho působí od roku 2014 na Právnické fakultě Univerzity Karlovy jako proděkan a v této funkci mu byly svěřeny rozličné agendy; aktuálně profesorské a habilitační řízení a rozvoj fakulty. Na pražské právnické fakultě je *Skřejpek* také činný jako člen její vědecké rady.

Romanistická právní věda se neobejde bez zahraniční spolupráce. *Michal Skřejpek* absolvoval nejednu stáž na zahraničních univerzitách (např. Řím, Varšava, Amsterdam, Bologna). Zvlášť vděčně připomíná, jak ho amsterodamský *profesor Johan Albert (Hans) Arkum* před lety uvedl do evropské romanistické komunity. Dnes je na tomto poli jubilant sám také aktivní v tuzemském i mezinárodním prostředí, nejviditelněji jako člen *Société Internationale „Fernand de Visscher“ pour l'Histoire des Droits de l'Antiquité* (Lutyč) a vědeckého výboru mezinárodních konferencí *Diritto romano e attualità*. Vědecký profil a nadání pro jazyky *Skřejpka* předurčují i k dalším zahraničním aktivitám na poli literárním i přednáškovém. Četná jsou jeho vystoupení na konferencích v České republice i v Evropě od Británie a Francie po Bulharsko a Rusko, nejčastěji ovšem v Itálii jako domovině oboru, který jubilant vzdělává, navázav na výbornou tradici české romanistiky.

Vědec by nebyl vědcem bez publikací. Literární produkce *Michala Skřejpka* je vskutku rozsáhlá. Jen databáze Národní knihovny České republiky eviduje padesát dvě díla, která *Skřejpek* napsal nebo na nichž se spouautořsky podílel, anebo jež přeložil či editoval. Systematicky roztříděný výčet *Skřejpkových* prací na jeho stránkách na webových stránkách Právnické fakulty Karlovy univerzity je mnohem obsáhlejší. Kromě kvalifikačních prací, o kterých byla již řeč, připomeňme z dalších *Skřejpkových* děl alespoň *Poodkryté tváře římského práva* (Praha,

2006). Jakkoli jubilanta od počátku své akademické kariéry zaujala hlavně oblast římského veřejného práva – sám vzpomíná, jak v průběhu právnického studia váhal nad volbou mezi římským právem a platným právem trestním, a poukazuje, že to snad ovlivnilo i zaměření jeho romanistického bádání – je autorem kvalitní učebnice *Římské právo soukromé. Systém a instituce* (Plzeň, 2011). Pracoval i na dalších studijních textech, z nichž se hodí poukázat alespoň na třetí vydání publikace *Exegesis. Výklad právních textů* (Plzeň, 2014) zpracované společně s *Davidem Faladou* a *Janem Kuklíkem* a na druhé vydání *Pramenů římského práva* (Praha, 2004). *Fontes iuris romani* představují projekt, na kterém *Skřejpkovi* hodně záleží a v jehož rámci usiluje zpřístupnit českému čtenáři římské právní památky. Společně s vynikajícím slovenským romanistou profesorem *Petrem Blahem* se zasloužil o české překlady *Institucí* (2010) a podstatných částí *Digest*. Překlady obou právních památek tak vyšly v češtině i ve slovenštině: *Justiniánské instituce* v Praze a Trnavě (2010) a první díl *Digest neboli Pandekt* zahrnující vybrané části knih I–XV v Bratislavě (2008) a Praze (2015).

Z časopisů publikuje *Skřejpek* nejen v těch, kde je členem redakčních rad, ať již jsou to periodika zahraniční (moskevské *Ius antiquum* a trnavský *Orbis Iuris Romani*), nebo tuzemská (*Právnická, Právněhistorická studie, The Lawyer Quarterly*). Nejedno *Skřejpkovo* pojednání vyšlo například v *Právních rozhledech* nebo v časopisu *Soudce*.

Jubilant své publikační aktivity pro *Právníka* zahájil – jak bývá u začínajících autorů zvykem – recenzí Bartoškových *Dějín římského práva* (1989, CXXVIII, s. 954 a násl.). Na rozdíl od některých kolegů, již se stoupajícím vědeckým věhlasem na recenzní žánr zanevrou, mu *Skřejpek* zůstal věrný a jeho recenze mohou být mnohým autorům vzorem. Z významnějších jubilarových textů v *Právniku* uvedme tři. Za připomenutí stojí *Multiplikace trestních norem v republikánském Římě a její příčiny* (1991, CXXX, s. 166 a násl.), pozoruhodná rozborom sociálních, politických a právních důvodů jevu, se kterým se i dnes ve veřejném právu setkáváme a který se v moderní době zahníždil i v právu soukromém. O deset let později vyšla v našem časopisu stať *Retroaktivita a římské právo* (2001, CXL, s. 616 a násl.) poukazující mimo jiné i na některé polopравdy a legendy, jež si dnešek spojuje s právem antického Říma a zdůrazňující, že pro Římany byla ekvita „nejen motivem, ale její prosazení i cílem“. *Skřejpkova* věta, že „striktní dodržování práva, zvláště pokud je „děravé“, může mít za následek, a také často mělo, nespravedlnost“, by právníkům měla být stále připomínána, protože v právu máme spatřovat něco vyššího než jen „puntičkářské až otrocké lpění na existující normě.“ V třetím pojednání, jež pokládáme za vhodné na tomto místě připomenout, je rozbor „*Publica ad Populum Romanum respicit*“ (Jak římsští právníci chápali slovo „veřejný“) (2015, CLIV, s. 705 a násl.) se *Skřejpek* monograficky věnuje tomu, co zdůrazňoval už ve své předchozí stati – významové pojmání právnických výrazů a výroků, jež staří Římané používali, se v čase proměňuje: ba někdy se zcela mýlí s jejich původním obsahem (např. denunciacie). To ostatně někdy platí i o těch latinských právnických sentencích, které s klasickým římským právem nemají nic společného.

Z dosavadního *Skřejpkova* díla i z jeho učitelské práce je dobře zřejmé, že římské právo je obor, ve kterém jubilant nalezl živnou půdu k vědecké seberealizaci a prostor k předávání vědomostí začínajícím adeptům právnictví. Neučí je jen římskému právu, ale také právnímu myšlení a přístupu k právu jako nástroji umožňujícímu rozlišit správné od nesprávného a hledat spravedlivá řešení.

Redakce *Právníka* přeje profesoru *Michalovi Skřejpkovi* do dalších let šťastný život v jeho třígenerační rodině s pěti potomky, zvláště pak hodně radosti z jeho dvou malých vnoučat, rovněž pevné zdraví i pracovní úspěchy a vůbec všechno dobré. *Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit.*

RECENZE

Csukás Adam. Cirkevné dávky a ich právny život na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Trpký život kňaza, ktorému z ložného chlieb napečú... Svazek 1. Praha: Společnost pro církevní právo, 2016, 168 s.

Keď sa mi do rúk dostala predstavovaná útlá knižka, domnievala som sa, že pôjde o klasickú iniciačnú vedeckú prácu na úrovni priemernej dizertačnej práce. Prvý dojem, vychádzajúci z mojej apriórne negatívnej predpojatosti voči takýmto typom prác sa však výrazne pozmenil po prečítaní si obsahu a po zamyslení sa nad zvolenou témou. Práca je vydaná v Českej republike ako prvý zväzok novozaloženej edície Spoločnosti pre cirkevné právo s názvom Knižnica cirkevného a konfesného práva. Uvedené dielo má ambíciu iste popri iných zámeroch prispievať k poznaniu cirkevného a konfesného práva v Čechách a na Slovensku, či v iných krajinách alebo právnych kultúrach. Dielo, ktoré vychádza z dvoch študentských prác autora, je členené na úvod a päť kapitol, ktoré uzatvára záverečné zhodnotenie.

Autor pochádzajúci zo slovenského prostredia si zvolil skutočne originálny právny inštitút uhorského konfesného i cirkevného práva – ložné (lat. *lecticale*, maď. *párbér* či *ágybér*). Pre neznalých uvedeného inštitútu je vhodné na úvod pokúsiť sa o jeho definíciu, tak ako ju ja aj autor danej monografie chápeme. Ložné má stáročnú tradíciu v uhorskom obyčajovom práve, ktorého účelom bolo čiastočné hmotné zabezpečenie farára vidieckej katolíckej farnosti, respektíve duchovného vidieckeho evanjelického či reformovaného cirkevného zboru (výživa duchovných pastierov mestských farností a cirkevných zborov bola v dôsledku historického vývoja zaistovaná prevažne z iných zdrojov, pričom ložné sa v prostredí miest vyskytovalo len ojedinele.) Tieto cirkevné dávky sa poskytovali v naturáliách – typicky v dreve, sene, obilí či potravinách – a v manuálnej či poťahovej práci, spravidla na cirkevných poliach či v cirkevných lesoch.

Autor otvoril cestu k reinterpretácii uvedeného právneho inštitútu a k jeho znovuoživeniu nielen pre právnu históriu, ale aj pre súčasné, respektíve historicky podmienené trvalé problémy v konfesnom práve a *nota bene* v živo diskutovanom probléme financovania cirkví a ich duchovných. Z úzkeho, reštriktívneho pohľadu historicky tradične prevažujúcej rímsko-katolíckej konfesie na Slovensku by sa uvedené dielo iste mohlo stať veľmi podnetným čítaním pre slovenských kánónistov. Česko-slovenského čitateľa môže zaujať predovšetkým piata kapitola o problémoch s jeho absolútnym nepochopením zo strany ústredných štátnych orgánov v prvých rokoch I. Československej republiky, či pre regionálnych historikov môže byť interesantná subtéma zrušenia totožného inštitútu uvedenej cirkevnej dávky pre grécko-katolíckych duchovných (najmä na východe Slovenska), originálne nazývanej koblina a rokovina, v inkriminovanom a autorom sledovanom čase prvej republiky. V krátkosti načrtnutý okruh adreśátov iste nie je konečný vo svojej enumeratívnej, naopak spolu s autorom verím, že práca nájde širšiu čitateľskú platformu.

Okrem primárneho cieľa znovuoživenia záujmu o ložné a podobné inštitúty kánónického či v širšom význame cirkevného, respektíve konfesného práva monografia konkrétne poskytuje krátky náčrt vývoja predmetného inštitútu. Autor zdôraznil tiež jeho spornosť v posledných obdobiach jeho existencie v uhorskom, respektíve československom práve platnom na Slovensku, čo poukazuje na veľmi živý a aj v praktickom právnom živote veľmi zaujímavý historickoprávny problém. V prvej kapitole sa autor vyjadril o jeho chápaní v neskorom novoveku na platforme útržkovitých predstáv uhorskej právnej vedy z prostredia nielen

katolíckej cirkvi, ale aj protestantských cirkví (evanjelickej a reformovanej). Poukázal v nej tiež na prvý a zásadný problém viazanosti protestantských veriacich voči katolíckym duchovným na vidieku pri sporoch o kogentnosť, respektíve fakultatívnosť platenia alebo odovzdávania ložného duchovným katolíckej cirkvi. Druhá kapitola je venovaná jednému zo zásadných problémov uhorskej právnej vedy v čase dualizmu: právnej povahe ložného. V zásade ide o spor dvoch právnych teórií: prvej (reprezentant *A. Timon*) prezentujúcej ložné ako verejnoprávnou cirkevnú dávku, ktorú možno postupne nahradiť štátnym príspevkom – kongruovým doplatkom na výživu duchovného (nielen katolíckej, ale aj ostatných uznaných cirkví v Uhorsku, respektíve prvej ČSR) a druhej (presadzovanej najmä *G. Kovátsom*), ktorá obhajovala jeho zásadne súkromnoprávnou povahu vecného bremena viazaného na konkrétnu nehnuteľnosť a jej vlastníka (povinných osôb a oprávneného duchovného danej katolíckej farnosti). Do sporu o jeho právnu povahu sa vložil aj najvyšší, uhorský všeobecný súd Kráľovskej Kúrie, ktorý v roku 1885 vydal šalamúnske rozhodnutie a priznal ložnému charakter súkromnoprávny aj verejnoprávny s prihliadnutím na právny dôvod jeho vzniku. Vo štvrtjej kapitole autor spoznávkovo exkurz do etymológie ložného a zdôraznil predovšetkým jeho synonymiu s prezentovaním príslušných lingvistických foriem a jazykových mutácií, viazaných na typické kalkovanie, užívané celkom bežne v počiatoch maďarskej aj slovenskej odbornej právnej terminológie (odvodenej neraz predovšetkým z latinčiny).

Piata nosná kapitola sa venuje novej (štáto)právnej situácii po vzniku I. ČSR a tematizuje hlavne nemalé problémy spojené s ložným, viaznuce v primárnom nepochopení ložného českými administratívno-právnymi orgánmi. Primárne sa teda v prvej republike nevyskytol pôvodný problém právnej povahy uvedeného inštitútu, o ktorý sa sporila dualistická uhorská právna veda, *ergo* v čase silnejúcich hlasov za jeho zrušenie (v kontexte prvej kongruovej úpravy v Uhorsku na základe zákonného čl. XIV/1898, respektíve XIII/1909 a samotnej reálnej praxe komplikovaného (ne)plnenia ložného v posledných rokoch uhorskej štátnosti na Slovensku). Pre prvú republiku a jej pražské ústredné štátne orgány sa ložné dostalo do polohy neželaného dedičstva uhorského právneho poriadku s jeho „obstarožnými a nemodernými“ právnymi konštrukciami a inštitútmi a s absolútnou neznalosťou relevantnej judikatúry či odborných komentárov uhorskej právnej vedy. Elementárna neznalosť vyplynula totiž aj z jedného prirodzeného dôvodu: jazykovej bariéry voči preferovanému úradnému a právne- mu jazyku dualistického Uhorska – maďarčine pre českých právnikov a úradníkov, ako aj absencie, či neduživosti slovenskej právnej vedy a tiež náležitej slovenskej právnej terminológie, ku ktorej sa pre silnejúcu maďarizáciu slovenská právnická aj laická obec nemohla bez zábran prirodzeným vývojom prepracovať (pozri štvrtú kapitolu *Exkurz: etymológia slova ložné*, s. 49–56). Na príklade ložného sa objavil i ďalší notorický problém tvorby (a aplikácie) československého právneho poriadku a prvorepublikovej právnej praxe stojacej na právnom dualizme – nepochopenia alebo nedostatočného ocenenia obyčajovej úpravy jednotlivých právnych inštitútov práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi či obzvlášť uhorskej právnej kultúry. Ipejúcej na historickoprávnej tradícii starodávnych právnych inštitútov a istej exkluzivite uhorskej úpravy, odvodzujúcej svoje korene niekedy ešte z doslovne stredovekých čias. V piatej kapitole sa teda zrealizovali najmä právne aj spoločensko-politické komplikácie pri aplikácii ložného v rokoch 1918–1938. V nej totiž ide o originálny náčrt reálnych komplikácií (aj keď torzovito zachytených vo vybraných archívnych fondoch) pri aplikácii, s ktorými sa československá prvorepubliková administratívna a súdna prax denne stretávala.

Daná piata kapitola nesie v sebe výraznú pridanú hodnotu výsledkov originálneho archívneho výskumu autora, ktorý sa nielenže popasoval s obligátnou literou zákona, ale predovšetkým vykonal náročný archívny výskum na pôde najmä Nitrianskeho diecézneho archívu a Štátneho archívu v Nitre, vo fonde Župného úradu v Nitre (posledná podkapitola 5.3 *Ložné*

v administratívnej praxi na západnom Slovensku). Konfrontoval svoje zistenia tiež s legislatívnymi návrhmi absolútne nevhodne formulovanej zákonnej úpravy zákona č. 290/1920 Zb. z. a. n., o zrušení koblíny a rokoviny. V uvedenej kapitole sa asi najviac potvrdila intencia zaujať aj neslovenského čitateľa, respektíve priamo percipientov z rôznych spoločenskovedných odborov za hranicami rieky Moravy.

Môžem jednoznačne pozitívne hodnotiť autorovo úsilie aj odvahu popasovať sa s náročným právnym inštitútom, ktorý je dnes už úplne obsolétym. Napriek tomu sa uvedené dielko o ložnom, ako o jednom z uhorských, plne funkčných inštitútov zabezpečujúcich hmotné zabezpečenie duchovného, na pozadí občasných hlasov istých kruhov, tendujúcich k odlúčeniu cirkvi od štátu, zdá byť viac než podnetným čítaním na premýšľanie o hľadaní (ne)tradičných právnych ciest. Oceňujem tiež autorov metodologický prístup pokusu o postihnutie právnohistorického pozadia právnej povahy ložného, a tiež pomenovania kľúčových právnych problémov a sporov na pozadí právnej vedy a praxe v podmienkach dvoch právnych poriadkov: uhorského a nadväzujúceho prvorepublikového. Autor sa vrátil vo vedeckom diskurze ku kľúčovému, kardinálnemu problému spornosti právnej povahy ložného – verejnoprávnej versus súkromnoprávnej, či k problematike súdnej príslušnosti rozhodovať spory o ložné, ako aj k iným s ložným spojeným problémom.

Autor okrem vyššie uvedeného tematizoval aj ďalšie kontroverzné problémy s ním viazané: školácky diletantské dlhoročné nechápanie tohto inštitútu v prvých rokoch Československej republiky v okruhu ústrednej pražskej vlády a jej orgánov, ktoré museli presviedčať a elementárne poučovať o právnej povahe a právnej praxi ložného najrôznejšie verejnoprávne slovenské orgány, slovenská právnická obec, vrátane vysokých cirkevných kruhov katolíckej cirkvi aj konkrétnych duchovných na Slovensku. Osobitná pozornosť je venovaná tiež vo viacerých smeroch kontroverznému a zbytočnému zákonu o zrušení rokoviny a koblíny, ktorý bol predovšetkým len teoretickou prípravou na jeho reálne zrušenie.

Negatívne musím zhodnotiť nekonceptnosť rozvinutia jednotlivých tém, čo platí aj pre záverečné zhodnotenie. Vlastne sa v každej kapitole daná (sub)téma len naznačila, prípadne nie dostatočne rozvinula. Autor navyše početné citácie z prameňov ani vizuálne neodlíšil kurzívnym (či iným) typom písma. Treba si asi *pro futuro* zvoliť dobrého odborného redaktora a spoľahnúť sa na jeho zrutinizované redaktorské oko, ktoré zachytí uvedené redakčné aj stylistické lapsusy.

Záverom podčiarkujem nasledovné: autor poukazuje výberom aj spracovaním predmetu skúmania – ložného na interesantný uhorský právny inštitút v počiatkoch jeho novodobého chápania a ukotvenia v novodobom práve (tzn. v celom dlhom 19. storočí) s jeho presahom do obdobia prvej Československej republiky. Je to o to potešujúcejšie na Slovensku, keďže sa k nemu totiž za posledných približne 70 rokov od jeho definitívneho zrušenia komunistami po roku 1948 (zákonom č. 218/1949 Zb.) nikto z právnohistorickej, respektíve cirkevnoprávnej vedy nevyjadroval. Zrejme nebol na to dôvod? Predmetné dielo preto uvádza do dnešného odborného diskurzu uvedený inštitút cirkevného práva a vyplňa medzery právnohistorických hiátov, ktorých sa v 20. storočí akosi podozrivo veľa (!) naakumulovalo.

Adriana Švecová*

* Doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD., Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. E-mail: adriana.svecova@truni.sk.

**Sobczyk Arkadiusz. Państwo zakładów pracy.
Warszawa: Wolters Kluwer, 2017, 364 s.**

ÚVODEM K AUTOROVÍ PUBLIKACE

Odborná publikace, jejíž bibliografické údaje jsou uvedeny v nadpisu a jejíž název je možné do češtiny volně přeložit jako *Stát pracovních organizací*, je zajímavou, provokativní a značně kontroverzní monografií významného polského odborníka na oblast pracovního práva, profesora *Arkadiusze Sobczyka*, který byl a je velmi aktivní jak na poli vědeckého bádání, kde se v poslední době zabývá zejména samotnou podstatou pracovního práva jako právní oblasti a jeho postavením v rámci polského právního řádu, tak na poli praktické aplikace práva.

Sobczykův profesní život charakterizuje zejména velká pracovitost a různorodost vykonávaných činností, mezi které patří zvláště výkon soudcovské funkce, vědecké a pedagogické působení na katedře pracovního práva a sociálního zabezpečení Právnické fakulty Jagiellonské univerzity v Krakově a provozování advokátní praxe. Mimo to je *Sobczyk* členem rekodifikační komise pracovního práva, povolané v roce 2016 Ministerstvem rodiny, práce a sociální politiky, jejímž úkolem je vypracovat projekt nového zákoníku práce a kodexu kolektivního pracovního práva. Za svou bohatou (a ještě zdaleka neukončenou) kariéru tedy *Sobczyk* zastával téměř všechny myslitelné role právníka, od tvůrce právní úpravy přes vědce a advokáta až po soudce.

Sobczykovo publikační portfolio tvoří více než 120 prací, mezi které patří také 8 monografií a mnohé praktické komentáře (mezi jinými k pracovní době, práci mimo pracoviště zaměstnavatele, radě zaměstnanců a agenturnímu zaměstnávání). Recenzovaná publikace rozvádí a navazuje zejména na autorovy závěry obsažené v jeho dvoudílné monografii *Prawo pracy w świetle Konstytucji RP*¹ (*Pracovní právo ve světle Ústavy Polské republiky*) a v monografii *Wolność pracy i władza*² (*Svoboda práce a moc*).

1. ÚSTŘEDNÍ POJEM – „ZAKŁAD PRACY“

Stát pracovních organizací je obsáhlou a komplexní analýzou pracovněprávních vztahů v Polské republice, která za svůj výchozí bod přijala koncepci tzv. pracovní komunity (*wspólnota zakładowa*). Z tohoto úhlu pohledu autor v jednotlivých kapitolách dovozuje kontroverzní závěr, že pracovní právo je svou povahou odvětvím veřejného práva, kde zaměstnavatel působí jako administrátor (správce) veřejných záležitostí komunity. *Sobczykova* analýza přitom není založena na úvahách *de lege ferenda*, ale staví v převažující části na interpretaci stávající právní úpravy, obsažené zejména v polském zákoníku práce (*Kodeks pracy*).^{3,4}

¹ SOBCZYK, Arkadiusz. *Prawo pracy w świetle Konstytucji RP. Tom I. Teoria publicznego i prywatnego indywidualnego prawa pracy*. Warszawa: C. H. Beck, 2013; SOBCZYK, Arkadiusz. *Prawo pracy w świetle Konstytucji RP. Tom II. Wybrane problemy i instytucje prawa pracy a ochrona konstytucyjnych praw i wolności człowieka*. Warszawa: C. H. Beck, 2013.

² SOBCZYK, Arkadiusz. *Wolność pracy i władza*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.

³ *Ustawa Kodeks Pracy* z dnia 26 czerwca 1974 r., Dz.U. z 1974 r. Nr 24, poz. 141 z późn. zm.

⁴ V rámci svých úvodních úvah (s. 40–41) *Sobczyk* pro podporu své téze o veřejnoprávní povaze pracovního práva uvádí, že se v zaměstnaneckých realitách na pracovištích objevuje percepční problém. Na jednu stranu očekáváme od zaměstnavatele, že nám zajistí bezpečnost a jistotu, také tu sociální. Na druhou stranu však nejsme schopni přijmout fakt, že aby bylo možné výše uvedené provést, zaměstnavatel vykonává a musí vykonávat mocenskou správu, ať již prostřednictvím organizačních opatření, či vydáváním příkazů a zákazů.

Stěžejním pojmem, který se prolíná celou recenzovanou monografií (a také celou polskou pracovněprávní úpravou), od něhož *Sobczyk* odvíjí svou analýzu pracovněprávních vztahů, je *zakład pracy*. Překlad tohoto pojmu do českého jazyka je značným „oříškem“, neboť současné české pracovní právo žádný podobný pojem nepoužívá, přičemž polská úprava neobsahuje legální definici *zakładu pracy* a není ani při jeho používání v jednotlivých kontextech úplně konzistentní.⁵

Převažujícím výkladem (z něhož při svých úvahách vychází také *Sobczyk*) však je, že *zakład pracy* znamená organizační jednotku, v jejímž rámci fyzické osoby (zaměstnanci) vykonávají závislou práci (jedná se o organizaci zaměstnaných lidí). Prostřednictvím *zakładu pracy* zaměstnavatel organizuje výkon závislé práce a spravuje také jiné zákonem předepsané záležitosti. Závislá práce je vykonávána vždy v *zakladu pracy*. *Sobczyk* vyzdvihuje společenský rozměr *zakładu pracy* a zahrnuje do jeho rámce také osoby, které závislou práci odebírají a platí za ni (obecně podnikatel či stát), i když současně přiznává, že ze stávající úpravy takové rozšíření přímo nevyplývá (viz s. 49).

Dle *Sobczyka* je *zakład pracy* povinným společenstvím lidí (zaměstnanců a osob, v jejichž prospěch je závislá práce vykonávána), jehož členové jsou svázáni společnými sociálními zájmy a sledují dosažení společného blaha. Toto společenství má dle *Sobczyka* veřejnoprávní povahu (zejména je v něm vykonáváno veřejné subjektivní právo na práci) a plní mnoho veřejných funkcí. Zaměstnanci v rámci této organizace vykonávají práci pro osobu odebírající práci a pro společenství jako takové, vedení společným cílem. Z veřejné povahy společenství pak plyne oprávnění spravujícího subjektu – zaměstnavatele (kterým je však v tomto pojetí subjekt odlišný od zaměstnavatele v civilistickém pojetí strany pracovní smlouvy) rozhodovat o právním postavení členů organizace a o jejich veřejných právech a povinnostech z pozice správního orgánu. Zaměstnavatel jako administrátor tedy vykonává veřejnou správu na úseku záležitostí pracovní organizace, a to s cílem dosažení obecného blaha komunity a plnění jiných veřejných funkcí.

Uvedené vymezení *zakładu pracy* *Sobczyk* opírá zejména o znění čl. 100 § 2 písm. 4 *Kodeksu pracy*, které podle něj vystihuje pravý význam tohoto institutu. Předmětné ustanovení stanoví, že zaměstnanec má povinnost dbát o blaho *zakładu pracy*, chránit jeho majetek a zachovávat mlčenlivost ve vztahu k informacím, jejichž zveřejnění by mohlo způsobit vznik škody na straně zaměstnavatele („*pracownik ma obowiązek dbać o dobro zakładu pracy, chronić jego mienie oraz zachowywać w tajemnicy informacje, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę*“). Pokud má *zakład pracy* svoje blaho, o které má zaměstnanec dbát, znamená to dle *Sobczyka*, že jej tvoří pouze osoby (neboť majetek své blaho ani zájmy nemá), přičemž blaho *zakładu* je blahem společným pro všechny jeho členy. Jedná se tedy o společenství utvořené kolem společných zájmů (kolem společného blaha), srovnatelné s komunitou územního samosprávného celku (viz s. 49 či s. 241).

V konečném důsledku tak žijeme ve stavu kognitivní disonance, kterou redukuje ve prospěch svobody, přičemž ani tak nezpochybňujeme komunitní rozměr, ale spíše se ho snažíme nevidět. Jsme přitom tak houževnatí, že samozřejmě a typické pro komunitu a solidarismus zákonné povinnosti chceme chápat jako vzájemné smluvní závazky stran.

⁵ Například v článcích 67⁵, 128, 151⁸ § 2 *Kodeksu pracy* používá polský zákonodárce pojem *zakład pracy* ve smyslu místa (pracoviště). V čl. 23¹ je zase *zakładem pracy* myšlen spíše obchodní závod (v kontextu úpravy přechodu práv a povinností z pracovněprávních vztahů). V jiných částech úpravy zase zákonodárce používá na místo pojmu *zakład pracy* pojem zaměstnavatel (*pracodawca*). Tak je tomu např. v § 22 § 1 *Kodeksu pracy*, kde je uvedeno, že se navázáním pracovního poměru zaměstnanec zavazuje vykonávat práci určeného druhu ve prospěch zaměstnavatele („*przez nawiązanie stosunku pracy pracownik zobowiązuje się do wykonywania pracy określonego rodzaju na rzecz pracodawcy*“).

Vzhledem k původu pojmu *zakład pracy* v socialistickém právu Polské lidové republiky, v jejichž dobách byl v roce 1974 stále účinný *Kodeks pracy* přijat, jsem pro jeho překlad do češtiny zvolil pojem „pracovní organizace“ (volně odvozený od pojmu „socialistická organizace“), jenž zřejmě nejvíce vystihuje povahu této entity ve společnostním pojetí *Sobczyk*. Ten přitom v úvodu svého díla přímo na socialistický původ předmětné úpravy odkazuje a snaží se jej „oddémonizovat“, tedy poukázat na jeho světlé stránky a odradit čtenáře od jeho vnímání jako důvodu pro apriorní odmítnutí veřejnoprávních závěrů uvedených v knize (viz s. 28–29 recenzované publikace).

2. KE STRUKTUŘE A OBSAHU KNIHY

Text recenzované publikace je členěn do 12 kapitol, ve kterých autor na celkem 364 stranách postupně v tematických blocích představuje své argumenty ve prospěch tvrzení o veřejnoprávní povaze pracovní organizace, pracovněprávních vztahů a pracovního práva jako takového.

V prvních dvou kapitolách, nazvaných *Czas na prawo pracy* (*Čas na pracovní právo*) a *Władza jest dobra* (*Veřejná moc je dobrá*), autor obsáhl své vstupní úvahy k předmětné problematice, které mají mnohdy až filosofický rozměr. V úvodní kapitole *Sobczyk* poukazuje na rizika spojená s dnešním překerním postavením většiny polských zaměstnanců a razantně zvolává, že nastal pravý čas na přijetí nového pohledu na pracovní právo, který bude více reflektovat stěžejní úlohu práce z hlediska celospolečenských zájmů a sociálních vazeb. V kapitole s provokativním názvem *Veřejná moc je dobrá* pak autor poukazuje zejména na to, že se v dnešní době právo rozvíjí zejména prostřednictvím veřejnoprávních odvětví, přičemž pro jednotlivce je relace s veřejnou mocí (která má sloužit lidem) často více přínosná a výhodná než uzavírání smluv na soukromoprávní horizontální rovnoprávné úrovni. V této kapitole se *Sobczyk* také snaží přesvědčit čtenáře, aby pro něj vzpomínka a trauma socialistické úpravy nebyla apriorní nepřekonatelnou překážkou pro přijetí následující veřejnoprávní argumentace.

Další kapitola, třetí v pořadí, nese název *Zakład pracy* (*Pracovní organizace*). Jedná se o zcela stěžejní kapitolu, ve které *Sobczyk* obsáhl své základní modelové úvahy ohledně *zakładu pracy* jako společenství pracujících ve veřejnoprávním pojetí a ohledně dalších souvisejících otázek, jako je problematika správy pracovní organizace, jejího majetku, obecného blaha či osoby pasivně legitimované v soudních sporech. V této kapitole se autor také podrobně věnuje postavení zaměstnavatele jako subjektu spravujícího veřejné záležitosti organizace a jeho odlišení od podnikatele či státu, kteří práci společně s členy organizace odebírají (autor je nazývá „*pracobiorca*“, i když se spíše v Polsku tento termín používá pro označení zaměstnance), jakož i vzájemným vztahům těchto subjektů.

V následujících kapitolách autor postupně poukazuje na veřejnoprávní charakter jednotlivých oblastí pracovněprávní úpravy a příslušných právních vztahů. Ve čtvrté krátké kapitole *Upublicznienie pracy* (*Uveřejnění práce*) se *Sobczyk* vyjadřuje k povaze pracovních zdrojů jako součásti obecného blaha společnosti a k veřejnoprávní povaze aktů zakládajících a ukončujících pracovněprávní vztah. Zde autor odesílá čtenáře ke své předchozí knize *Wolność pracy i władza*, kde se této problematice věnuje podrobněji. Pracovní smlouvu *Sobczyk* vnímá jako smlouvu veřejného práva, která vymezuje podmínky výkonu veřejného práva na práci.

V páté kapitole *Upublicznienie przestrzeni zakładu pracy* (*Uveřejnění prostoru pracovní organizace*) *Sobczyk* uvádí, že prostory pracoviště lze z určitých hledisek vnímat jako prostory podobné prostorám veřejným (např. v kontextu výkonu kontrolních pravomocí oprávněnými

orgány, zajišťování bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, přístupu členů odborových organizací na pracoviště a či práv a svobod zaměstnanců na pracovištích, jako je svoboda vyznání, právo na soukromí nebo svoboda projevu).

Další (šestá) kapitola nese název *Zakład pracy a upublicznienie własności (Pracovní organizace a uveřejnění vlastnictví)*. Zde autor zejména na příkladu fondu kulturních a sociálních potřeb, který „větší“ polští zaměstnavatelé zřizují obligatorně,⁶ dokazuje, že v určitých případech nejsou prostředky a majetek ve vlastnictví zaměstnavatele, ale ten je pouze spravuje ve prospěch členů komunity (jedná se tedy o veřejný majetek pracovní organizace) a uspokojuje jejich prostřednictvím veřejné sociální potřeby členů organizace a jejich blízkých.

V kapitole s pořadovým číslem šest a názvem *Redystrybucja bezpośrednia i transfery społeczne (Přímé přerozdělování a společenské transfery)* Sobczyk poukazuje na to, že v rámci pracovní organizace dochází často ke společenským transferům, které jsou svou povahou obligatorní, nevzájemné a sociálně zacílené, a jež pouze souvisí s výkonem práce (nenáleží přímo za práci). Konkrétně zde autor poukazuje např. na náhradu mzdy v době pracovní neschopnosti či dovolené, doplatku odměny do výše minimální mzdy a odstupné. Dle *Sobczyka* je v pracovní organizaci na širokou škálu realizována sociální politika, v jejímž rámci zaměstnavatel posuzuje žádosti, přijímá rozhodnutí a vyplácí dávky oprávněným osobám. Nároky zaměstnanců na dávky přitom vyplývají většinou přímo ze zákona.

Obdobně zaměřená je i další kapitola *Redystrybucja bezpośrednia i usługi społeczne (Přímé přerozdělování a společenské služby)*. Zde autor dokazuje, že v prostředí pracovní organizace dochází k poskytování veřejných společenských služeb, jež jsou neekvivalentní, hrazené z veřejných prostředků a zaměřené na realizaci základních ústavních cílů státu. *Sobczyk* v tomto kontextu hovoří např. o informačních povinnostech zaměstnavatele směrem k zaměstnancům, povinnosti optimálního organizování práce, povinnostech na úseku ochrany zdraví a života uchazečů o zaměstnání a zaměstnanců či o povinnostech při organizování zázemí pro řešení individuálních pracovněprávních sporů.⁷

Kapitola číslo devět je pojmenována jako *Zakładowe akty władztwa publicznego (Akty veřejné moci v pracovní organizaci)* a autor v jejím rámci uvádí, že zaměstnavatel vydává při správě pracovní organizace velké množství aktů, které je možné považovat za akty veřejné správy komunity. Rozsah a komplexnost veřejnomocenských činností zaměstnavatele jsou přitom dle *Sobczyka* natolik značné, že je na místě mluvit o povolání veřejné struktury. Jako mocenské akty zmiňuje autor např. mzdové předpisy, pracovní řád, akty správního trestání zaměstnanců,⁸ organizační akty – pokyny, akt určení čerpání dovolené, akt vyslání na pracovní lékařskou prohlídku, kontrolní akty či činnosti exekuční povahy.⁹

⁶ Viz *Ustawa o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych* z dnia 4 marca 1994 r., Dz.U. 1994 nr 43 poz. 163 z późn. zm.

⁷ Dle polské úpravy zaměstnavatelé zřizují společně s odborovou organizací či sami prostřednictvím vnitřního předpisu smírčí komise, které následně řeší individuální pracovněprávní spory – viz čl. 244 an. *Kodeksu pracy*. Pro bližší informace k úpravě předmětných komisí si dovoluji odkázat na svůj článek KADLUBIEC, Vojtěch. Polské smírčí komise jako inspirace pro právní úpravu alternativních způsobů řešení pracovněprávních sporů v České republice. In: GREGOROVÁ, Zdeňka. *Pracovní právo 2016*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 135–145. Dostupné z: <<https://www.law.muni.cz/sborniky/pracpravo2016/files/PracovniPravo2016.pdf>>.

⁸ Zde je na místě uvést, že *Kodeks pracy* opravňuje zaměstnavatele k ukládání peněžitých trestů zaměstnancům, což je v českém pracovněprávním prostředí nemyslitelné. Dle čl. 108 § 2 *Kodeksu pracy* může zaměstnavatel uložit zaměstnanci peněžitý trest v případě porušení předpisů upravujících bezpečnost a ochranu zdraví při práci a protipožární ochranu, v případě neomluveného opouštění pracoviště, při nástupu zaměstnance k práci ve stavu opilosti či při požívání alkoholických nápojů při práci.

⁹ V polském pracovněprávním prostředí zaměstnavatel v některých případech působí přímo jako svého druhu exekuční orgán (viz čl. 88 *Kodeksu pracy*), kdy v důsledku předložení žádosti a exekučního titulu věřitelem

V desáté kapitole *Publiczna administracja zakładu pracy* (Veřejná správa pracovní organizace) autor navazuje na předchozí úvahy a završuje je konstatováním, že pokud zaměstnavatel vykonává veřejnou správu záležitostí organizace, musí i jeho orgány mít povahu orgánů veřejné moci, které sice nejsou přímo orgány státu, ale působí v přenesené působnosti. Autor zde zejména hovoří o vedoucím pracovní organizace, který má v řízení organizace autonomii (ve vztahu k podnikateli jako „odběrateli práce“).

Jedenáctá kapitola je věnována pracovněprávní dokumentaci a nese název *Zakładowa dokumentacja publiczna* (Veřejná dokumentace organizace). *Sobczyk* zde uvádí, že pracovněprávní dokumentace vedená zaměstnavatelem v rámci pracovní organizace má veřejný charakter, přičemž jako příklady uvádí zejména dokumenty zahrnuté v osobních spisech zaměstnanců či potvrzení o zaměstnání.

Poslední kapitola recenzované monografie s pořadovým číslem 12, po které následuje již jenom závěr a seznam literatury, má název *Państwo i zakład pracy* (Stát a pracovní organizace). V ní autor jako tečku za svými úvahami obsaženými v předchozích částech shrnul argumenty stran postavení pracovní organizace coby zásadního elementu organizace státu. *Sobczyk* přitom nakonec dospívá k závěru, že pracovní organizace je svou povahou velmi podobná veřejnému ústavu – vzniká ze zákona, má výlučně společenský účel, vykonává služby vůči uživatelům – zaměstnancům a jiným přímo určeným osobám, má právo využívat prostředky veřejné moci, ale není to jeho hlavní sféra působnosti, a vydává mocenské akty, při jejichž porušení nastupuje disciplinární odpovědnost uživatele (zaměstnance). *Sobczyk* nicméně výslovně uvádí, že pro závěr, že je pracovní organizace veřejným ústavem, bude potřeba provést hlubší analýzu.

3. ZAMĚSTNAVATEL A JEHO VZTAH K PODNIKATELI A PRACOVNÍ ORGANIZACI

Z nastíněného obsahu recenzované publikace je zřejmé, že v ní nechybí velké a převratné názory, přičemž je třeba rozhodně smeknout před komplexností a vysokou odbornou úrovní *Sobczykovy* argumentace, která se ve výsledku skládá ve velmi pozoruhodné dílo. S novátorstvím je však většinou spojená zvýšená míra kontroverznosti, což platí i v tomto případě, ovšem bez újmy pro celkově kladné a promyšlené vyznění spisu. Provokativních myšlenek je mnoho, od vnímání pracovní smlouvy jako smlouvy veřejného práva přes konstrukci organizačních pokynů zaměstnavatele jako aktů veřejné moci až po samotnou koncepci pracovní organizace jako správní jednotky a oddělení zaměstnavatele ve smyslu odběratele práce od „zaměstnavatele – správce“.

Právě myšlenka oddělení zaměstnavatele jako správce od podnikatele či státu (obsažená zejména na s. 58 a násl. knihy) mi přitom připadá zřejmě jako jedna z nejvíce zajímavých a zároveň nejvíce problematických. *Sobczyk* uvádí, že pokud je pracovní organizace institucí organizující společenský život pracujících a zároveň společenstvím osob, zaměstnavatel nikdy nebyl a není chápán civilisticky jako zaměstnávající subjekt (pouze jako strana pracovní smlouvy). Vstup do pozice zaměstnavatele sebou nese nabytí veřejného statusu. Podnikající subjekt, který je zaměstnavatelem, tedy paralelně realizuje své soukromé cíle (např. uzavírá obchodní smlouvy) i cíle veřejné (správu pracovní organizace) v postavení veřejného orgánu, k čemuž mu přísluší mnohé veřejné kompetence. Obě role se přitom od sebe liší.

Sobczyk tak dovozuje, že je postavení zaměstnavatele pojmově spojeno s jinou rolí než postavení podnikatele či úřadu. V praxi přitom může (zejména v soukromé sféře) docházet

přímo sráží zaměstnanci příslušné částky ze mzdy (pouze u pohledávek na výživném), čili v zásadě vede exekuční řízení.

pozorně k totožnosti subjektu zastávajícího obě role (soukromý podnikatel je zároveň ze zákona veřejným zaměstnavatelem), ale nemusí tomu tak být, pokud je např. podnikatelem společnost či fyzická osoba a zaměstnavatelem vymezena organizační složka (nejčastěji ve formě pobočky). Tyto úvahy opírá autor mezi jinými o definici zaměstnavatele v *Kodeksu pracy*, který v čl. 3 stanoví, že jím je organizační složka (bez ohledu na to, zda má právní osobnost) nebo fyzická osoba, pokud zaměstnávají zaměstnance („*Pracodawcą jest jednostka organizacyjna, choćby nie posiadała osobowości prawnej, a także osoba fizyczna, jeżeli zatrudniają one pracowników*“).¹⁰

Beneficientem práce zaměstnanců v rámci organizace pak není dle *Sobczyka* zaměstnavatel, který je spravujícím subjektem, ale podnikatel či stát, a také samotní členové organizace – *pracobiory*. Zaměstnavatel tedy administruje záležitosti organizace a řídí pracovní proces, z jehož výsledku těží jiné osoby, vůči kterým je tedy ve vnějším postavení, což pouze podtrhuje jeho mocenskou pozici, neboť činí mocenská rozhodnutí jak vůči zaměstnancům (např. přiznáním či odebráním zaměstnání – ve smyslu pracovní smlouvy jako smlouvy veřejného práva), tak také vůči podnikateli či státu (pokud jim např. přiděluje či propouští zaměstnance a rozhoduje o nákladech s tím spojených). Relace mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem a mezi zaměstnavatelem a *pracobiorem* je dle *Sobczyka* vždy veřejné povahy, přičemž to samé platí i o zájmech, které zaměstnavatel reprezentuje. Podnikatel či stát získává plnění od zaměstnance a nese náklady jeho práce, i když není v bezprostředním právním vztahu s pracující osobou.¹¹

Podnikatel tedy (přes svou nepochybně stěžejní pozici) v *Sobczykově* pojetí nevchází do přímé relace se zaměstnancem. Je pouze beneficentem jeho práce a přesněji, pouze částí jeho práce. Zbývající část práce je totiž vykonávána výlučně ve veřejném zájmu (např. v případě odborníka na oblast BOZP či osoby spravující sociální fond). Zároveň je odebírající subjekt povinen zajistit prostředky na pokrytí nákladů práce v celém rozsahu (i té práce, která je vykonávána ve veřejném zájmu), a co víc, musí zajistit prostředky na jiné sociální dávky a služby, které nejsou odměnou za práci.

Orgánem zaměstnavatele, který spravuje záležitosti komunity, je dle *Sobczyka* vedoucí *zakładu pracy*, jenž má autonomní postavení vůči podnikateli a jeho orgánům, které sledují zejména soukromé zájmy (obchodní vedení společnosti...). V určitých případech může být vedoucím i statutárním orgánem (či jeho členem) jedna a tatáž osoba (pokud podnikatel odlišného vedoucího neustanoví), což však nic nemění na tom, že v takovém případě bude zastávat v obou těchto pozicích úplně jiné role (např. obchodně vést společnost jako člen statutárního orgánu podnikatele a administrovat pracovní organizaci jako orgán zaměstnavatele). Vedoucí organizace není orgánem společnosti, ale materiální důsledky jeho jednání společnost zatěžují, neboť veřejné akty přiznávající zaměstnancům práva jsou zároveň akty, které příkazují podnikateli zajistit finanční prostředky na jejich realizaci.¹²

Povinností zaměstnavatele je dle *Sobczyka* zejména spravovat organizaci s cílem dosažení obecného blaha komunity, které není v rozporu s individuálními zájmy jednotlivců, ale naopak slouží k jejich naplnění. Do kategorie obecného blaha spadají jak zájmy zaměstnanců,

¹⁰ Na základě novelizace z roku 1996 bylo v uvedené definici spojení „*zakład pracy*“ nahrazeno slovem „zaměstnavatel“, což *Sobczyk* vnímá negativně, neboť tím bylo podle něj položeno rovnítko mezi pracovní organizací a zaměstnavatelem v civilistickém pojetí, přičemž rozhodující konstrukčním prvkem organizace má být její organizovanost, a nikoliv právní osobnost.

¹¹ *Kodeks pracy* v čl. 22 stanoví, že zaměstnanec vykonává práci ve prospěch zaměstnavatele, což však dle *Sobczyka* netvoří nepřekonatelný problém pro jeho koncepci, neboť zaměstnavatelem je podle něj myšlena celá organizace (celá komunita), která ze společné práce těží.

¹² Viz s. 292 an.

tak podnikatele (který dle autora také náleží do komunity). Rozporné se zásadou obecného blaha tak dle *Sobczyka* bude, pokud zaměstnavatel přijímá regulace, které nevytvářejí – i když mohou – podmínky pro optimální rozvoj všech členů společenství. Nepříjemné z tohoto pohledu bude přijetí mzdových předpisů s velmi nízkými odměnami, pokud by bez škody pro blahobyt, rozvoj a úspěch podnikatele mohly být vyšší.¹³

Sobczykovo pojetí oddělení beneficienta a plátce práce na jedné straně a zaměstnavatele na straně druhé dle mého názoru „drhne“ zejména v soukromé sféře, kde se dle autorova názoru v souvislosti s navázáním pracovněprávního vztahu se zaměstnancem podnikatel (právnícká či fyzická osoba) v části svého působení (spojeného s administrací pracovní organizace) stává veřejným orgánem, respektive se v souvislosti s navázáním pracovněprávního vztahu z podnikatele vyděluje zaměstnavatel jako třetí veřejný a nezávislý orgán, který je podnikateli ve sféře pracovněprávních vztahů nadřízený, i když je s ním úzce spjat (podnikatel má zajišťovat prostředky pro administrativní činnost zaměstnavatele i pro odměny a jiná plnění poskytována zaměstnancům na základě jeho rozhodnutí, orgánem zaměstnavatele je buďto přímo člen statutárního orgánu podnikatele, či vedoucí jím ustanovený...). Na ono úzké zájmové spojení podnikatele a organizace (zaměstnavatele) poukazuje i *Sobczyk* na straně 51 monografie, kde uvádí, že se základní cíle podnikatelů a pracovních organizací různí, avšak jsou se sebou úzce provázány. V objektivním zájmu členů pracovní komunity je, aby byl podnikatel úspěšný, neboť to je materiální garancí financování organizace.

V perspektivě výše uvedeného se zdá být problematické tvrzení autora, že zaměstnavatel realizuje pouze veřejné zájmy organizace a vykonává jiné veřejné funkce. Velkou část jeho činností budou totiž formovat soukromé zájmy podnikatele (např. v případě propouštění zaměstnanců, nařizování práce přesčas, přeložení atd.).

V *Sobczykově* koncepci zaměstnavatel jako orgán veřejné správy uzavírá se zaměstnancem veřejnou pracovní smlouvu, ve které se prý promítají výsledky vyjednávání o podmínkách realizace veřejného subjektivního práva osoby na práci. Abstrahuje od pojmání pracovní smlouvy jako veřejnoprávní smlouvy (autor se této otázce věnuje zejména v jiné monografii *Svoboda práce a moc*), se kterým se nemohu vnitřně smířit, vnímám jako problém již samotný fakt, že v *Sobczykově* pojetí nedochází k žádnému zřízení zaměstnavatele jako veřejného orgánu, ale ten se stává orgánem veřejné správy již ze samotného titulu zaměstnávání fyzické osoby (většinou tedy v důsledku uzavření smlouvy – právního jednání), respektive již před dokonáním onoho právního jednání, kdy vyjednává podmínky výkonu veřejného práva na práci.

Problematické je dle mého názoru také to, že do pozice veřejného orgánu podnikatel vstupuje v důsledku realizace svých soukromých zájmů (zejména na zvýšení výnosů z podnikatelské činnosti), přičemž jsem přesvědčen o tom, že i na straně zaměstnanců převažují individuální soukromé zájmy, které tito realizují zejména na poli výše odměny za práci a výše a druhů jiných plnění.

V autorově odděleném modelu pak zaměstnavatel při správě organizace z pro mne nejasných příčin fakticky nakládá s majetkem, který je z velké části v soukromém vlastnictví podnikatele. I když totiž budeme schopni připustit, že prostředky spadající do fondu sociálních a kulturních potřeb jsou ve své podstatě prostředky veřejnými, těžko to budeme schopni udělat směrem k dalšímu majetku, který podnikatel získal jako výsledek své soukromé podnikatelské činnosti (i kdyby tomu tak bylo v důsledku práce zaměstnanců). *Sobczyk* sice přímo neuvádí, že by zaměstnavatel (jako autonomní subjekt) hospodařil se soukromými

¹³ Viz s. 57.

prostředky podnikatele, ale jak jinak tomu rozumět, pokud na základě rozhodnutí zaměstnavatele vzniká zaměstnanci nárok na výplatu odměny či jiných plnění ze strany podnikatele.

Podivuhodná je pro mě autorova koncepce také z pohledu situace, kdy bude podnikatel podávat ke správnímu soudu návrh na zahájení řízení proti rozhodnutí orgánu zaměstnavatele (tedy v podstatě proti vlastnímu statutárnímu orgánu nebo jím pověřenému vedoucímu organizace) např. v případě porušení zásady obecného blaha, kdy zaměstnavatel přijme mzdový předpis, který stanoví odměny ve výši, která bude bránit blahobytu, rozvoji a úspěchu podnikatele (k zamyšlení je také otázka jak by se zjišťovalo a dokazovalo, zda je výše odměny nastavená v rozporu s obecným blahem společnosti, a jaké důsledky by měla případná žaloba podnikatele a její případný úspěch pro odměny zaměstnanců stanovené vnitřním předpisem).

Jako velmi problematické vnímám také samotné pojmání zaměstnavatele jako orgánu veřejné správy, který pracovní proces řídí pomocí přezkoumatelných individuálních či normativních správních aktů, a to za maximálního popření zásady autonomie vůle jak na straně členů komunity (zaměstnanců), tak na straně jeho samotného. Je patrné, že se autor prostřednictvím přednesené argumentace snaží posílit respekt zaměstnavatelů k ochranné funkci pracovního práva a dodržování kogentních právních pravidel pracovního zákonodárství (ve vztahu k bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, ochraně ohrožených skupin zaměstnanců atd.), což je bezesporu ve své podstatě cíl šlechetný a potřebný, mám však za to, že v dnešní době tržní ekonomiky toho lze přirozeněji dosáhnout i jinak – cestou soukromoprávní úpravy vztahů s omezením autonomie vůle stran (avšak bez jejího popření), důslednou kontrolou a posilováním vzdělanosti a kultivovanosti společnosti jako celku, to vše při uplatnění základních soukromoprávních východisek a principů, avšak modifikovaných a doplněných na potřeby specifické oblasti pracovněprávních vztahů. Jsem přitom toho názoru, že spíše posílení soukromoprávních nástrojů (např. zrušením možnosti jednostranné změny výše mzdy zaměstnavatelem a upřednostněním smluvního principu v této věci) může být v mnoha situacích příhodnější cestou pro zvýšení reálné ochrany zaměstnanců než *Sobczykiem* nabízená koncepce, kladoucí na zaměstnavatele (jako zejména podnikatelské subjekty) nepřiměřené požadavky.

Jedním dechem však dodávám, že autorovy promyšlené úvahy a velmi přesvědčivá argumentace v lecčems otřáslý mým dosavadním čistě soukromoprávním pojmáním pracovního práva. V prostředí polského *Kodeksu pracy* je přitom závěr o veřejné povaze předmětné úpravy dle mého názoru mnohem přiléhavější, než je tomu v případě jiných úprav, v tom i té české. To je dáno mimo jiné i tím, že byl polský *Kodeks pracy* přijat za časů socialistické Polské lidové republiky (a bez zásadní koncepční novelizace platí dodnes), zatímco v České republice je od 1. 1. 2007 účinný nový zákoník práce,¹⁴ vystavený na liberálnějších základech. Jako podstatné odlišnosti je možné uvést např. různost definicí zaměstnavatele,¹⁵ neexistenci instituce podobné pracovní organizaci v české pracovněprávní úpravě, odlišnou polskou úpravu trestání zaměstnanců (včetně ukládání peněžitých trestů) a úpravu postavení polského zaměstnavatele jako orgánu fakticky vedoucího exekuční řízení proti zaměstnanci.

I česká pracovněprávní úprava některých institutů nese zřetelné známky veřejnoprávnosti, pokud jde např. o vnitřní předpisy (které však, nutno podotknout, zásadně stanoví pouze výhodnější práva zaměstnanců),¹⁶ o striktní režim úpravy bezpečnosti a ochrany zdraví při

¹⁴ Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „z. p.“).

¹⁵ Viz § 7 z. p.: „Zaměstnavatelem je osoba, pro kterou se fyzická osoba zavázala k výkonu závislé práce v základním pracovněprávním vztahu.“

¹⁶ Viz § 305 z. p.

práci,¹⁷ o rozsáhlé kontrolní a sankční pravomoci inspektorátů práce¹⁸ (které v dnešní době ve velké míře suplují soukromoprávní prostředky ochrany zaměstnanců), o nekoncepční úpravu povinnosti zaměstnance při dodržování režimu dočasně práce neschopného zaměstnance¹⁹ či o již zmíněné oprávnění zaměstnavatele jednostranně měnit výši stanovené či určené odměny za práci.²⁰ Zásadní popření smluvního principu je vidět také na nešťastné právní úpravě převedení na jinou práci v ustanovení § 41 z. p., která za určitých okolností přikazuje (a někdy umožňuje) zaměstnavateli jednostranně převést zaměstnance na práci zcela jiného druhu, než bylo původně v pracovní smlouvě sjednáno. Tyto veřejnoprávní prvky jsou však dle mého přesvědčení v menšině vůči prvkům soukromoprávním, založeným na autonomii vůle a smluvním principu.²¹

SLOVO ZÁVĚREM

Z představené recenze dle mého názoru celkem zřetelně vyplývá, že se autorův vědecký přístup ani vzdáleně nenese v duchu pouhého prostého popisu pracovněprávní úpravy či kompilace již vyslovených myšlenek jiných odborníků. Je naopak patrné, že si prostřednictvím recenzované publikace (a také těch předchozích) *Sobczyk* klade velmi vysoký cíl, a to přeformulovat samotné paradigma pracovního práva prostřednictvím zvýraznění jeho veřejnoprávní perspektivy. Zda však za jeho přičinění opravdu dojde k radikálnímu obratu v podobě vědecké revoluce polského pracovního práva, to ukáže až čas. Zatím lze na základě rekodifikačních projektů sledovat spíše tendenci opačnou, směřující k větší privatizaci pracovního práva. Projekt nového zákoníku práce z roku 2008,²² na jehož tvorbě se podílelo mnoho předních polských pracovněprávních odborníků,²³ např. navrhuje zavést civilistickou definici zaměstnavatele jako fyzické či právnické osoby nebo organizační složky, která svým jménem zaměstnává zaměstnance (viz čl. 5 § 1 projektu), výslovně zavést subsidiární použití občanského zákoníku (*Kodeks cywilny*) v otázkách *Kodeksem pracy* neupravených (viz čl. 2 projektu), i když to je dovozeno již za stávající úpravy, odstranit možnost uložení peněžitého trestu zaměstnanci (viz čl. 354 a násl. projektu), zrušit úpravu postavení zaměstnavatele jako exekučního orgánu (viz čl. 177 a násl. projektu), a v neposlední řadě také změnit dikci úpravy povinností zaměstnance, který již nemá být povinen dbát o blaho pracovní organizace, ale o zájmy zaměstnavatele (viz čl. 154 § 1 písm. 2 projektu).

Jak jsem však již avizoval v úvodu, v roce 2016 byla ustanovena nová rekodifikační komise, která tedy může mít na celkovou koncepci nové úpravy názor celkem odlišný. Sám *Sobczyk* ale k závěru poslední kapitoly své monografie uvádí, že nový *Kodeks pracy* bude pravděpodobně vystavěn na soukromoprávním pojetí se značnou inspirací projektem z roku 2008. To prý podle něj nebude mít zásadní dopad na jím uváděné závěry ohledně veřejnoprávnosti pracovněprávních vztahů, ovšem tím si nejsem zdaleka tak jist.

¹⁷ Viz zejména § 101 an. z. p.

¹⁸ Viz zákon č. 251/2005 Sb., o inspekci práce, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁹ Viz § 301a z. p. a § 52 písm. h) z. p.

²⁰ Srov. např. § 113 z. p.

²¹ Obdobně např. STRÁNSKÝ, Jaroslav. *Vývoj a postavení pracovního práva jako soukromoprávního odvětví*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. Dostupné také z: <http://science.law.muni.cz/knihy/monografie/Stransky-Pracovni_pravo.pdf>.

²² Dostupné z: <<https://www.mpips.gov.pl/prawo-pracy/projekty-kodeksow-pracy/>>.

²³ Členové rekodifikační komise: prof. Michał Seweryński, prof. Ludwik Florek, prof. Grzegorz Goździewicz, prof. Zbigniew Hajn, prof. Walerian Sanetra, prof. Barbara Wagner, prof. Jan Wojtyła, prof. Jerzy Wratny, prof. Teresa Liszcz, prof. Andrzej Kijowski a dr Eugenia Gienieccko.

Publikace *prof. Arkadiusze Sobczyka Państwo zakładów pracy* představuje kvalitní, inspirativní a nevšední čtení, které již teď, krátce po vydání, vyvolává v polských odborných pracovněprávních kruzích velký ohlas. *Anna Musiała* z právnické fakulty Poznaňské univerzity ji ve své recenzi pojímá dokonce jako *opus magnum* pracovněprávní vědy, který v budoucnu započne revoluci v pojmání pracovního práva.²⁴ Rozhodně tedy doporučuji věnovat předmětné monografii pozornost, a to i přesto, že liberálněji nastaveným čtenářům může v určitých pasážích notně zrychlit tep. Cožpak ale není příslib kvalitní, adrenalinové a zajímavé četby tou nejlepší možnou reklamou?

Vojtěch Kadlubiec*

²⁴ MUSIAŁA, Anna. Czy rzeczywiście „Państwo zakładów pracy”? *Monitor Prawa Pracy*. 2017, č. 6.

* Mgr. Vojtěch Kadlubiec, doktorand na katedře pracovního práva a sociálního zabezpečení Právnické fakulty Masarykovy univerzity a právní asistent v advokátní kanceláři Doležal & Partners. E-mail: kadlubiec.vojtech@gmail.com.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Správa o 19. konferencii právných romanistov Českej republiky a Slovenskej republiky

Toho roku sa konala v poradí už devätnásta konferencia právných romanistov, ktorých tradícia začala ešte v roku 1994 z iniciatívy profesora rímskeho práva *dr. h. c. mult. prof. JUDr. Petra Blahu, CSc.*, (vtedy Univerzita Komenského, Bratislava). Keďže predchádzajúce sympóziu sa uskutočnilo na slovenskej Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, na rade bola fakulta česká. Aj z toho dôvodu boli jej zorganizovaním po šesnástich rokoch poverení členovia Katedry právných dejín pôsobiaci na Právnickej fakulte Západočeskej univerzity v Plzni, *doc. JUDr. Miroslav Černý, Ph.D.*, a *JUDr. Vilém Knoll, Ph.D.*, ktorí stanovili dátum konania na 26. a 27. mája 2017 v krásnej, v secesnom štýle vyzdobenej zasadacej miestnosti nachádzajúcej sa v priestoroch fakulty. Zvolená téma *Rímske právo a kresťanstvo* poukazovala nielen na dôležitý príspevok kresťanského náboženstva pri axiologickom formovaní neskorého rímskeho práva, ale tiež na prepojenosť tohto právneho systému s právom Katolíckej cirkvi. Na tomto pozadí pretrvávala od obdobia vrcholného stredoveku tendencia oba tieto právne systémy študijne spájať, čo sa prejavilo vo vzniku tradičného štúdia obojeho práva (*ius utrumque*), ktoré trvá na kvalitných právnických fakultách dodnes, a svoje vonkajšie vyjadrenie našlo v akademickom titule „JUDr.“ (*iuris utriusque doctor*, teda „doktor obojeho práva“). Ako je totiž všeobecne známe, od spisania najdôležitejšieho prameňa kánonického práva, najznámejšieho pod názvom Graciánov dekrét (*Decretum Gratiani*), figurovali popri znalcach rímskeho práva (legisti) i znalci práva cirkevného (kánonisti) a tzv. učené práva (*iura docta*) predstavovali od 12. do 18. storočia právo rímske a právo kánonické. Samotný program konferencie prezrádzal, že účastníci nebudú vo svojich príspevkoch reflektovať a vedecky analyzovať len tieto závery, ale že sa hodlajú zaoberať touto témou v najširšom možnom kontexte.

Ako je dobrým zvykom, ešte pred slávnostnou večerou privítal účastníkov konferencie v mene organizátorov i hostiteľskej inštitúcie *Vilém Knoll*, osobitne tľmočiac pozdravy od dekana fakulty, *doc. JUDr. Jana Paulyho, CSc.* Úvodné rímskoprávne úvahy prezentoval v rámci svojho privítania *Miroslav Černý*, ktorý napokon účastníkov pozval na slávnostnú večeru a potom posedenie v tradičnej reštaurácii U Salzmannů. Prvý blok sobotňajšieho rokovania moderoval jeden z hlavných gestorov romanistických konferencií, *prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.*, (Univerzita Karlova, Praha), ktorý ako prvému odovzdal slovo *Miroslavovi Černému*. Ten v príspevku s názvom *Křesťanství, hereze, římské právo* poukázal na vývoj vzťahov medzi Katolíckou cirkvou a štátom v období staroveku, od najstarších čias až po tzv. konštantínovský obrat. Výklad sprevádzal závermi biskupa *Augustína z Hippo Regius (Aurelius Augustinus, 393–430)*, ktorého ideál sa pri úprave spoločenských vzťahov neriadil ani tak rímskym právom, ako skôr kresťanskými zásadami (najmä *caritas Christiana*). V jeho poňatí totiž *ius civile* predstavovalo kompendium minima morálky, ktoré bolo uznávané za účelom vyhýbania sa vzájomnému škodeniu si medzi ľuďmi, pričom kresťanská náuka mala vo vzťahu k nemu predstavovať určitú nadstavbu. Tieto závery boli napokon reflektované aj neskoršími cirkevnými Otcami a spisovateľmi. Po ňom sa slova ujala *JUDr. Kamila Bubelová, Ph.D.*, (Univerzita Palackého, Olomouc) s referátom *Vliv křesťanství na pojetí římské aequitatis*, v ktorom najskôr ponúkla rôzne definície tohto pojmu a potom i jeho ponímanie v dielach starovekých rímskych právnikov a filozofov. Na záver uviedla viaceré synonymá výrazu *aequitas*, konštatujúc, že skrze jeho aplikáciu sa za každých okolností dosahuje spravodlivosť. Po nej sa slova ujala *JUDr. Veronika Kleňová, PhD.*, (Johannes Kepler Universität, Linz) s príspevkom *Donatio mortis*

causa, quae sub condicione solvatur?, v ktorom sa zaoberala témou darovania z príkazov. Po tom, čo vymedzila právnú povahu inštitútu *donatio mortis causa*, analyzovala (s najväčšou pravdepodobnosťou interpolovaný) fragment Iul. D 39,5,1pr., vyvodzujúc z neho relevantné závery. Na záver uviedla viaceré typické i atypické príklady na použitie tohto inštitútu v praxi, pričom osobitne zdôraznila, že klasické rímske právo ho nepoznalo.

Ďalšími vystupujúcimi boli *Mgr. et Mgr. Terezie Pilarová* a *Mgr. Adam Talanda* (obaja Univerzita Palackého, Olomouc), ktorí v referáte *Úvahy nad dopisem Petra Damiána o stupních příbuzenství* najskôr uviedli viaceré zaujímavosti zo života tohto svätca. Vzápätí poukázali na rozdiely v rímskom počítaní stupňov príbuzenstva a germánskom počítaní, ktoré bolo akceptované na dlhú dobu aj právom kánonickým, aby bolo napokon nahradené počítaním rímskoprávnym. V zaujímavo poňatom výklade nakoniec vyzdvihli príspevok slávnej ravenskej právnickej školy pre ďalší rozvoj dedičského práva na kresťanskom Západe. Potom vystúpili *JUDr. Tomáš Pezl* (Západočeská univerzita, Plzeň) a *Vilém Knoll* s príspevkom *Birkat Haminin jako základ křesťanství*, v ktorom analyzovali, za použitia historickoprávnych metód, postupné formovanie kresťanstva až k jeho vyprofilovaniu sa z náboženstva židovského. Nezabudli poukázať ani na zložité vzťahy medzi týmito náboženstvami, ktoré sa prejavovali aj vo viacerých protikresťanských opatreniach zo strany židovských predstavených nielen v rámci práva, ale tiež liturgie. V tomto kontexte sa napokon zaoberali viacerými verziami známej modlitby *šmone esre*, ktorá bola upravovaná a dopĺňaná (požehnanie *birkat haminin*) v záujme ostrakizovania vyznávačov kresťanského náboženstva, a to najmä v období staroveku. Ako posledný v rámci prvého doobedňajšieho bloku konferencie vystúpil *JUDr. Jan Šejdl, Ph.D.*, (Univerzita Karlova, Praha) s pútavo podaným referátom *Vztah člověka k věci podle římského práva a dle křesťanského myšlení*. V ňom sa zamerával na vymedzenie uvedenej vzťahu v zmysle osobnom, psychologickom a napokon i právnom. Nezabudol pritom ani na zdôraznenie skutočnosti, že celkový rímskoprávny vývoj, ktorý vyvrcholil v diele justiniánskej kodifikácie, smeroval k prepojeniu vlastníckych práv s viacerými povinnosťami vychádzajúcimi okrem iného aj z kresťanskej morálky zachytenej vo Svätom Písme.

Druhý rokovací blok, moderovaný *Miroslavom Černým*, otvoril *Michal Skřejpek* príspevkom *Nomen iuris*, v ktorom sa zaoberal predovšetkým právnymi základmi trestných postihov kresťanov zo strany rímskeho štátu. Svoje závery podopieral citátmi z viacerých právnických i neprávnických prameňov, najmä *Tacitovým* dielom (*Publius Cornelius Tacitus*, † okolo roku 117) *Annales* a zachovanými martyrológiami kresťanských mučeníkov. Okrem iného tiež porovnal prístup rímskych štátnych orgánov k iným náboženským kultom, poukazujúc na skutkové podstaty trestnoprávných noriem, ktorých aplikácia prichádzala v danom prípade do úvahy (najmä *sacrilegium*, čarodejníctvo a *crimen laesae maiestatis imperatorum*). *Doc. JUDr. Petr Bělovský, Dr.*, (Univerzita Karlova, Praha) potom prezentoval referát s názvom *Nekřesťanská cena při uzavírání trhu napříč staletími*. V ňom sa zamyslel predovšetkým nad dôležitou otázkou, či má byť každé *pretium* zároveň aj *iustum*, teda v širokom zmysle nad chápaním zmluvnej voľnosti. Výklad v rámci jednotlivých historických období vývoja rímskeho práva pritom ilustroval príkladmi z rôznych prameňov, prostredníctvom ktorých zákonodarné authority pristupovali k cenovým reguláciám. Osobitne upriamil pozornosť na vplyvy kresťanstva v tejto oblasti, ktoré sa, celkom prirodzene, najvýraznejšie prejavili v období poklasického práva. Prednášajúci napokon formou viacerých exkurzov naznačil vývoj tohto inštitútu v jednotlivých historických obdobiach, nevynímajúc ani 20. storočie. Ako ďalší v poradí vystúpil *Mgr. Ján Šurkala* (Univerzita Komenského, Bratislava) s príspevkom *Interakcia křesťanstva a pohanské idey prirodzené spravedlivosti*, v ktorom poukázal na to, akým spôsobom kresťanstvo akceptovalo zaužívané rímske filozoficko-právnické pojmy *aequitas naturalis* a *naturalis ratio*. Na úvod priblížil rozpory medzi *aequitas naturalis* a *aequitas civilis*, vzápätí opisujúc pojem *naturalis ratio* (výraz stoeckej naturálno-materialistickej filozofie)

ako materiálny základ termínu *ius gentium*. Nakoniec vymedzil kresťanskú koncepciu prirodzeného práva, ktorá presahuje ľudský rod a týka sa všetkých živých tvorov.

V rámci tretieho rokovacieho bloku, ktorý moderoval *doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD.*, (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice), sa predstavil s referátom *Právo dedické a cirkevné majetok JUDr. Mgr. Radek Černoch, Ph.D.*, (Masarykova Univerzita, Brno). Po definovaní pojmu „cirkevný majetok“ sa v ňom zaoberal rôznymi konštrukciami právnických osôb podľa rímskeho práva a osobitne tiež pojmom *legata ad pias causas*. Ako zaujímavosť uviedol, že v prípade odkázania majetku v prospech Cirkvi nedochádzalo ku kráteniu podľa *Falcidiovho* zákona s prezumpciou, že zostaviteľ testamentu by si to v takomto prípade určite neprial. Ako ďalší v poradí sa do rokovania zapojil *Mgr. Matej Pekarík, PhD.*, (Vysoká škola podnikání a práva, Ostrava) so základnými tézami príspevku s názvom *Vplyv kresťanstva na rímske manželské právo*. Najskôr definoval pojem manželstvo v zmysle klasického rímskeho práva a potom tiež podľa justiniánskych *Inštitúcií*, ktoré reflektovali kresťanskú vierouku. Okrem všeobecne známych vplyvov uviedol viaceré zaujímavosti, ktoré sa týkali najmä možností rozvodu a majetkových sankcií za cudzoložstvo v justiniánskom a pojustiniánskom zákonodarstve. Po ňom predniesol referát *Gregoriánska reforma a rímske právo doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.*, (Trnavská univerzita, Trnava), v ktorom najskôr charakterizoval aktivity predstaviteľov kláštorného reformného hnutia a potom aj samotnej gregoriánskej reformy, pomenovanej podľa jej najvýznamnejšieho predstaviteľa, pápeža *Gregora VII.* (1073–1085). Osobitne pritom zdôraznil, že hlavným cieľom týchto procesov nebolo len eliminovanie zlozvykov plynúcich z laickej investitúry, ale prioritne bola sledovaná obnova cirkevného a náboženského života v tom najširšom zmysle slova. Keďže pri týchto procesoch zohrali významnú úlohu tradičné rímskoprávne normy, čo našlo svoju reflexiu v najvýznamnejších prameňoch kánonického práva tohto obdobia, zameral sa tiež na vysvetlenie historického pozadia predchádzajúceho ich zostaveniu, ich charakteristiku a analýzu prvkov rímskeho práva v nich.

Ako ďalší v poradí potom vystúpil *Mgr. et Mgr. Peter Mach, PhD.*, (Trnavská univerzita, Trnava) s referátom *Otroctvo a uprednostňovanie kresťanov od cisára Konštantína – niekoľko poznámok*. V ňom najskôr charakterizoval inštitút otroctva a potom poukázal na zmeny, ktoré nastali v tejto oblasti v dôsledku presadzovania sa kresťanstva na úkor pohanských kultov. Prednášajúci sa konkrétne zameral na priblíženie troch javov: *manumissio in ecclesiis*, výhody priznané otrokom nastupujúcim cirkevnú službu a diskvalifikovanie niektorých skupín ľudí z vlastníctva kresťanských otrokov. Posledné uvedené obmedzenie sa týkalo najmä vyznávačov židovského náboženstva, ktorí boli nútení, aj v prípade zdedenia kresťanského otroka, zabezpečiť, aby sa nepoškodil nekresťanským náboženstvom, čo požadovali už normy *Teodoziánskeho kódexu* (*Codex Theodosianus*, rok 438). Po tomto príspevku sa do rozpravy zapojil *Mgr. Marek Novák* (Univerzita Karlova, Praha) s referátom *Ostatky mučedníkov a svätých pohľadom rímskeho práva*, v ktorom najskôr poukázal na to, akú pozornosť venovali svätým a ich ostatkom teologické, ale tiež neskoršie rímskoprávne pramene. Výklad sprevádzal relevantnými odkazmi na normy Teodoziánskeho, ale tiež justiniánskeho Kódexu (*Codex Iustinianus*, rok 529), ktoré zakazovali s relikviámí obchodovať, respektíve ich vnášať do niektorých profánnych budov. Ako posledný v rámci tretieho bloku vystúpil s príspevkom *Church and Society Against Roman Law and Lawyers Dr. Łukasz Marzec* (Jagelovská univerzita, Krakov). V ňom sa zameral na sumarizáciu dôležitých medzníkov charakterizujúcich vzťah medzi rozvíjajúcim sa kánonickým právom a právom rímskym. Osobitne tak priblížil napríklad dekretáliu pápeža *Lucia III.* (1181–1185) s názvom *Intelleximus*, ktorá nariaďovala používať na cirkevných súdoch rímske právo v konkrétnom prípade tam, kde „*nilhil... sit in canonibus definitum*“ („kánony nič nestanovia“), ako aj dekretáliu pápeža *Honorio III.* (1216–1227) s názvom *Super speculam*, ktorá v roku 1219 zakázala výučbu rímskeho práva v celom Paríži a jeho okolí.

Moderovania posledného bloku konferencie sa ujal *Vojtech Vladár* a ako prvému udelil slovo *doc. JUDr. Matúšovi Nemcovi, PhD.* (Univerzita Komenského, Bratislava), ktorý predniesol príspevok s názvom *Institutum Neronianum – otázky nad Neronovým zákonom voči kresťanom*. Už v úvode pritom poukázal na to, že tento termín sa spomína len v dielach apologetu *Tertuliána (Tertullianus, † okolo roku 220)*, pričom viacerí neskorší bádatelia jeho existenciu priamo či nepriamo spochybňujú. Okrem bližšej analýzy dôvodov trestných postihov kresťanov za cisára *Nerona (54–68)* sa prednášajúci osobitne zamerl na skutkové podstaty relevantných prameňov rímskeho práva, ktoré mohli vyznávači nového náboženstva svojím konaním porušiť. Po ňom sa do rozpravy zapojil *PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D.*, (Západočeská univerzita, Plzeň) s referátom *Recepte římského práva a jeho vliv na utváření gregoriánské reformy*. Okrem rozvíjania myšlienok prezentovaných v príspevku *Vojtecha Vladára* sa zamerl na viaceré osobitosti tejto témy, venujúc sa napríklad otázke zdrojov, z ktorých čerpali gregoriánski kompilátori, koncepčnému poňatiu slávneho *Dictatus papae* (rok 1075) a spôsobom, akým dochádzalo k rímskoprávnej recepcii do predgraciánskych kánonickoprávnych prameňov. Popri týchto témach nezabudol poukazať ani na roztrieštenosť v tábore pápežských prívržencov pôsobiacich v tom čase v Rímskej kúrii ohľadom názoru na pomer moci svetskej a cirkevnej, čo našlo svoju reflexiu aj vo vtedajších cirkevnoprávnych (najmä gregoriánskych) prameňoch. Ako posledný v rámci bloku i celej konferencie predniesol príspevok s názvom *Změny římského práva trestního zapříčiněné christianizací Bc. Jan Ullmann* (Univerzita Karlova, Praha). V ňom zhrnul predovšetkým najzásadnejšie konštitúcie kresťanských cisárov smerujúce k potlačeniu pohanského kultu, osobitne najmä proti veštcom. Nie je prekvapivé, že celkový vývoj postupne inklinoval k stále prísnejšiemu trestom, čo vyvrcholilo v kodifikačnom diele cisára *Teodózia II. (Theodosius, 408–450)*.

Na záver konferencie sa slova tradične ujal *Michal Skřejpek*, ktorý vyjadril potešenie z celkového priebehu podujatia a poďakoval organizátorom i všetkým zúčastneným, na čo nadviazal za organizátorov svojimi záverečnými slovami *Miroslav Černý*. Účastníkom bolo zároveň oznámené, že jubilejný dvadsiaty ročník romanistickej konferencie bude hosťiť slovenská Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, pričom organizáciu zabezpečí *Vladimír Vrana* a ďalší členovia tamojšej Katedry dejín štátu a práva. Samotná téma bude spresnená neskôr, avšak súvisieť bude s riešeným projektom VEGA č. 1/0198/17 s názvom *Pôžička či úžera? Nútený výkon rozhodnutia – historickoprávne základy a problémy aplikačnej praxe*, ktorého hlavným riešiteľom je člen spomenutej katedry, *doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD.* Tak ako v predchádzajúcich rokoch, aj z plzenského sympózia vyjde ako záverečný výstup publikácia vo forme zborníka vedeckých príspevkov, ktorý bude obsahovať nielen prednesené referáty, ale taktiež príspevky ďalších záujemcov o publikovanie v predmetnej problematike. Samotná konferencia, vrátane vydania zborníka, bude financovaná z vnútorných fakultných zdrojov, prevažne z dotácie na vedu a výskum, ako aj z rezervy rektora Západočeskej univerzity v Plzni. Na záver možno konštatovať, že tak, ako predchádzajúce ročníky, aj túto konferenciu zdobila nielen kvalitná vedecká diskusia, ale tiež vynikajúca a žičlivá atmosféra, ktorá je pre tieto sympóziá príznačná. O výborných vzťahoch v komunite a vzájomnej úcte medzi jej jednotlivými členmi vypovedá aj pekné gesto, ktoré vzišlo z nápadu organizátorov, keď bola hlavnému iniciátorovi romanistických konferencií, *Petrovi Blahovi*, ktorý sa sympózia zo zdravotných dôvodov nemohol zúčastniť, zaslaná pohľadnica podpísaná všetkými zúčastnenými.

Vojtech Vladár*

* Doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD., Katedra rímskeho a cirkevného práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. E-mail: vojtech.vladar@truni.sk.

Bringing It All Together: Clinical Legal Educators in the 21st Century University Zpráva z mezinárodní konference o klinickém právnickém vzdělávání

Začátkem prázdninového měsíce července se přes 170 učitelů-právníků z celého světa setkala v britském Newcastle upon Tyne, kde se ve dnech 3.–5. 7. 2017 na *Northumbria University* konala konference o klinickém právnickém vzdělávání,¹ kterou společně pořádaly *International Journal of Clinical Legal Education* (IJCLE), *European Network for Clinical Legal Education* (ENCLE) a britská *Clinical Legal Education Organisation* (CLEO). Vzhledem k tomu, že klinické právníké vzdělávání celosvětově nabírá na významu a tento způsob praktické výuky práva se opakovaně osvědčuje, jedná se o vysoce aktuální téma. Konference vytvořila prostor, v rámci kterého mohli učitelé, kteří se na klinickém právnickém vzdělávání podílejí, z více než 20 zemí po celém světě sdílet jak své praktické zkušenosti, tak výsledky svého výzkumu, a inspirovat se u ostatních. Vedle hojného zastoupení evropských zemí již tradičně konferenci navštívili reprezentanti například z USA, Austrálie či Mexika. Ústředním tématem tohoto ročníku, kdy se jednalo o v pořadí patnáctou konferenci IJCLE a zároveň o pátý ročník konference ENCLE, byla role právě těchto učitelů. Tato zpráva z konference se soustředí na několik specifických aspektů klinického právníkého vzdělávání, které byly prostřednictvím téměř 100 příspěvků uspořádaných do pěti paralelních vláken v rámci konference rozebírány.

V úvodní přednášce *Kevina Kerrigana* (*Sheffield Hallam University*, Velká Británie), bývalého děkana hostitelské univerzity, v rámci které přednášející přehledně shrnul vývoj klinického právníkého vzdělávání, zaznělo klasické, přesto stále vysoce relevantní přirovnání spočívající v tom, že zatímco lékař, který se během studií nesetkal s pacientem, bychom neakceptovali, u čerstvě vystudovaného právníka nás obdobná situace vlastně až tolik nezaráží, respektive dlouhou dobu nebyla vůbec otázkou. Klinické vzdělávání vzniklo právě na lékařských fakultách, kterými se následně inspirovaly nejen právníké fakulty. V dnešní době řada právnických fakult praktickou formu výuky nabízí, a to ve stále větší míře. Téměř paradoxní je, že zatímco dříve se diskutovalo o tom, do jaké míry je nutné přebírat klinické vzdělávání od lékařů pro právníky, v roce 2017 byla konference o klinickém právnickém vzdělávání zahájena otázkou, nakolik je tato forma výuky aplikovatelná v dalších oborech.² *K. Kerrigan* dospívá k názoru, že klinické vzdělávání je široce uplatnitelné a zkušenosti s ním by měly být sdíleny napříč obory, ve kterých je užíváno.

Tématem, které bylo obsaženo v samotném názvu konference, byla role těch, bez kterých by právní kliniky nemohly fungovat, a to učitelů, kteří se na jejich chodu podílejí.³ Tito vyučující zastávají mnoho funkcí – vedle toho, že jsou právníky, musí být také dobrými učiteli, manažery, akademiky a koordinátory. Setkávají se přitom se specifickými obtížemi spočívá-

¹ V rámci klinického právníkého vzdělávání se studenti učí prostřednictvím praxe pod odborným dohledem vyučujících. V užším slova smyslu pod klinické právníké vzdělávání spadá výuka prostřednictvím tzv. *live client* klinik, kdy studenti poskytují právní rady v reálných případech pod vedením učitele-právníka. V širším slova smyslu lze mezi klinické vzdělávání zařadit i jiné praktické formy výuky, např. *Street Law*, kdy studenti právnických fakult vedou semináře práva pro neprávníkou část populace, často například na středních školách.

² Dle přednášejícího, který z pozice své funkce prorektora zavádí nové kliniky na řadě oborů vyučovaných na *Sheffield Hallam University*, jsou jimi například *business*, ale dokonce *matematika*. Klinické vzdělávání, které je založeno na výuce pomocí praxe za odborné podpory poskytované studentům vyučujícími, by se tak mohlo stát všeobecným trendem.

³ Pro anglický pojem „*clinician*“, který je zcela běžně používán jako označení pro učitele, kteří působí na univerzitních právních klinikách, nemáme zatím příliš vhodný český ekvivalent. Někdy se lze v tomto smyslu setkat s výrazem „*klinikař*“.

jíci mimo jiné v nutnosti přesvědčování okolí o významu klinik. V rámci hlavního panelu pak tři významné představitelky klinického právního vzdělávání *Veronika Tomoszková* (Univerzita Palackého, Česká republika), *Lisa Bliss* (*Georgia State University*, USA) a *Mary Anne Noone* (*La Trobe University*, Austrálie) sdílely své zkušenosti s působením v rámci právních klinik. Zatímco *V. Tomoszková* se právnímu vzdělávání začala věnovat ihned po vystudování právnické fakulty, *L. Bliss* a *M. A. Noone* nejdříve řadu let působily v právní praxi a až následně se vrátily na fakultu v roli vyučujícího na právní klinice, což je trend v zahraničí poměrně běžný. Dále prezentující upozornily na aktuální výzvy (ať už v podobě neúspěšných projektů či nutnosti bránit se tlaku na snižování množství klinického vzdělávání) a snažily se inspirovat budoucí učitele v oboru. Tento panel mimo jiné potvrdil to, že klinické právníké vzdělávání stojí často stranou klasického vzdělávání formou přednášek a seminářů a bývá nejednou považováno za méněcennou součást univerzitního prostředí, na což bylo v průběhu celé konference opakovaně upozorňováno.

Specifikem konference o klinickém právníkém vzdělávání je všeobecná ochota sdílet své zkušenosti a tipy na dobré fungování právních klinik s ostatními kolegy bez ohledu na to, že se mnozí mohou ocitnout v konkurenčním postavení. Příkladem toho je vznikající *Handbook for Clinical Practice*, o jejíž přípravě informovala *Linden Thomas* (*University of Birmingham*, Velká Británie) a na které se podílí řada britských i mezinárodních odborníků. Tato příručka bude primárně orientována na klinické právníké vzdělávání ve Velké Británii, řada kapitol chystané publikace (např. ta, která se bude věnovat examinaci při praktické výuce) by však měla být univerzálně použitelná. Kniha bude obsahovat také ukázkové příklady, vzorové dokumenty, shrnutí dosavadních výzkumů v oblasti právního vzdělávání a analýzu současné právní regulace fungování právních klinik ve Velké Británii. *L. Thomas* upozornila, že některé aspekty klinického právního vzdělávání nejsou právně zcela ošetřené. Jedním z obecných právních problémů může být soulad poskytování právních rad ze strany studentů právních klinik a předpisů profesních (především advokátních) komor. *Zuzana Illýová* a *Mária Havelková* (Univerzita Komenského, Slovensko) ve svém příspěvku upozornily na výslovné písemné stvrzení dohody o spolupráci při fungování studentské právní poradny mezi Univerzitou Komenského a Slovenskou advokátní komorou, která byla výsledkem série vyjednávání o podpoře a souhlasu ze strany této profesní komory. Tento postup by se mohl stát inspirací pro další země.

Účastník konference musel nezbytně nutně vnímat silný sociální rozměr klinického právního vzdělávání. Opakovaně se potvrzuje, že klinické právníké vzdělávání je pro studenty přínosné, řada příspěvků však zdůrazňovala pozitivní dopad na komunity, které často výrazně přímo těží z činnosti právnických fakult. Klinické právníké vzdělávání tak zohledňuje i ty, kteří stojí spíše na okraji společnosti. Studenti v rámci svého působení v právnických klinikách poskytují pod dohledem kvalifikované právní rady či informují o právech klienty, kteří by si často jinak přístup k právním službám nemohli dovolit. Přidaná hodnota pak spočívá v tom, že jsou to právě studenti právnických fakult, kteří v rámci vzdělávání sebe samotných pomáhají těm, kteří pomoc potřebují. Například v Anglii došlo v posledních letech k výraznému omezení státem garantované bezplatné právní pomoci, kliniky tak do jisté míry v některých případech slouží jako náhrady.

Tzv. *pro bono* je v zahraničí často zmiňovanou součástí právní identity, zatímco v České republice tento výraz zdaleka tak často nezaznívá. Ani v rámci studia na právnických fakultách není úplně samozřejmé, aby se studenti alespoň teoreticky s tímto konceptem bezplatného poskytování právní pomoci setkali. Právě činnost právních klinik s institutem *pro bono* většinou souvisí a zájmu advokátů věnujících se *pro bono* aktivitám lze využít pro právníké vzdělávání, například pro supervizi jednotlivých případů. *Filip Czernický* (*Polish*

Legal Clinics Foundation, Polsko) představil činnost a dílčí projekty polské asociace pro právní kliniky, která koordinuje činnost právních klinik v Polsku a podporuje je. V rámci stejného panelu pak navázala *Adéla Horáková* (Dentons, Česká republika), která z pozice manažerky *pro bono* aktivit pro Evropu popsala, jakým způsobem funguje *pro bono* ve velké mezinárodní právní společnosti. *Pro bono* aktivity dané kanceláře spočívají mimo jiné právě ve spolupráci s právníckými fakultami po celém světě. *A. Horáková* současně vyzvala k navazování dalších kontaktů i spolupráce s tím, že právě velké mezinárodní právní kanceláře jsou dle jejího názoru spolupráci nakloněny, je tedy otázkou, zda je zde zájem ze strany konkrétních právníckých fakult.

Možná není tolik překvapivé, že řada konferenčních příspěvků byla interaktivních – obsahovaly diskuze v malých skupinách, práce na drobných společných projektech či sdílení vhodných metod pro výuku ke kritickému myšlení v právu. Zajímavý byl ukázkový seminář výuky profesní etiky a profesních standardů, v rámci kterého měli účastníci v roli studentů možnost zažít výuku pomocí formy tzv. divadla utlačovaných, známého též jako divadlo fórum, které je příkladem efektivní vzdělávací metody sloužící především k rozvoji dovedností a postojů.⁴ Konference se nesla v duchu svého názvu *Bringing it all together*, když potvrdila to, že ten, kdo je zapojen v klinickém právníckém vzdělávání, je, jak bylo opakovaně výslovně uváděno, zároveň vlastně členem velké mezinárodní komunity, kdy ostatní kolegové jsou velmi ochotni podělit se o výsledky své práce i tipy na studijní literaturu. Spolupráce, sdílení nápadů, vzájemná podpora v dalším zlepšování projektů a zájem o práci ostatních jsou unikátními charakteristikami klinického právníckého vzdělávání.⁵ Daleká cesta na další ročník konference, který se v roce 2018 uskuteční v Hong Kongu, se jistě vyplatí.

Hana Draslarová*

⁴ Divadlo fórum je založeno na opakovaném sehrání krátké scénky, ve které dochází ke konfliktu. Po prvním sehrání ihned následuje opakování stejné scénky, při kterém mají diváci možnost v okamžiku, kdy považují chování postav za nesprávné, scénku zastavit a navrhnout vlastní řešení dané situace. V konferenčním příspěvku vzniklém v rámci projektu *University of Miami*, USA a *University of Strathclyde*, UK, který představili *Donald Nicholson*, *JoNel Newman*, *Melissa Swain* a *Fergus Lawrie*, se jednalo o konzultaci advokáta s klientkou, důchodkyní, které přestal být vyplácen příspěvek na bydlení a ke které se advokát chová velmi opovržlivě a nevybíravě. Tato metoda umožní studentům se lépe vžít do role zranitelného klienta a pochopit jeho potřeby.

⁵ Účastníci konference byli opakovaně vyzýváni k publikaci článků v novém časopise *International Journal of Public Legal Education*, viz: <<http://www.northumbriajournals.co.uk/index.php/ijple>>. Dále zaznělo pozvání na konferenci *2nd Annual Ireland and UK Streetlaw Best Practice Conference* věnující se sdílení dobré praxe v rámci *Street Law*, konající se v září tohoto roku v Irsku, více na: <<https://www.lawsociety.ie/Courses—Events/Public-Diplomas-CMS/Street-Law-Conference/>>.

* Mgr. Hana Draslarová, interní doktorandka katedry politologie a sociologie Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Tento text vznikl v rámci programu *PROGRES Q4*. E-mail: draslarh@prf.cuni.cz.

Eternal Recurrences of New Orders: On the October Revolution, Social Engineering and the End of the State and Law

Jiří Příbáň

Abstract: *The October Revolution is part of the typically modern belief in the end of politics, the withering state and its gradual replacement by rational administration of society. This scheme, in which the state's legal legitimacy is being replaced by the illegal revolution aiming at the abolition of the state and law and the creation of an entirely new society based on the values of both revolutionary change and rational organisation, distinguishes the October Revolution of 1917 from classic revolutions of the eighteenth century and most of emancipatory revolutions of the nineteenth century. In the introductory part of this article, I focus on the problem of legality, values and the state's legitimacy. In the following part, I analyse the October Revolution's legitimacy in the context of general revolutionary dynamics. In the final part, I return to the problem of values in law and politics and their changeability which makes them incapable of becoming the foundations of the systems of positive law and politics. The October Revolution serves as an example of societal regress caused by such attempts to establish value foundations of positive law and politics. Nevertheless, I refuse to describe the October Revolution as an isolated and exceptional phenomenon. Instead, I contextualise it as part of general modern trends of depoliticisation and social engineering. As much as the Soviet avant-garde art cannot be comprehended without the Italian futurism, the October Revolution cannot be comprehended without this general legitimation of modernity.*

Key words: *The October revolution, bolshevism, legitimacy, depoliticisation, terror, social engineering*

The Russian Revolution, the Soviet Federalism and the Minority Rights (Remarks to the Problem from the Perspective of the Last Hundred Years)

Ivan Halász

Abstract: *The paper deals with the short history of the Soviet minority policy from 1917 to 1991 and especially focuses on the historical and ideological aspects of this policy. One of the main pillars of this policy was the right of nations to self-determination. From this right followed Soviet federalism and the worldwide process of decolonisation. The paper shortly deals with the impact of Soviet Union on its minority policy towards its satellite states. The Soviet pattern has helped to revitalize the standard minority policy based on the right to education in mother tongues and to the using of this language in the public life. Paralelly with the process of the gradual decrease of the impact of the Soviet pattern after 1968, nationalism in several communist countries of the Central and Eastern Europe was reborn.*

Key words: *constitution, international law, national minorities, right to the self-determination, Russian revolution, UN*

Reflection of October Revolution in Far Eastern Legal Systems

Michal Tomášek

Abstract: *Russian revolution of 1917 was an event which was, for seventy years, influencing almost one fourth of mankind, including Far Eastern countries. Its Marxist-Leninist ideology was the guiding principle of Soviet law which was step by step introduced in all countries which adopted the so-called "way to socialism". The first country of the Far East which did so was Mongolia in 1924. In 1930's, the Chinese communists introduced soviet principles in north Chinese "Liberated areas". After World War II, Soviet law was implemented to North Korea and North Vietnam. The People's Republic of China was a peculiar case. They invented their own revolutionary theory of "Marxism-Leninism and Mao Zedong ideas" and they were very careful in introducing Soviet legal order in their country. As the matter of fact they did so fully only in constitutional law. The present Chinese economic miracle is a result of deep reforms of 1980's and 1990's including transformation of Chinese law. Not based on*

the Soviet principle but more on Japanese experience. After the collapse of Soviet Union, its ideology and its law, all Soviet oriented Far Eastern Countries (except North Korea) begun to dismantle their Soviet-model legal systems. For China there was nothing to dismantle but their constitutional order. Nevertheless the model is still operative with a little perspective to be replaced in near future.

Key words: Soviet law, Chinese law, Korean law, Vietnamese law, marxism-leninism, sino-marxism

The Impact of the Soviet International Law Theory on the Theory and Teaching of International Public Law in Bulgaria

Irena Ilieva

Abstract: *The article is aimed at presenting the impact of the Soviet international law theory, in the face of the brightest authors, on the Bulgarian international law theory and teaching. The problem has not been a subject of study by the Bulgarian specialized literature and poor presented in the doctrine. The period 1917 up to 1960 is not a subject of this research.*

The author focuses on a restricted number of questions: the origin and development of international law, sources and classification thereof as well as subjects.

The main conclusion is that the influence of the Soviet doctrine on sources and subjects can be traced and proved to this day in the Bulgarian literature of international law and until 2000 Bulgarian lawmakers follow entirely the Soviet theory.

Key words: Soviet international law theory, origin of international public law, periodization of international law, sources, general principles of law, subjects of international public law

Age of Criminal Responsibility and Prevention of Juvenile Delinquency

Ekaterina Salkova – Janko Rojčev

Abstract: *The article analyses issues related to the establishment of a certain legal age as a prerequisite for bearing criminal responsibility, the measures and punishments which may be applied to juveniles, and the procedures under which such measures and punishments are imposed. As a result of the analysis, the authors recommend that sanctions for status offences be abolished, restorative justice for juvenile offences be introduced, and specialization of competent authorities be established, allowing them to take into account the age of the concrete child-offender concerned during the conducting of all their actions and sanctions.*

Key words: age of criminal responsibility, minors, underage persons, status offences

Justice between Utopia and Reality

Tomáš Sobek

Abstract: *This article deals with the significance of value ideals for political and legal thinking. Value ideals are necessary ingredients of any normative thinking but it is not self-evident what role (if any) we should assign to ideals so high that they are infeasible. People have tendency to selfish behaviour (at least in part) due to their human nature but this empirical fact does not diminish the moral wrongness of selfish behaviour. Even if human nature was unchangeable, it would be possible and right to criticize selfish behaviour from a moral point of view. In this sense, even an unachievable ideal can become a standard of moral rightness. However, we need to address practical problems of our real world. If a utopian vision abstracts away from facts about the sources of these problems then it cannot provide us useful guidelines for solving them.*

Key words: utopia, human nature, socialism, capitalism, justice, ideal theory, communist regime

KNIHY

ÚSTAVU STÁTU A PRÁVA AV ČR

Z TIŠTĚNÉ ŘADY:

Doležal, Adam – Doležal, Tomáš. *Kauzalita v civilním právu se zaměřením na medicínsko-právní spory*. Rok vydání: 2016, 262 s.

Sobek, Tomáš. *Právní rozum a morální cit: hodnotové základy právního myšlení*. Rok vydání: 2016, 339 s.

Becker, Ulrich – Štefko, Martin a kol. *Právo na práci občanů třetích států z pohledu ČR a SRN. Aktuální otázky*. Rok vydání: 2015, 203 s.

Šlapák, Tim Čeněk – Štefko, Martin. *Praktický personální marketink. Řízení lidských zdrojů v pracovněprávních souvislostech*. Rok vydání: 2015, 144 s.

Adamová, Karolina – Lojek, Antonín. *Právníci doby osvícenské*. Rok vydání: 2014, 108 s.

Tituly vydané v tištěné řadě lze zakoupit buď přímo v Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i. (Národní 18, 116 00, Praha 1, e-mail: ilaw@ilaw.cas.cz, tel.: 221 990 711), nebo v distribuci Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o. www.alescenek.cz

Z ELEKTRONICKÉ ŘADY eKNIHY:

Šejvl, Michal. *Lidská práva jako subjektivní práva. Teoretické a historické aspekty*. Rok vydání: 2017, 166 s.

Müllerová, Hana a kol. *Právo na příznivé životní prostředí: Nové interpretační přístupy*. Rok vydání: 2016, 288 s.

Doležal, Adam – Doležal, Tomáš. *Kauzalita v civilním právu se zaměřením na medicínsko-právní spory*. Rok vydání: 2016, 262 s.

Müllerová, Hana. *Právo na životní prostředí: Teoretické aspekty*. Rok vydání: 2016, 125 s.

Žáčková, Zdena. *Viktor Knapp v Československé akademii věd. Kariéra českého právního vědce*. Rok vydání: 2015, 78 s.

Müllerová, Hana – Humlíčková, Petra. *Nové přístupy k implementaci Aarhuské úmluvy v ČR*. Rok vydání: 2014, 100 s.

Doležal Adam – Doležal Tomáš. *Praktické dopady nového občanského zákoníku na provozování lékařské praxe*. Rok vydání: 2014, 59 s.

Z ELEKTRONICKÉ ŘADY AD FONTES:

Kučera, Bohumil. *Základní problémy mezinárodního soudního procesu. Úvodním slovem opatřil Jan Malíř.* Rok vydání: 2014, 336 s.

Tituly vydané v obou elektronických řadách jsou ke stažení zdarma na webových stránkách
Ústavu státu a práva AV ČR v záložce Vydané knihy
<http://www.ilaw.cas.cz>